

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI

SMRT ROMANOVIH: OD MITA DO STVARNOSTI

Diplomski rad

Studentica: Mirna Borovec

Mentorica: dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak

Komentorica: dr. sc. Željka Čelić

Ak. god.: 2017./2018.

Zagreb, srpanj 2018.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Adaptacija ruskih imena i termina u hrvatskom jeziku	2
2. POSLJEDNJI ROMANOV I	6
2.1. Romanovi u historiografiji.....	6
2.2. Posljednja carska obitelj	10
3. REVOLUCIJE 1917.	16
3.1. Rusija pred revoluciju	16
3.2. Prvi svjetski rat	24
3.3. Revolucije 1917.	27
4. SMAKNUĆE CARSKO OBITELJI	34
4.1. Sudbina Romanovih nakon revolucija 1917.....	34
4.2. Odluka o smaknuću	41
4.3. Izvršitelji smrtne kazne	48
4.4. Smaknuće Romanovih.....	52
5. MITOLOGIZACIJA ROMANOV I	60
5.1. Mit o Romanovima	61
5.1.1. Proturječne obavijesti.....	62
5.1.2. Nestanak tijela	64
5.1.3. Samozvanci Romanovi	73
5.2. Kanonizacija Romanovih	77
5.3. Suvremena Rusija i Romanovi	80
5.4. Romanovi u popularnoj kulturi.....	85
6. ZAKLJUČAK	89
Summary	92
Краткое содержание	93

Bibliografija	96
Izvori	96
Literatura	98

1. UVOD

Prvi svjetski rat označio je za većinu europskih država kraj starih sustava vlasti i začetak novih, modernih ideja u političkom i društvenom smislu. Raspala su se stoljetna carstva, niknule nove države, uglavnom republikanskog ustroja, a društveni i gospodarski život također je doživio značajne promjene. Rusija nije bila iznimka. Zastarjelost sistema, kao jedna od glavnih karakteristika Ruskog Carstva, dovela je do pojave radikalnih ideja promjene vlasti. U vidu dviju revolucija 1917. godine, Rusija je u svega par mjeseci doživjela preobražaj i iz starog carstva se pretvorila u prvu komunističku državu. Carska loza Romanovih, koja je više od tristo godina vladala Ruskim Carstvom, u novoj državi je izvrgnuta podrugivanju i marginaliziranju u društvenoj javnosti. Posljednji ruski car Nikola II. bio je prisiljen potpisati abdikaciju i zajedno s obitelji stavljen u kućni pritvor, dok se ne odluči o njegovoj sudbini. U jeku krvavog građanskog rata kojeg su u Rusiji vodile Bijela garda i Crvena armija, u srpnju 1918. godine u podrumu kuće trgovca Ipatjeva u uralskom gradu Jekaterinburgu ubijeni su članovi carske obitelji Romanovih i njihova četiri člana pratnje. Njihovo pogubljenje otvorilo je brojna pitanja i potaknulo kontroverze.

Diplomski rad ima dva glavna cilja. Istražit ćemo sudbinu posljednje ruske carske obitelji i analizirati izgradnju mita o Romanovima. Dva su glavna pitanja usko povezana. Dugotrajna nejasnost oko sudbine članova carske obitelji i kontroverznost koja ju je pratila postavile su temelje mitologije o Romanovima.

Osvrt na sudbinu Romanovih predstavlja prvi cilj rada. Kako bi ga postigli analizirat ćemo izvore o događaju. Važna pitanja će nam predstavljati kontekst nastanka izvora, kojoj skupini pripadaju, vrijeme kad se pojavljuju i kad postaju dostupni. Stoga ćemo usporediti tri glavne skupine izvora. Prvu skupinu čine izvori o Romanovima prije njihova pogubljenja, drugu čine izvori o njihovom smaknuću, a treću izvori o otkriću posmrtnih ostataka. Usporedba sovjetske, suvremene ruske i zapadne historiografije također će nam pomoći da odgovorimo na ključna pitanja o sudbini ruske carske obitelji. Tko su Romanovi? Tko ih je srušio s vlasti? Tko je, kada i gdje donio odluku o njihovoj sudbini? Gdje su pogubljeni? Gdje su pokopani?

Poslije razjašnjenja sudbine Romanovih pratit ćemo način izgradnje mita, što nam predstavlja drugi cilj. Što je mit o Romanovima? Kako je došlo do stvaranja mita? Koja je razlika u mitologizaciji Romanovih u Rusiji i na Zapadu? Koje su značajke zapadne, a koje ruske percepcije mita? Kako je populariziran na Zapadu? Što on znači za suvremeno rusko društvo? Pokušat ćemo objasniti na koji način je samo jedan događaj pokrenuo stvaranje mita

i u kojim uvjetima je on nastao. Za historiografiju smrt Romanovih predstavlja jedan u nizu tragičnih događaja građanskog rata u Rusiji. Međutim, zahvaljujući mitologizaciji ova tema poprima veće razmjere. Točnije, zalazi van granica povijesne znanosti.

1.1. Adaptacija ruskih imena i termina u hrvatskom jeziku

Prije početka analize, pokušat ćemo najprije riješiti problem adaptacije ruskih termina i imena u hrvatskom jeziku. Problem stvara prenošenje iz jednog znakovnog sustava u drugi, tj. iz ruske ćirilice u hrvatsku latinicu. Ovo pitanje je kompleksno, s obzirom da i danas nailazimo na neusuglašenost u njihovu pisanju. Ruski nazivi u novinskim člancima te u raznoj literaturi koji se razlikuju jedan od drugog, upućuju na nepostojanje konkretnih pravila u pisanju istih u hrvatskom jeziku. Rječnici nam nude različita rješenja, ali se na mnogim primjerima možemo uvjeriti kako je to pitanje i dalje nerazjašnjeno te uvjetuje zbrku. Problem stvara i upotreba engleskog jezika, odnosno prenošenje ruskih termina i imena u engleskoj varijanti latinice. S obzirom da je tema diplomskog rada vezana uz Rusiju te samim time on obiluje ruskim imenima, na početku ćemo se osvrnuti na spomenuti problem, ponuditi rješenja hrvatskih rusista i objasniti kojim ćemo se pristupom služiti u radu.

U hrvatskoj prevoditeljskoj praksi pri prenošenju naziva i termina, napisanih ruskom ćirilicom u hrvatsku latinicu, ostvaruju se različiti zapisi. Takva situacija postoji od prvih kontakata između ruskog i hrvatskog jezika. Osim što ista nije riješena, načela transliteracije dodatno su zakomplicirana posljednjih godina, s obzirom da većina informacija s Istoka dolazi sa Zapada, te se ruska imena, prezimena i nazivi prenose u engleskoj varijanti latinice.¹ Iako su različiti pravopisi i pojedini autori predložili rješenja², još ne postoji konkretan dogovor. Zbog toga u historiografiji, književnosti i novinarstvu, nailazimo na ista imena, nazive i termine, ali napisane različito, ovisno o autoru.

Prema pravilima hrvatskog pravopisa strana imena pišu se u izvornom obliku. Međutim, kod ruskog jezika dolazimo do višestrukog problema. Prije svega, riječ treba prebaciti u drugi znakovni sustav, odnosno prebaciti je iz ćirilice u latinicu, a nakon toga je i uskladiti s

¹ Igor Živković, „Ruski i hrvatski: transliteracija i/ili transkripcija“, *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika* 37 (2008), 2: 123.

² Vidi: Branka Barčot i Ivana Peruško: „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я na primjeru ruskih vlastitih imena i toponima u prijevodima književno-umjetničkih i administrativno-pravnih tekstova“ u *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića* (2016: 279-290), Željka Čelić: (2012b) „Проблема транслитерации с русской кириллицы на хорватскую латиницу“ u *Язык. Словесность. Культура. Филологический журнал*, 4 (2012): 84-97.

fonološkim i morfološkim ustrojem hrvatskog jezika. Ne smije se zaboraviti i pitanje mjesta naglaska u riječi, ali to je problematika koja je, još najmanje od ostalih³, obrađena i riješena te ćemo je u ovom poglavlju ostaviti po strani.⁴

Za „prevođenje“ s ćirilice na latinicu služimo se dvama postupcima – transliteracijom i transkripcijom. Transliteracija je postupak prenošenja znakova iz jednoga sustava u drugi, pri čemu se za svaki znak jezika-davatelja uzima analogni znak jezika-primatelja, kombinacija tih znakova ili neki treći dogovoreni znak, čime se nastoji točno prenijeti pisani oblik riječi iz izvornog jezika / jezika-davatelja.⁵ Međutim, sama transliteracija, u odnosu ruski-hrvatski, kako praksa pokazuje, ne mora uvijek biti jedini način bilježenja; često joj se pridružuje i fonološka i morfološka adaptacija kada se služimo oblicima netipičnima za hrvatski jezik i neprikladnima za izgovor.⁶ Jezična praksa uvjetuje prilagodbu ruskih riječi hrvatskom jeziku, čemu služi transkripcija kao postupak u kojem se znakovi prenose u drugi sustav, prilagođavajući se fonotaktičnim pravilima u drugom sustavu, tj. jeziku-primatelju.⁷

Kao što smo naveli gore, u Hrvatskoj postoji višestruki problem prebacivanja ćiriličnog pisma u latinično. Igor Živković navodi pet postojećih oblika prijenosa ruskih riječi – tradicionalna kroatizacija, transkripcija, mješavina transkripcije i transliteracije, hrvatska transliteracija bez transkripcije i strana transkripcija.⁸ Teško je riješiti navedeni problem, ali bi se prvenstveno trebalo odreći strane transkripcije. S njim se slažu i drugi autori, poput Željke Čelić, koja napominje da anglofona varijanta latinice, kojom se najčešće služe novinari pri prenošenju ruskih imena, dovodi do još veće neusuglašenosti.⁹ Također, tradicionalnu kroatizaciju, kao jednu od spomenutih oblika prijenosa ruskih riječi, u nekim bi slučajevima trebalo ostaviti, pogotovo riječi koje su se već odavna udomaćile, npr. Rusija. Kroatizacija

³ Vidi: Željka Čelić i Kristian Lewis, „Ударения в русских фамилиях в хорватском языке“ u *Мир человека на гранях языка. Международный сборник научных трудов по лингвокультурологии*. Самара: НОУ ВПО «Самарская гуманитарная академия» (2013: 137-144).

⁴ I. Živković nudi rješenje problema naglašavanja u trećem koraku rješavanja cjelokupnog pravopisnog problema. Akcentuacija bi slijedila nakon transliteracije i transkripcije, označavanjem mjesta naglaska na transkribiranom obliku. Vidi: Živković, „Ruski i hrvatski“, 132-133.

⁵ Živković, 124.

⁶ Najzorniji primjer je rus. ime Достоевский. Postupkom transliteracije dobili smo Dostoevskij, ali ovaj oblik funkcionira samo u nominativu (u ostalim padežima nastaju oblici nesvojstveni hrvatskom jeziku). Vidi: Željka Čelić, „Neposledovatel'nost' realizaciji principov transliteracii russkih imen sobstvennih horvatskoj latinicej“, *II. Meždunarodnij naučnij simpozium, Slavjanske jaziki i kul'turi v sovremennom mire. Trudi i materiali* (2012): 348.; Živković, „Ruski i hrvatski“, 124, 128.

⁷ Živković, 124.

⁸ Ibid., 125.

⁹ Čelić, „Neposledovatel'nost' realizaciji“, 349.; Željka Čelić, „Problema realizaci transliteracii s ruskoj kirilici na horvatskuju latinicu“, *Jazyk. Slovesnost. Kul'tura* 4 (2012): 94.

ruskih imena datira još od vremena ilirskog preporoda¹⁰, ali primjere nailazimo i u 20. stoljeću. Što se tiče transkripcije, Živković smatra da bi ona trebala biti prilagođena svakom jeziku posebno – to je tzv. praktična transkripcija.¹¹ Ona je u Hrvatskoj najpopularniji oblik prenošenja, a jedna od njezinih najvećih prednosti je približavanje izvornom načinu izgovora pomoću fonoloških i/ili morfoloških prilagodbi.¹² Međutim, hrvatski jezik ne koristi dosljedan zapis. U procesu prevođenja riječi s ruske ćirilice na hrvatsku latinicu, autori se služe podjednako transliteracijom i transkripcijom, tj. one žive u svojevrsnoj simbiozi.¹³ Živković analizom problemskih skupina glasova nudi rješenje, ali napominje da je bitan kompromis.¹⁴ Hrvatsku transliteraciju i transkripciju trebalo bi uskladiti, ali ne postoji sustav koji bi to odjednom riješio.¹⁵ Također, veliki problem je što tri hrvatska postojeća i važeća pravopisa nude različita rješenja za rusku ćirilicu, odnosno njenu transliteraciju.¹⁶

Problem transliteracije obrađuju i autorice Željka Čelić te, u suradnji, Branka Barčot i Ivana Peruško. Čelić piše o tri tipa prijenosa – 1) tradicionalni, zasnovan na principima transfonemizacije i transmorfemizacije, 2) apsolutna transliteracija uz pomoć hrvatske latinice i 3) apsolutna transliteracija uz pomoć anglofone inačice latinice.¹⁷ Također, navodi mnogo primjera nedosljednosti u hrvatskoj prevoditeljskoj praksi, gdje se podjednako koristi više oblika (npr. Medvedev – Medvjedev) te se time potvrđuje suvremena neusuglašenost u pisanju ruskih imena, odnosno toponima.

B. Barčot i I. Peruško također se dotiču teme adaptacije ruskih imena i naziva u hrvatskom jeziku. Okosnicu njihova članka „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я na primjeru ruskih vlastitih imena i toponima u prijevodima književno-umjetničkih i administrativno-pravnih tekstova“ čini predstavljanje odredbe ISO 9:1995 (ISO = *International Organization for Standardization*). Riječ je o međunarodnom standardu transliteracije ćiriličnih slova na latinicu. Glavni cilj ove odredbe je omogućiti automatsko preslovljavanje po načelu 1:1. Autorice naglašavaju kako ovaj sustav neće omogućiti točan izgovor originalnog teksta, ali će omogućiti onome tko poznaje taj jezik, da zapis izgovori ispravno.¹⁸ Ono što ova odredba

¹⁰ Čelić, „Neposledovatel'nost' realizacii“, 348.; Čelić, „Problema realizacii“, 90.

¹¹ Živković, „Ruski i hrvatski“, 127.

¹² Branka Barčot i Ivana Peruško, „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я na primjeru ruskih vlastitih imena i toponima u prijevodima književno-umjetničkih i administrativno-pravnih tekstova“

¹³ Barčot i Peruško, „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я“

¹⁴ Živković, 128-133.

¹⁵ Ibid., 125.

¹⁶ Ibid., 126-127.

¹⁷ Čelić, „Problema realizacii“, 90.

¹⁸ Barčot i Peruško, „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я“

donosi u kontekstu inovativnog u transliteraciji, grafemi su koji su još prilično nepoznati u hrvatskoj literaturi¹⁹, a izgovor kojih bi zahtijevao dodatnu poduku. Međutim, odredba kao takva bila bi najpogodnija za prevođenje tekstova administrativno-pravnog sadržaja (u kojima imena uglavnom dolaze u nominativu), ali ne i kod književno-umjetničkog prevođenja, gdje bi dva najveća problema bila sklonidba morfemski neprilagođenih oblika vlastitih imena te nepoznavanje dijakritičkih znakova kod grafema Š, Ŭ i Â, nepoznavanje Y, Ě i upotreba apostrofa, koje odredba ISO 9:1995 predlaže.

U ovom radu susrećemo se s brojnim ruskim imenima i nazivima, što s onima koji pripadaju prošlim stoljećima, to i onim suvremenima. Što se tiče starijih, držat ćemo se tradicionalnog načina. Pogotovo se to odnosi na imena vladara, npr. Petar (Veliki), Katarina (Velika), Nikola (II.) itd., a koja bi po pravilima transliteracije i transkripcije trebali pisati Petr / Pjotr, Ekaterina / Jekaterina, Nikolaj itd. Međutim, to su jedni od onih primjera kroatizacije, o kojima smo pisali na početku poglavlja i u hrvatskoj historiografiji ona su kao takva prihvaćena. Ipak, u nekim situacijama napraviti ćemo iznimku. Spomenut ćemo dva primjera. Prva je hrvatska izvedenica ruskog imena Mihail (rus. Михаил). U starijoj hrvatskoj historiografiji naići ćemo na ime prvog ruskog cara iz dinastije Romanovih Mihajlo I. Romanov te ćemo ime tog vladara i zadržati u tom obliku, iako ne odgovara hrvatskoj tradicionalnoj onomastici – Mihael. S druge strane, suvremena hrvatska historiografija većinom prihvaća originalni oblik imena, pa se tako uglavnom piše o Mihailu Gorbačovu, a ne Mihajlu. Tako da ćemo u ovom slučaju imati dva oblika istog imena. Drugi primjer je Rasputin. U starijoj historiografiji nalazimo pohrvaćeni oblik Raspućin, što više nije tendencija u modernoj povijesnoj znanosti. Stoga ćemo prema rješenju autora Živkovića ostati pri obliku Rasputin.²⁰ Pseudonim Lenjin će također ostati u obliku u kakvom je adaptiran - nastalom djelomičnom transkripcijom te kao takav odgovara hrvatskoj historiografskoj tradiciji kao i oblici Petar Veliki, Katarina Velika itd.²¹

¹⁹ Barčot i Peruško nabrajaju spomenute grafeme, koji bi trebali zamijeniti ruske ćirilične – Ш=Ŝ, Ю=Ŭ, Я=Â, Ы=Y, Ъ=Ě. Ě bi ostalo Ě, a tvrđi (Ѣ) i meki (ѣ) znak bi se pisali kao dva apostrofa za tvrđi (") i jedan apostrof za meki znak (').

²⁰ Na početku riječi ili u poziciji iza drugih suglasnika (osim N i L) rusko I treba ostati I. Vidi: Živković, „Ruski i hrvatski“, 130.

²¹ Čelić, „Neposledovatel'nost' realizacii“, 349.

2. POSLJEDNJI ROMANOV

2.1. Romanovi u historiografiji

Carska dinastija Romanovih vladala je Rusijom punih 300 godina. Prvi car iz dinastije, Mihajlo I. Romanov (rus. Михаил I Романов), preuzeo je 1613. godine carsku vlast, koju su, vladavinom Nikole II., okončali boljševici 1917. godine. Dinastija Romanovih iznjedrila je nekoliko „velikih“ careva, poput Petra I. Velikog (rus. Пётр Великий) i Katarine II. Velike (rus. Екатерина Великая), čije su reforme, vlast i moć pomogle ugledu Ruskog Carstva na svjetskoj pozornici. Carevi iz dinastije težili su održavati autokratsku vlast. U 19. stoljeću neki od njih su se borili sa sve češćim nemirima, na koje su poticale antirežimske političke i terorističke skupine. Nikoli II., koji je na vlast došao 1894. godine, to više nije polazilo za rukom. Posljednji ruski car ostao je upamćen u povijesti ne po svojem vladanju, nego prije svega po svojoj tragičnoj sudbini, što je i okosnica ovog diplomskog rada.

Izvora o životu i smrti ruske carske obitelji, kao i o ukopu, skrivanju i pronalasku njihovih posmrtnih ostataka ne nedostaje. Možemo ih podijeliti u tri skupine.

U prvu skupinu ćemo svrstati one izvore iz kojih saznajemo o životu Romanovih prije abdikacije Nikole II. U nju ulaze memoari ljudi bliskih tadašnjem caru i njegovoj obitelji, poput caričinih prijateljica i dvorskih dama Ane Virubove i Lili Dehn, dvorskog zapovjednika Vladimira Vojejkova i učitelja careve djece Pierrea Gilliarda.

Drugu skupinu čine izvori o smaknuću Nikole II. i njegove obitelji. Njih možemo podijeliti u dvije podskupine. Prvu podskupinu čine materijali s rezultatima bjelogardijske istrage, provedene ubrzo nakon smaknuća carske obitelji u Jekaterinburgu 1919. godine. Na temelju tih materijala napisane su knjige sudionika istrage – engleskog dopisnika novina *Times* Roberta Wiltona (*The Last Days of the Romanovs*, 1920), generala Diterihsa (*Ubijstvo carskoj sem'i i članov doma Romanovyh na Urale*, 1922) i istražitelja Nikole Sokolova (*Ubijstvo carskoj sem'i*, 1925). Spomenuti autori zajedno su surađivali u istrazi. General Mihail Diterihs je po zapovijedi admirala Kolčaka bio zadužen za rukovođenje istrage i pohranu rezultata, Nikola Sokolov bio je glavni istražitelj, a Robert Wilton je zaslužan za fotografske materijale s mjesta istrage. Sva trojica opisuju tijek istrage, Wilton nešto manje detaljno nego Sokolov i Diterihs. Sokolov prije analize istrage istražuje uzroke uhićenja Nikole II., stavljanja carske obitelji u kućni pritvor, njihova zarobljenništva u Tobolsku i Jekaterinburgu te naposljetku njihova smaknuća. Diterihs se osvrće na analizu istrage prethodnih dvaju istražitelja, a

postavlja i pitanje motiva ubojstva, naglašavajući narodnu pripadnost organizatora i izvršitelja ubojstva kao jaki dokaz zašto je počinjeno smaknuće. Wilton se, slično kao Diterihs, bavi narodnom pripadnošću izvršitelja smaknuća. Interes pokazuje i za vanjsku politiku, posebno za rusko-njemačke veze tog perioda. Ono što valja naglasiti, zaključak je Nikole Sokolova kojeg su prihvatili i Diterihs i Wilton – u Jekaterinburgu su ubijeni svi članovi obitelji bivšeg cara Nikole II. i njihova posluga. Drugu podskupinu čine sjećanja uralskih boljševika, organizatora, sudionika i svjedoka careva ubojstva. Među njima izdvojit ćemo „Bilješku“ Jakova Jurovskog, sjećanja M. M. Kudrina i G. I. Suhorukova te ona Grigorija Nikulina i I. I. Rodzinskog koja su zvučni zapisi. Ovi izvori nam iz perspektive sudionika daju opis tijeka smaknuća i ukopa carske obitelji. U ovu skupinu možemo svrstati i članak Pavla Bikova iz 1921. godine kao jedan od prvih u sovjetskom tisku u kojem se progovara o smaknuću svih članova obitelji, a ne samo Nikole II.

Trećoj skupini izvora pripadaju materijali vezani za otkriće posmrtnih ostataka Romanovih i njihovo proučavanje, tj. forenzičku istragu. Ovdje valja spomenuti djelo Geliya Rjabova, *Kak eto bylo. Romanovy. Sokrytie tel, poisk, posledstviya* (*Как это было. Романовы. Сокрытие тел, поиск, последствия*) iz 1998. godine, u kojem autor kao jedan od pronalazača ostataka dijela carske obitelji objašnjava motive koji su ga odveli u istragu smaknuća i potragu za mjestom ukopa.

Historiografija o Romanovima dijeli se na zapadnu, sovjetsku i suvremenu rusku historiografiju.

Na Zapadu se interes za Romanove najprije javio zahvaljujući ruskoj emigraciji. Iako zanimanje postoji, publikacija o toj temi gotovo i nema do 60-ih godina 20. stoljeća, kada je Robert K. Massie izdao svoju prvu monografiju o Romanovima *Nicholas and Alexandra: The Last Tsar and His Family* (1967). Zapadnim historiografima djela Diterihsa, Wiltona i Sokolova čine jedine dostupne izvore o smrti Romanovih do otkrića grobnice, koje se ujedno dogodilo u vrijeme raspada Sovjetskog Saveza. Temi su pristupili autori iz zapadnih europskih zemalja, poput Pavla Nikolajeviča Paganuzzija²² i Marioline Dorie de Zuliani²³ (Italija) te Marca Ferroa²⁴ (Francuska), ali najviše ih ima s engleskog govornog područja, odnosno iz Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, čija ćemo djela u radu najviše

²² Павел Н. Пагануцци, *Правда об убийстве царской семьи: Историко - критический очерк* (Jordanville (New York): Sv.- Troickij monastyr', 1981).

²³ Mariolina Doria de Zuliani, *Costretti a fucilarvi* (Milano: Rizzoli, 1990).

²⁴ Marc Ferro, *Nicholas II: The Last of the Tsars*, prev. Brian Pearce (Oxford, New York: Oxford University Press, 1994).

koristiti. Jedan od njih je istaknuti američki povjesničar Richard Pipes koji je u svom djelu *The Russian Revolution* (1991) jedan dio posvetio temi ubojstva u Jekaterinburgu. Među najpoznatijim američkim autorima su i Greg King i Penny Wilson koji su zajednički surađivali na knjizi *The Fate of the Romanovs*, s tim da Greg King, uz ovu, ima još nekoliko napisanih djela o Nikoli II. Među njima ćemo istaknuti Roberta K. Massieja koji je 1995. godine izdao i svoju drugu monografiju o Romanovima *The Romanovs: The Final Chapter* u kojoj se posebno detaljno bavi forenzičkom istragom pronađenih posmrtnih ostataka. Od britanskih autora možemo spomenuti Orlanda Figesu i Helen Rappaport, dvoje autora nekolicine knjiga na tu temu i Simona Montefiore, autora trenutno jednog od recentnijih djela iz 2016. – *The Romanovs: 1613 – 1918*. Orlando Figes se više koncentrira na revolucionarnu Rusiju i smrt Romanovih prikazuje kao dio tog revolucionarnog zanosa. Simon Montefiore posljednjeg cara i njegovu obitelj analizira kroz usporedbu s prethodnim carevima dinastije. Helen Rappaport je naklonjena analizama ličnosti carske obitelji i posvećena je prilikama nakon careve abdikacije i posljednjim danima Romanovih u djelu *The Last Days of the Romanovs: Tragedy at Ekaterinburg* (2009). Osim spomenutih, postoji još nekolicina njih koja se bavi istom tematikom. Zapadna historiografija je raznolika u vezi s time. Jedna od razlika među autorima je prihvaćanje, odnosno odbacivanje mogućnosti preživljavanja jednog ili više članova obitelji.

Sovjetska historiografija ne obiluje toliko tematikom carske Rusije, koliko poviješću revolucije, odnosno radničkog pokreta i njegovog odnosa prema carizmu. Ipak, u kasnijim godinama javlja se zanimanje za sudbinu Romanovih. Sovjetsku historiografiju zato možemo podijeliti u razdoblje šutnje kada se analiza usmjerava na radnički pokret te na razdoblje od 70-ih godina do početka 90-ih godina 20. stoljeća, kada se raspada SSSR. Razdoblje šutnje trajalo je više od pet desetljeća, a karakterizira ga stroga zabrana bilo kakvog objavljivanja na tu temu. Godine 1926. izašlo je djelo Pavla Bikova s detaljima smaknuća i sakrivanja tijela, koje je vrlo brzo zabranjeno. Prvi sovjetski autor koji prekida šutnju je Mark Kasvinov, čije djelo *Dvadcat' tri stupeni vniz* (Двадцать три ступени вниз) izlazi 1972. i 1973. u časopisu *Zvezda*, da bi 1978. godine bilo izdano kao knjiga. Uz njega se ističe i povjesničar G. Ioffe, koji je 1987. izdao knjigu *Velikij Oktjabr' i epilog carizma* (Великий Октябрь и эпilog царизма). Kao i Kasvinov, Ioffe se isto „zahvaljujući“ cenzuri drži načela tradicionalne sovjetske historiografije. Specifičnost sovjetske historiografije o Romanovima očituje se najviše u prihvaćanju službenog stava vlade da su za smrt Romanovih odgovorni boljševici grada Jekaterinburga, a ne centralna vlast u Moskvi. Također, jedna od karakteristika je i

analiza unutarnjopolitičke situacije i mogućnosti monarhističke urote, čime se nastoji opravdati taj postupak.

Od 1991. godine, od prestanka postojanja Sovjetskog Saveza i javnog otkrića grobnice Romanovih možemo govoriti o ruskoj historiografiji. Suvremena ruska historiografija je raznovrsna i teško ju je sažeti u jednoj formulaciji. Od 90-ih godina 20. stoljeća do danas mnogo se povjesničara bavilo ovom temom. Cenzura je ukinuta, a izvori su postali dostupni. Ruski historioografi različito pristupaju ovoj temi. Jedno od prvih važnih djela suvremene ruske historiografije knjiga je Olega Platonova iz 1991. godine *Ubištvo carske sem'i* (*Убийство Царской Семьи*), u kojoj su otkriveni i neki, do tada javnosti nepoznati, materijali, poput sjećanja sudionika smaknuća. Među historiografima spomenut ćemo i Edvarda Radzinskog i njegovu analizu Romanovih u djelu „*Gospodi... spasi i usmiri Rossiju*“. *Nikolaj II: žizn' i smert'* („*Господи... спаси и усьмири Россию*“. *Николай II: жизнь и смерть*), izdanom 1993. godine. Godine 1992. izdana je nova knjiga Genriha Ioffea pod nazivom *Revoljucija i sud'ba Romanovih* (*Революция и судьба Романовых*), s osjetnim odmakom od tradicionalnog sovjetskog pristupa u prošlom djelu te s objektivnijim gledištem na događaje 1918. godine. Kao značajno djelo možemo uzeti i monografiju I. F. Plotnikova *Pravda istorii. Gibel' Carske Sem'i* (*Правда истории. Гибель Царской Семьи*), izdanu 2003. godine. Ruski historioografi u svojim djelima podjednako navode izvore dviju suprotstavljenih strana – materijale bjelogardijskih istražitelja, kao i memoare boljševičkih sudionika ubojstva. Glavna pitanja su mjesto donošenja odluke o smaknuću i mjesto ukopa te problem postojanja dvije grobnice.

Mitologizacija smrti Romanovih postoji i u zapadnoj i u ruskoj historiografiji, ali zapadna u tome prednjači. Od ruskih autora ovom temom se bavio Edvard Radzinski („*Gospodi... spasi i usmiri Rossiju*“. *Nikolaj II: žizn' i smert'*, 1993). Od američkih možemo spomenuti R. K. Massieja (*The Romanovs: The Final Chapter*, 1995), Grega Kinga i Penny Wilson (*The Resurrection of the Romanovs: Anastasia, Anna Anderson, and the World's Greatest Royal Mystery*, 2010).

Odnos historiografije prema posljednjem ruskom caru ovisi o prostoru i vremenu. Sovjetska ga je historiografija uglavnom prikazivala u lošem svijetlu, naglašavajući propuste njegove vlasti i istovremeno glorificirajući novu, sovjetsku vlast koja je te iste propuste nastojala ispraviti. Suvremena historiografija pokušava pomiriti proturječnosti izvora, tradicionalnih monarhističkih viđenja Nikole II. i onih marksističkih. Neki od autora, s druge strane,

blagonaklono gledaju na njegov lik i djelo te njegov karakter kojim se čak i opravdavaju neki njegovi postupci.

2.2. Posljednja carska obitelj

Nikola II. Romanov posljednji je car dinastije koja je bila na čelu Rusije više od tristo godina. Vladao je Ruskim Carstvom 23 godine. Za njegovu su vladavinu karakteristični bili politički nemiri u Carstvu i revolucije. Historiografija je u vezi s njegovom vlašću podijeljena u mišljenjima. Većina ističe pitanje utjecaja njegove žene Aleksandre s kojom je dobio četiri kćeri i sina. Aleksandri Fjodorovnoj su zamjerali bliski odnos s Grigorijem Rasputinom, čovjekom za kojeg je vjerovala da joj jedini može spasiti sina hemo filičara, jer su smatrali da njih dvoje najviše utječu na carevo političko mišljenje.

Nikola Aleksandrovič Romanov (rus. Николай Александрович Романов) rođen je 1868. godine kao sin budućeg cara Aleksandra III. (rus. Александр III Романов) i danske princeze Dagmar, koja je udajom za ruskog prijestolonasljednika i prelaskom na pravoslavlje postala Marija Fjodorovna (rus. Мария Фёдоровна). Učen je i odgajan na dvoru svoga oca u Gatčini (rus. Гатчина), nedaleko od Sankt Peterburga. Kao mladić služio je vojsku u prijestolnici kamo su na obuku svoje sinove slale i druge bogate i aristokratske ruske obitelji. Carem je postao 1894. godine u dobi od 26 godina. Iako je bio načitan i obrazovan, Nikoli se još kao novopečenom caru zamjeralo nepoznavanje stvarnih prilika u carstvu.²⁵ Neki povjesničari uzroke traže u Nikolinom odgoju, tj. njegovom odrastanju u zatvorenom krugu oko Aleksandra III., cara potpuno nesklonog reformama, čija su čvrstina i „željezna ruka“, odnosno sklonost represijama, bili poznati diljem Europe. Zbog nastavljanja očeve tvrde linije Nikolina je vlast bila na udaru oštih kritika marksističkih povjesničara.²⁶ Pod utjecajem mišljenja sovjetske historiografije on je i ostao zapamćen kao slab vladar. I neki nemarksistički povjesničari, poput Renouvina, koriste u opisu Nikole II. samo „loše“ pridjeve – slabić, čovjek uskih shvaćanja, bez oštroumnosti i energije itd.²⁷ Dakako, tu je cijeli niz pogrešnih procjena i odluka, koje su mu obilježile vladavinu. S druge strane, pojedini povjesničari, neosporno pod utjecajem ruske emigracije, simpatiziraju njegovu ličnost, čak pomalo i suosjećajući s njim i teretom vlasti, koji, kako tvrde, on nije želio, ali je zbog časti morao i trudio se dobro voditi carstvo. S time je povezana njegova puno puta spominjana

²⁵ Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, prev. dr. Nikola Berus (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008), 80.

²⁶ Vidi: Марк Касвинов, *Двадцать три ступени вниз* (1978) http://modernlib.ru/books/kasvinov/mark/dvadcat_tri_stupeni_vniz/read_1/.

²⁷ Renouvin, *Europska kriza*, 81.

blaga ćud, dobar odgoj i posvećenost obitelji. Stoga u historiografiji nalazimo na potpuno oprečna mišljenja o njemu. Dok je s jedne (marksističke) strane opisan kao tiranin, autokrat koji nema sluha za potrebe naroda, s druge strane je gotovo pa glorificiran zbog svoje pobožnosti, osjećaja dužnosti prema Rusiji i, na kraju, mučeništva. Slabo poznati autor Jean Jacobi, primjerice, neskriveno u svom djelu *Ruska revolucija: stradanja imperatora Nikole II* pokazuje simpatije prema caru i cijeloj njegovoj obitelji. Nikolu II. doživljava kao „jednog od najviše klevetanih vladara“ te smatra da ga ljudi pogrešno procjenjuju kao slabog i neodlučnog, jer su ga se novine tako trudile predstaviti.²⁸ Živanov naglašava da općenito prevladava ocjena o Nikolinom „necarskom“ karakteru, jer nije bio vlastoljubiv, položaj je za njega predstavljao samo teret i obitelji je posvećivao veću pažnju, ali također ističe i da je obaveze izvršavao savjesno i odgovorno.²⁹ Autori Steinberg i Hrustaljev daju dobar opis Nikole II. kao vladara čija je moralna idealizacija discipline, dužnosti i vjere spojena s njegovim političkim uvjerenjima.³⁰ Oni smatraju da Nikola II. nije bio car koji vlada prema instinktu, nego prema filozofiji kraljevanja i svom osobnom identitetu, ulozi i dužnosti cara.³¹ Tvrdi da se Nikolin tradicionalistički pristup vladanju razvio pod utjecajem njegovog oca Aleksandra III. i savjetnika Konstantina Pobjedonosceva (rus. Константин Победоносцев) koji je propagirao ideje o autoritarnom caru kao „svetom i moralnom uzoru“. Nikola II. je stoga spremno prihvatio tradicionalnu ulogu tzv. *cara batjuške* (doslovni prijevod car-otac; rus. Царь-Батюшка), obrazac prema kojem je ruski car svojevrstni ideal moralnog života, a što možemo vidjeti prvenstveno u načinu na koji se odnosio prema obitelji i vjeri, manje u političkom smislu.³² Imao je nostalgično-blagonakloni pogled na doba prije Petra Velikog, odnosno na carsku Moskoviju i Petrove prethodnike.³³ To se najbolje očitovalo u izboru imena njegova sina i nasljednika koji je nazvan po vladaru kojem se najviše divio i kojem se najviše trudio sličiti. Car Aleksej je za Nikolu II. bio ideal dobrog cara³⁴, dok je igrom slučaja Aleksejev sin Petar Veliki, car koju je Rusiju približio Zapadu i učinio je velesilom, ujedno i onaj kojem se najmanje divio. Međutim, političke okolnosti i vrijeme u kojem je vladao, nisu išle Nikoli na ruku. Unatoč centralnoj srži spomenutoga mita – ideji o posebnoj vezi cara i

²⁸ Jean Jacobi, *Ruska revolucija: stradanja imperatora Nikole II*, prev. Krešimir Mimirković (Beograd: Naše novo doba, 19..?), 9.

²⁹ Sava Živanov, *Pad Ruskog Carstva I* (Beograd: Nolit: More, 2007), 150-162.

³⁰ Mark Steinberg i Vladimir M. Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs* (New Haven and London: Yale University Press, 1995), 14-15.

³¹ Steinberg i Khrustal'ev, 14-15.

³² Ibid., 15-17.

³³ Ibid., 16-17.

³⁴ Poznat u povijesti kao „najtiši“ (rus. *Тихишій*), car Aleksej Mihajlovič (1645.-1676.) slovi kao vrlo pobožan i dobar car te je Nikola II. nalazio s njim sličan odnos prema vladanju, narodu i vjeri te vrlo bliske karakterne poveznice. Vidi: Steinberg i Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs*, 17.

naroda, nisu uvedene nikakve promjene kako bi se opravdalo povjerenje prema Nikoli koji je s druge strane bio uvjeren da zapravo ni ne treba napraviti ništa da opravda privrženost naroda caru. Njegova romantičarska vizija „svetog cara“, *cara–batjuške*, bila je, kako konstatiraju Steinberg i Hrustaljev, velika zapreka administrativnim i konstitucijskim reformama u Ruskom Carstvu.³⁵ Oleg Platonov ga također „brani“ od negativnih kritika, za razliku od drugih smatrajući da je Nikola rođen sa svim potrebnim prirodnim kvalitetama vladara.³⁶ Možemo utvrditi da Platonov zaključke donosi na temelju memoara obitelji bliskih ljudi, poput Vladimira Vojejkova i Pierrea Gilliarda. Njegovom velikom vrlinom tako smatra marljivost, opisuje ga kao radoholičara koji je po potrebi radio od jutra do večeri i uz to volio i fizički rad te čovjeka sjajnog pamćenja i bistrog uma.³⁷ Ipak, većina povjesničara smatra da nije bio dorastao potrebama epohe i izazovima. Tako R. K. Massie primjećuje: „Tragedija Nikole II. bila je u tome što se nije našao na svom mjestu u povijesti. Posjedujući obrazovanje za carevanje u 19. stoljeću i temperament za vladanje u Engleskoj – on je živio i vladao u Rusiji 20. stoljeća.“³⁸

Unatoč neslaganju oko tumačenja carevog lika i djela, povjesničari se slažu oko neospornog utjecaja njemačke princeze Alix od Hessena, Nikoline supruge. Alix je rođena 1872. godine u Darmstadtu, u vojvodstvu Hessen, kao kći velikog vojvode Ernesta Ludwiga IV. i Alice, kćeri engleske kraljice Viktorije. Nakon rane majčine smrti otišla je na engleski dvor svoje bake. Utjecaj pomalo puritanskog odgoja na Alix je bio veoma jak, što je vidljivo i nakon udaje, pogotovo u odgoju svoje i Nikoline djece.³⁹ Krštenjem u pravoslavnoj crkvi promijenila je ime u Aleksandra Fjodorovna (rus. Александра Фёдоровна).⁴⁰ Iako nije bila prva carska supruga njemačkog podrijetla, većina povjesničara konstatira da je bila izrazito nepopularna u narodu. Virginia Cowles smatra da su joj velike mane bile nepoznavanje jezika i distanciranost⁴¹, a naštetila joj je i tragedija na polju Hodinka, u kojoj je u stampedu poginulo oko 2 tisuće ljudi.⁴² Caričine dvorske prijateljice Ana Virubova i Lili Dehn, kao i dvorski učitelji Pierre Gilliard i Sydney Gibbes, u svojim memoarima daju potpuno drugu sliku

³⁵ Steinberg i Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs*, 18.

³⁶ Олег Платонов, *Убийство царской семьи* (Москва: Советская Россия, 1991) <http://emalkrest.narod.ru/text/ub/platub.htm>

³⁷ Ibid.

³⁸ Robert K. Massie, *Nicholas and Alexandra* (London: Head of Zeus Ltd., 2013), 10.

³⁹ Steinberg i Khrustal'ev, 29.

⁴⁰ Pokroviteljica dinastije Romanovih je Fjodorovska ikona Majke Božje te su izvedenicom njezina imena žene prijestolonasljednika dobivale patronim **Fjodorovna**.

⁴¹ Također, Cowles smatra da je njenoj nepopularnosti pridonijelo i loše mišljenje Marije Fjodorovne, omiljene u narodu. Vidi: Virginia Cowles, *The Romanovs* (London: Penguin Books, 1974), 243–247.

⁴² Cowles, *The Romanovs*, 247.

carice.⁴³ Naglašavaju da se često „zaboravljalo“ da se Aleksandra kao carica bavila dobrotvornim radom. Pogotovo je bila aktivna za vrijeme Prvog svjetskog rata kada je svakodnevno kao medicinska sestra pomagala ranjenim vojnicima, a u rad su bile uključene i njezine dvije starije kćeri.⁴⁴ Osim toga, pod njenim pokroviteljstvom osnovana su mnoga ženska dobrotvorna društva, škola za njegovateljice, Dom za invalide rusko-japanskog rata, sanatorij za tuberkulozne itd.⁴⁵ Ono što Nikoli i Aleksandri i oni pripisuju kao nedostatak je povučenost od vanjskog svijeta, koju je carski par preferirao.⁴⁶ Većinu vremena provodili su mirno u Aleksandrovoj palači u Carskom Selu, a ionako zatvoreni krug oko njih još se više zatvorio rođenjem njihovo petero djece. Steinberg i Hrustaljev kod Aleksandre, kao i kod Nikole, naglašavaju religioznost kao jednu od njenih dominantnih osobina.⁴⁷ No većina povjesničara danas se spori oko njenog utjecaja na Nikolu. Tadašnji demokratski političari negodovali su zbog njezinog bliskog odnosa s Grigorijem Rasputinom, bojeći se da oni dvoje vladaju Rusijom iz prikrajka. Steinberg i Hrustaljev uočavaju da se u Aleksandrinim pismima Nikoli vidi njezino beskompromisno povjerenje u čovjeka koji je liječio njezina bolesnog sina i za kojeg je vjerovala da posjeduje nepogrešiv instinkt i veću mudrost od svih carevih savjetnika i eksperata.⁴⁸ Živanov također naglašava njezino miješanje u vlast te smatra da je Aleksandru za uključivanje u politiku (osim Rasputina) motivirala i snažna želja da „osigura carsku veličinu“ nasljedniku Alekseju.⁴⁹ No, možemo primjetiti da je Aleksandra Fjodorovna kao žena posljednjeg ruskog cara stigmatizirana, najviše zahvaljujući boljševičkoj propagandi i marksističkoj historiografiji.

U šest godina braka Nikola i Aleksandra dobili su četiri kćeri.⁵⁰ Olga (rus. Ольга), Tatjana (rus. Татьяна), Marija (rus. Мария) i Anastazija (rus. Анастасия) vrlo su dobro opisane u djelu *The Romanov Sisters: The Lost Lives of the Daughters of Nicholas and Alexandra* autorice Helen Rappaport. Iako politički nisu bitne, Rappaport im daje značaj kao žrtvama ne samo boljševičkog terora, već i zatvorenosti ruskog dvora i povučenosti roditelja. Nesumnjivo je da su princeze slijedile obrazac ponašanja svojih roditelja, jedini koji su znale. Družile su se

⁴³ Lili Dehn se prisjeća carice kao tople i brižne žene, koja je samo naoko djelovala hladno i bešćutno, što je bio odraz njezinog nepovjerenja prema drugima i strogog puritanskog odgoja. Prema mišljenju Dehnove, carica je u potpunosti prihvatila Rusiju kao novu domovinu i, još važnije, kao svetinju. Vidi: Lili Dehn, *The Real Tsaritsa* (Boston: Little, Brown, and Company, 1922), 60-65.

⁴⁴ Anna Viroubova, *Memories of the Russian Court* (London: Macmillan and Co., 1923), 79.

⁴⁵ Živanov, *Pad Ruskog Carstva I*, 122-123.

⁴⁶ Dehn, 65.; Viroubova, 11.

⁴⁷ Steinberg i Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs*, 31-34.

⁴⁸ Ibid., 34-35.

⁴⁹ Živanov, *Pad Ruskog Carstva I*, 133.

⁵⁰ Olga je rođena 1895., Tatjana 1897., Marija 1899. i Anastazija 1901. godine.

uglavnom međusobno, učile ono što se očekivalo od žena visokog roda da moraju znati, primjerice engleski i francuski, ali o vanjskom svijetu i surovoj stvarnosti znale su veoma malo. Navikle na život u zatvorenom krugu obitelji, četiri sestre bile su međusobno vrlo povezane i gotovo ih je nemoguće promatrati odvojeno. Za razliku od većine historiografa, Rappaport ih prikazuje ne samo kao careve kćeri, već ih analizira kao djevojke s različitim osobnostima i karakterima, svaku veliku kneginju pojedinačno, izvlačeći ih pritom iz kolektivne anonimnosti.⁵¹ Položaj velikih kneginja (rus. великие княжны), naziv koji su princeze nosile kao kćeri ruskog cara, zasjenjen je rođenjem dugo očekivanog muškog nasljednika. Zakon, naime, nije dopuštao da prijestolje naslijedi žena.⁵²

Jedini sin Nikole i Aleksandre, Aleksej (rus. Алексей), rođen je 1904. godine, u jeku rata između Rusije i Japana (1904. – 1905.). Rođenje prijestolonasljednika Alekseja okrenulo je carski par ne samo prema većoj religioznosti (Nikola i Aleksandra bili su vrlo pobožni), već i prema misticizmu. Alekseju je već sa šest tjedana otkrivena hemofilija.⁵³ Život mu je nekoliko puta bio ugrožen i pažnja je većinom bila usmjerena prvenstveno na njega. Bojali su se da ga ni narod ni vlada neće prihvatiti kao budućeg cara zbog zdravstvenog stanja te je careviću bilo zabranjeno trčati, igrati se i voziti bicikl. Crnogorske princeze Milica i Stana, udane za velike knezove iz klana Nikolajeviča⁵⁴, dovele su u Carsko Selo Grigorija Rasputina (rus. Григорий Распутин), čovjeka poznatog po navodno iscjeliteljskim moćima, za kojeg su vjerovale da jedini Alekseja može ozdraviti. Aleksej je uz sebe imao i cijeli niz drugih „pomagača“, od liječnika, učitelja do ostalih ljudi s kojima je provodio većinu vremena. Na usluzi su mu stalno bile i sestre. Nesumnjivo je da je Aleksejevo stanje utjecalo djelomice na povlačenje carske obitelji iz javnosti, ne uzimajući u obzir druženja s brojnom porodicom u Rusiji i inozemstvu. Gotovo sve u carskoj obitelji bilo je podređeno njemu, njegovim željama i mogućnostima.⁵⁵

Uz obitelj Nikole II. često se veže i figura spomenutog Grigorija Rasputina (rus. Григорий Распутин). Doveden na carski dvor kao osoba koja bi mogla pomoći nasljedniku ruskog trona

⁵¹ Opširnu analizu četiriju princeza Romanov daje Helen Rappaport u: Helen Rappaport, *The Romanov Sisters: The Lost Lives of the Daughters of Nicholas and Alexandra* (New York: St. Martin's Press, 2014); Helen Rappaport, *The Last Days of the Romanovs: Tragedy at Ekaterinburg* (New York: St. Martin's Press, 2009), 70-76.

⁵² Spomenuti zakon je donio car Pavao I. (rus. Павел Первый) 1797. godine.

⁵³ Hemofiliju su naslijeđivali potomci engleske kraljice Viktorije. Imali su je njezin sin Leopold, a na svoje sinove su je prenijele i unuke Irena i Aleksandra.

⁵⁴ Nikola Nikolajevič mlađi (rus. Николай Николаевич), muž Stane Petrović i Petar Nikolajevič (rus. Пётр Николаевич), muž Milice Petrović, bili su sinovi velikog kneza Nikole Nikolajeviča starijeg (rus. Николай Николаевич), trećeg po redu sina cara Nikole I. (rus. Николай Первый), koji je Rusijom vladao 1825. - 1855.

⁵⁵ Rappaport, *The Last Days*, 80-84.

oko naslijeđene i neizlječive bolesti, Rasputin je, priznaje se, u nekoliko navrata neobjašnjivo utjecao na smanjenje boli, ali mišljenja o njemu još su i tada bila duboko podijeljena. Dok je jedan dio, među njima i carica Aleksandra, bio „zaslijepljen“ *starcom* (rus. старец)⁵⁶ iz Sibira te je vjerovao da posjeduje nadnaravne moći, drugi je dio vjerovao da carsku obitelj nije „osvojio“ zbog Alekseja, već zbog Aleksandrinog religioznog fanatizma te da je bio šarlatan. Rasputin je nesumnjivo bio u bliskim odnosima s carskom obitelji i Aleksandra ga je u pismima Nikoli često nazivala „naš prijatelj“⁵⁷. Rasputinovo ime često je bilo vezano uz skandale, a njegov indirektan utjecaj na politiku povećao se u vrijeme Prvog svjetskog rata, kada je car često izbivao iz prijestolnice i boravio u ratnom stožeru u Mogiljevu. Bio je ozloglašen još za života. U subverzivnim novinskim člancima onoga vremena spominjali su ga jednostavno kao „mračne sile“⁵⁸, marksistička propaganda ga je demonizirala, a lik „vražjeg redovnika“ postao vrlo poznat element u ruskoj povijesti. No na njegov imidž više je utjecala njegova karizmatična pojava, nego stvarni utjecaj na vladanje Nikole II. On je doista kao povijesna osoba neisključivo vezan uz Romanove, ali ne kao ključna politička figura. Iako se osobno preko Aleksandre nastojao uključivati u politiku, ne možemo reći da je ijedna njegova odluka direktno svrgnula Nikolu s vlasti. Platonov primjerice smatra da su ulogu, značaj i stupanj utjecaja Rasputina na cara preuveličali boljševici, koji su time htjeli pokazati Nikolinu političku nesposobnost.⁵⁹ Tako sovjetski povjesničar Marka Kasvinov na temelju pisama Nikole i Aleksandre i teorije starijeg sovjetskog povjesničara Mihaila Pokrovskog, nastoji dokazati da su Grigorij Rasputin i carica iz prikrajka imali moć utjecati na politiku te piše o njegovim kontaktima s Nijemcima za vrijeme Prvog svjetskog rata i nastojanju da Rusko Carstvo potpiše sporazum s njima.⁶⁰ O njegovoj stvarnoj političkoj moći i dalje se vode diskusije, a njegovo ubojstvo intrigira gotovo kao i sudbina Romanovih. Posebno je intrigantna njegova navodna izjava nekoliko mjeseci prije nego što je bio ubijen, da i Romanove čeka isti kraj.⁶¹

Život carske obitelji opisan je u mnogobrojnim biografijama. O njemu možemo saznati i iz raznih izvora, poput memoara dvorskih učitelja Pierrea Gilliarda, Sydneyja Gibbesa i Vladimira Vojejkova te caričinih prijateljica Ane Virubove i Lili Dehn koji su posljednje

⁵⁶ Starec (rus. старец) = čovjek koji u (uglavnom pravoslavnoj) zajednici predstavlja duhovnog vođu

⁵⁷ Andrew Cook, *Rasputin – biografija*, prev. Tatjana Jambrišak (Zagreb: Zoro, 2010), 93.

⁵⁸ Cook, *Rasputin*, 93.

⁵⁹ Платонов, *Убийство царской семьи*

⁶⁰ Касвинов, *Двадцать три ступени вниз*

⁶¹ Mnogi njegovi biografi tvrde da je predvidio vlastitu smrt, prema pismu koje je navodno napisao caru i u kojem predviđa da će umrijeti do početka 1917. godine te da nakon njegove smrti ni jedan član carske obitelji neće poživjeti duže od dvije godine. Ovaj iskaz je iznio u javnost njegov osobni tajnik Aron Simanovič. Original nikad nije nađen, ako je ikad i postojao. Vidi: Cook, *Rasputin*, 214.

Romanove viđali na svakodnevnoj bazi. Vrlo dobar uvid daju nam i pisma slana između Nikole i Aleksandre, kao i brojne fotografije, na kojima je obitelj često pozirala. Postoje razna svjedočanstva prema kojima možemo zaključiti kako su Romanovi živjeli. Zadnjih par godina, s približavanjem 100. godišnjice njihove smrti pojavljuje se i historiografska literatura koja daje cjelovitiju sliku ruske carske obitelji. Dok je emigrantska literatura držala sliku o Nikoli kao caru-svecu, generalna slika o posljednjem ruskom caru (kao i njegovoj ženi) nije bila pozitivna. Nikola je već dugo vremena generaliziran kao slab vladar, iako se neke studije to trude pobiti. Suvremena historiografija iz tog razloga nastoji udružiti dva oprečna pravca te sagledati vladavinu i život Nikole II. sa svojim pozitivnim i negativnim karakteristikama. Ono što ukratko možemo zaključiti o njegovoj obitelji jest činjenica da su živjeli kao i carevi prije njih – povučeni u svijet carskih palača i ljetnikovaca, družeći se s brojnim pripadnicima velike obitelji Romanovih i izolirani od vanjskog svijeta, odnosno stvarne situacije u Rusiji. Tako su i dočekali revoluciju 1917. godine.

3. REVOLUCIJE 1917.

3.1. Rusija pred revoluciju

Rusku je povijest oduvijek određivao njezin golemi teritorij. Krajem 19. stoljeća Rusko je Carstvo obuhvaćalo otprilike 22, 5 milijuna kvadratnih kilometara i prostiralo se nad velikim dijelom euroazijskog kontinenta. Granice su se prostirale od Baltičkog i Crnog mora do Tihog oceana. Po svom je državnom uređenju, izuzimajući Veliku kneževinu Finsku s njezinim posebnim autonomnim teritorijem, Rusko Carstvo bilo jedinstvena i centralizirana država, s mnoštvom naroda i etničkih manjina. Povjesničari se slažu da je veličina carstva, a samim time i njegov multietnički sastav, bio problem za vladajuću dinastiju, a ne prednost. Naime, na tom ogromnom teritoriju bilo je nastanjeno oko 120 različitih etničkih zajednica, koje su se međusobno razlikovale u stupnju društvenog i kulturnog razvitka, a govorilo se oko 130 jezika. Prema popisu stanovništva iz 1897. godine narodi izvan ruskog etnosa činili su čak 56, 7 posto.⁶² Romanovi, kao što se pokazalo, nisu bili spremni popuštati nikomu, ni etničkim Rusima, a pogotovo spomenutim etničkim i vjerskim manjinama. Osim ruskog pravoslavnog stanovništva, u Carstvu su živjeli i poljski i litavski katolici, finski, estonski i latvijski protestanti, brojni turkijski i iranski narodi islamske vjeroispovijesti, budistički narodi u središnjoj Aziji te velik broj Židova.

⁶² Joško Pavković, *Ruska dualistička monarhija: državno-pravna i politička povijest posljednjeg desetljeća Ruskog Carstva* (Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, 2012), 10.

Židovi su bili u posebno teškom položaju. Na terenu se svjesno poticalo antisemitsko nasilje. Pogromi su poticani od strane policijskih zapovjednika, a provedeni su svjetinom – uglavnom gradskom i seoskom sirotinjom koja je, predvođena svojim demagozima, ubijala Židove i pljačkala njihovu imovinu. Pogromi su bili najčešći u pograničnim područjima u kojima su uglavnom živjeli pripadnici naroda izvan ruske etničke skupine.⁶³ Antisemitizam je bio duboko ukorijenjen i na carskom dvoru, pa su doneseni zakoni koji su Židove pretvorili u građane drugog reda.⁶⁴ Upravo su ovdje 1905. izdani zloglasni *Protokoli sionskih mudraca*, glasovita i utjecajna krivotvorina, u kojoj su detaljno razrađeni neki od najopasnijih političkih mitova 20. stoljeća.⁶⁵ Stoga ne začuđuje činjenica da su se i Židovi, kao i drugi nepripadnici ruskog etnosa, odnosili prema carstvu kao „tamnici naroda“. Prije boljševičkog zauzimanja vlasti, oko dva milijuna ih je napustilo carstvo. Bili su najčešće prikazivani kao žrtve pogroma i osiromašeni iseljenici.⁶⁶ Boljševičkim prevratom, njihova uloga se mijenja u revolucionarsku. Utjecaj i značaj Židova u revolucionarnom pokretu i sudbini Romanovih jedna je od kontroverzi 20. stoljeća.⁶⁷ Njihovu krivnju u ubojstvu cara poticali su i mnogi izvori, mahom antisemitski raspoloženi, poput generala Diterihsa i njegova djela o smrti Nikole II. i njegove obitelji.

Rusko Carstvo je početkom 20. stoljeća bilo jedina velika europska država koja je još imala apsolutističku vladavinu.⁶⁸ Unatoč dugotrajnoj okrutnosti vlasti kao konstanti u ruskom državnom sustavu, u zadnjih par desetljeća carstva ipak možemo govoriti o svojevrsnim promjenama, koje su zadesile istima nesklonu Rusiju. Rusko društvo je tijekom 19. stoljeća, a posebice krajem istog, doživjelo preobražaj iz zatvorenog staleškog sustava u moderno klasno društvo. Joško Pavković u svom djelu *Ruska dualistička monarhija: državno-pravna i politička povijest posljednjeg desetljeća Ruskog Carstva* kratko i jezgrovito objašnjava društvenu hijerarhiju u odnosu na vlasništvo. Na samom vrhu društvene piramide nalazio se dom Romanovih, kojem je pripadalo pedesetak osoba. Carska je obitelj u svom vlasništvu

⁶³ Najžasniji slučajevi pogroma Židova zabilježeni su među stanovništvom Ukrajinaca, Poljaka i Rumunja. S obzirom da su im bila nametnuta stroga prostorna ograničenja pri naseljavanju Carstva, kao zajednica su jedino u tim područjima i mogli živjeti. Vidi: Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians: a history* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2003), 258.

⁶⁴ Jedan od dosljednih zagovornika takvog položaja Židova bio je i Konstantin Petrovič Pobjedonoscev (rus. Константин Петрович Победоносцев), glavni upravitelj Svetog Sinoda, savjetnik cara Aleksandra II. i učitelj njegovih nasljednika Aleksandra III. i Nikole II. Pobjedonoscev se žarko zalagao za rješenje da se jedna trećina Židova pokrsti, jedna trećina iseli, a jedna pobije.

⁶⁵ Hosking, *Russia and the Russians*, 342-343.

⁶⁶ Za bolje objašnjenje njihova položaja u Ruskom Carstvu vidi: Benjamin Nathans, „The Jews“, u *The Cambridge history of Russia Vol. 2: Imperial Russia, 1689-1917*, ur. Dominic Lieven (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 184-201.

⁶⁷ Nathans, „The Jews“, 2006: 184.

⁶⁸ Renouvin, *Europska kriza*, 79.

imala 8 milijuna *desjatina*⁶⁹ zemlje te velik niz tvornica, rudnika i banaka. Oni su dali vodeće pozicije u zemlji pripadnicima plemstva, koje Sava Živanov naziva zatvorenom kastom i jezgrom vladajuće klase.⁷⁰ U gospodarskom smislu, plemići su postupno potiskivani od strane bogatog građanskog sloja. Osobiti društveni sloj, koji je brojio oko milijun pripadnika različitih staleža, bila je ruska inteligencija čija je većina živjela od državne plaće, ali manji dio je upravljao trgovačkim društvima, izdavačkim kućama i privatnim školama. Uz njih, veliki društveni utjecaj imala je Ruska pravoslavna crkva, s oko 100 000 svećenika i približno istim brojem redovnika. Svećenstvo je bilo dio vladajuće klase, a crkva nerazdvojno povezana s državnim aparatom. O njezinom statusu u društvu najbolje nam govori podatak da je u svom vlasništvu, uz brojne samostane, župne škole, sjemeništa i bogoslovne fakultete, na raspolaganju imala oko 2 milijuna *desjatina* zemlje.⁷¹

Najveći dio ruskog stanovništva činilo je seljaštvo. Njihov položaj postao je predmet istraživanja još u ranom razdoblju sovjetske države. Marksistički historiografi u velikoj su se mjeri bavili upravo ovom skupinom. Od suvremenih autora, o životnim okolnostima ruskog seljaštva piše Robert Service u svom djelu *Povijest suvremene Rusije: od carizma do 21. stoljeća*. Service smatra da *Ukaz o ukidanju kmetstva* iz 1861., kojim je pod Aleksandrom II. oslobođeno oko 22, 5 milijuna seljaka, nije donesen zbog velikodušnih i plemenitih pobuda, već je Krimski rat, vođen par godina prije, otkrio zastarjelost kmetškog sustava.⁷² Veleposjedi, za koje su seljaci vjerovali da će ih car prenijeti na njih, ostali su netaknuti, a dodijeljeno im je još manje obradivih površina, nego što su ih koristili prije 1861., iako su dobili osobnu slobodu i pravo vlasništva nad kućom i okućnicom. Drugi problemi su potpuno zasjenili ove pozitivne strane. Pravni položaj i dalje nije bio ravnopravan s drugim društvenim slojevima, pa ih se, npr., i dalje moglo tjelesno kažnjavati. Za većinu seljaka ulaskom u 20. stoljeće život je i dalje ostao kratak, surov i okrutan. Većina ih je ostala živjeti u patrijarhalnoj zajednici (*obščina*, *mir*), koja je imala svog poglavara, a šaćica domaćinstava je bila imućnija od ostalih.⁷³ Stavovi im se nisu bitno mijenjali. I dalje su se držali tradicionalnih predodžbi i običaja, pa su tako navikli kolektivno djelovati i samostalno odlučivati o životu na selu, kao i imati vlastita pravila o redu i nerijetko uzimati pravdu u svoje ruke. Service, pišući o

⁶⁹ 1 desjatina = 1, 09 hektara

⁷⁰ Sava Živanov, *Revolucija u Rusiji 1917. godine: ključna pitanja, osnovni tokovi i socijalni i politički nosioci* (Beograd: Naučna knjiga, 1988.), 16.

⁷¹ Pavković, *Ruska dualistička monarhija*, 11-12.; Živanov, *Revolucija u Rusiji*, 16.

⁷² Robert Service, *Povijest suvremene Rusije: od carizma do 21. stoljeća*, prev. Marino Buble, Ana Bunčić, Nada Uglješić (Zagreb: Sandorf, 2014), 47. ; Vladimir Stanojević, *Dooktobarska Rusija: Karakterologija feudalnog društva, njegove kulture i sudbine* (Beograd: 1972.), 148.

⁷³ Skupina imućnijih seljaka prozvana je *kulacima* (rus. šake), i upravo će oni koje desetljeće kasnije na svojoj koži osjetiti boljševički teror u najgorem mogućem obliku.

zaostalosti ruskog sela, navodi i jak utjecaj lokalne tradicije i lojalnosti, napadnu razliku u dijalektima i naglascima te zatvorenost seoskih zajednica, što je dovodilo do neujednačeno razvijene nacionalne svijesti.⁷⁴ Drugim riječima, prema Serviceu, prevladavajući prioriteti na ruskom selu su seoski običaji, kršćanska vjera (vjerski osjećaji su posebno bili veoma jaki, uz opstale tragove poganstva) i poštivanje cara.⁷⁵

Uz seljaštvo, druga velika skupina bio je radnički sloj, sve brojniji zahvaljujući industrijalizaciji. Na pitanje radništva, kao na sve jaču politički aktivnu skupinu, posebno se osvrću autori s početka 20. stoljeća. Na prijelazu stoljeća u tvornicama i rudnicima radilo je oko dva milijuna radnika. Njihov položaj nije bio nimalo lak, pogotovo zbog niskih nadnica i izrazito nehigijenskih uvjeta smještaja. Osim toga, nesigurnost zaposlenja također je bila sastavni dio njihova života. To je poticalo njihovu međusobnu solidarnost, kao i borbeni duh. Pokrovski napominje da se već između 1895. i 1897. udvostručio broj radnika spremnih na štrajk u odnosu na prethodno desetljeće.⁷⁶ Upravo se iz tog sloja razvila grupacija, koja će pod utjecajem marksizma ubrzati daljnji tijek događaja i svrgnuti dinastiju Romanovih s vlasti. Opći trend, osim rasta broja radnika, koji se događao prvenstveno zahvaljujući priljevu seljaštva u grad, bio je i porast razine obrazovanja, pa se i broj studenata udeseterostručio. Radnici i seljaci postajali su sve glasniji u borbi za svoja prava i opći boljitak. Zbog sve veće potrebe za parlamentarnom demokracijom i slobodnim tiskom te sve glasnijeg kritiziranja apsolutističkog uređenja i njegove zloupotrebe, pojačali su se nemiri. U nekolicini studentskih i radničkih štrajkova izneseni su zahtjevi za demokratizacijom režima i izražena je potreba za stvaranjem ustava. Pogotovo su intelektualci liberalnog svjetonazora počeli otvoreno zahtijevati ustavnu vladavinu i provođenje korjenitih društvenih promjena u Rusiji. U prvim godinama 20. stoljeća sredstva kojima su nezadovoljnici htjeli upozoriti na loše stanje, postala su sve žešća i opasnija. Pri tome se, prije svega, misli na razdoblje 1902.-1904., kada je izvršen niz atentata na nekolicinu utjecajnih ljudi, poput ministara unutarnjih poslova Plehvea i Sipjagina i velikog kneza Sergeja Aleksandroviča. To je, prema Bidlu, uzdrmalo vlast, pa je car povukao par poteza radi smirivanja napete situacije, poput donošenja zakona 1904., kojim su predviđene reforme radničkog i seljačkog pitanja, veća sloboda tiska i vjerska tolerancija te

⁷⁴ Service, *Povijest suvremene Rusije*, 48-49.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Mihail N. Pokrovski, *Povijest Rusije: od njezinog postanka do najnovijeg vremena*, prev. Božidar Adžija, Milan Durman (Zagreb: Zadržna štamparija (B. Miletić), 1935.), 253.

ukinuće ograničavanja građanskih sloboda za etnički neruske narode unutar carstva.⁷⁷ Ipak, protiv reformi su se bunili dvor i birokracija te one nikad u potpunosti nisu prihvaćene.

Unatoč mnogim negativnim stranama u političkom i gospodarskom vođenju zemlje, možemo reći da je Rusija početkom 20. stoljeća doživjela pravi gospodarski uspon. Pierre Renouvin naglašava da, iako je poljoprivredni život ostao osnova nacionalnog gospodarstva, u posljednjih dvadesetak godina carstva osjećao se napredak, i to u vidu iskorištavanja golemih prirodnih bogatstava i privlačenju stranog kapitala, što je pomoglo razvoju industrije.⁷⁸ Platonov ide korak dalje i tvrdi da je vrijeme vladavine Nikole II. bilo razdoblje najvećeg ekonomskog rasta u povijesti Rusije i da je Rusko Carstvo po tempu rasta industrijske proizvodnje preteklo SAD (koje su se vrlo brzo razvijale) i došlo na prvo mjesto u svijetu.⁷⁹ Modernizacija je provedena na planu industrijske proizvodnje, prometnih veza i financijskih ustanova. Gradile su se željeznice, izmijenio se bankarski i kreditni sustav i potaknute su inovacije u gotovo svakoj grani industrije i trgovine. Najveći pothvat bila je izgradnja Transsibirske željeznice. Taj projekt, završen 1903., opterećivao je državni proračun, no vladajući su krugovi smatrali kako su povećani prijevoz robe na tračnicama, proširenje izvoza i naseljavanje novih teritorija više nego opravdali uložena sredstva. To je s jedne strane bilo točno, jer je željeznica pomogla u povezivanju mjesta i gradova golemih prostranstava Rusije te je pokrenula napredak unutarnje i vanjske trgovine, posebice s azijskim državama.⁸⁰ Uz razvoj trgovine, unaprijeđen je i bankarski i kreditni sustav, koji je ojačan osnivanjem banaka i izbornim zlatnim standardom rublja, čime je on postao konvertibilnom valutom u Europi, a Rusija dijelom međunarodnog monetarnog sustava.⁸¹ Rusko gospodarstvo je industrijski procvat doživjelo najvećim dijelom zahvaljujući ministru financija Sergeju Witteu, koji je imao podršku cara.

Pozitivne strane Nikoline vladavine potpuno su zasjenili problemi unutar Carstva, kao i jedan vanjsko-politički problem. Zbog želje za dominacijom nad Dalekim istokom, car je, pod utjecajem dvora, 1904. odlučio uključiti Mandžuriju i Koreju u rusku sferu utjecaja. Nikoline pretenzije na ovaj dio svijeta uzrokovale su rat između Rusije i Japana. Sukob je izazvao nemir u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, koje su i same imale aspiracije prema istoku Azije. Njemački je car, s druge strane, podržavao rat, najvjerojatnije kako bi

⁷⁷ Jaroslav Bidlo, *Povijest Rusije: od početka XIX. stoljeća do naših dana*, prev. Milan Prelog (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1922.), 276.

⁷⁸ Renouvin, *Europska kriza*, 79.

⁷⁹ Платонов, *Убийство царской семьи*.

⁸⁰ Hosking, *Russia and the Russians*, 356.

⁸¹ Pavković, *Ruska dualistička monarhija*, 15-16.

Rusiju držao podalje od europske politike. Unatoč brojčano snažnijoj floti, Rusi su poraženi. Japanci su imali modernije i brže brodove, opremljene radijskim postajama, što je bilo dovoljno da se Rusi povuku. Mir između dvaju carstava zaključen je u kolovozu u američkoj vojnoj luci Portsmouthu, uz posredovanje američkog predsjednika Theodorea Roosevelta. Sergej Witte, kao ruski poslanik, uspio je spasiti svoju državu od plaćanja ratnih reparacija.⁸² Mnogi su se povjesničari godinama pitali što je cara nagnalo da Rusiju uključi u rat u kojem je od početka bilo jasno da će njegovo carstvo izvući kraći kraj. Što je uistinu bio pokretač rusko-japanskog rata? Vladimir Stanojević, kao i većina drugih autora upućuje na strateške interese, što je za Rusiju značilo prvenstveno građenje tranmandžurijske željeznice radi kraćenja puta između bitnih strateški pozicioniranih mjesta.⁸³ No, možemo reći i da su i velike zasluge nosili entuzijazam cara i dvora i pretenzije za osvajanjem prostranih azijskih područja. Međutim, snažna volja nije bila dovoljna. Rat je vođen bez jasne strategije, a porazu su još pridonijeli nestručno vodstvo te nedostatak logistike i taktike. Osim toga, u ovom ratu se nisu izražavali ni motivirajući patriotski osjećaji. Mobilizacija je bila vrlo nepopularna, jer seljaci, od kojih većina doslovno nikad nije ni čula za Japan i još k tome se teško odvajala od svoje zemlje, išli su potpuno nemotivirani u borbu u daleku Mandžuriju. Javnost je kritizirala vlast zbog rata, a vlast je odgovarala nasiljem, usmjerenim ponajprije protiv etnički neruskih naroda unutar carstva.⁸⁴ Poslije godina prividnog mira i reda, uspostavljenih Aleksandrom III., Nikola II. je ratom s Japanom prekinuo niz tih mirnih godina. Započelo je vrijeme pobuna i nemira, koje će na kraju završiti i revolucijom. Vladimir Stanojević dobro opisuje stanje u Rusiji 1905., naglašavajući da je rat ojačao pritajeno društveno nezadovoljstvo i pretvorio ga u revolucionarno.⁸⁵ Rusija je izgubila ne samo dobitke stečene svojom osvajačkom politikom na Dalekom istoku, već i mir u vlastitoj zemlji te prestiž u svijetu.

Iza poraza u ratu s Japanom, iste 1905. godine, izbila je Prva ruska revolucija. Iz nastalih posljedica, mogli bismo zaključiti da je ona ubrzala proces stvaranja jednog novog sustava, do tada nepoznatog na tim prostorima. Pozornicu za revoluciju postavili su zapravo socijal-revolucionari i socijaldemokrati, zapaženi još prije po nizu štrajkova i terorističkih napada, no 1905. vodio ju je čovjek koji nije pripadao nijednoj stranci – svećenik Grigorij Gapon. Gapon je bio upravitelj peterburškog „Zbora ruskih tvorničkih radnika“ koji je, ponukan štrajkom u

⁸² U zamjenu za plaćanje ratne odštete, Japanu su prepuštene luke Port Arthur i Dalian, Kurili, južna polovica otoka Sahalina i dio ruske južnomandžurske željeznice. Koreja je prepuštena japanskoj sferi utjecaja.

⁸³ Također, Stanojević navodi bitnima i strateške interese Njemačke, koja je željela oslabjeti francusko-ruski savez i europsku ravnotežu te skrenuti pažnju Rusije s Europe, posebno Balkana, na Daleki istok. Vidi: Stanojević, *Dooktobarska Rusija*, 159-161.

⁸⁴ Bidlo, *Povijest Rusije*, 271-273.; Pavković, *Ruska dualistička monarhija*, 21-22.

⁸⁵ Stanojević, *Dooktobarska Rusija*, 159.

tvornici *Putilov*, odlučio u nedjelju 9. siječnja 1905. povesti mirnu demonstraciju radnika prema Zimskoj palači i predati caru peticiju, u kojoj su se nalazili zahtjevi za osmosatnim radnim danom, slobodom govora i vjere, zaključenjem mira s Japanom, slobodnim osnivanjem radničkih sindikata, odvajanjem crkve od države te amnestijom političkih zatvorenika. Iako je prosvjed bio velik, brojeći 140 000 radnika iz svih radničkih četvrti prijestolnice, prosvjednici su bili „naoružani“ samo crkvenim ikonama i carskim slikama. Pozvana je vojska, koja je pucala na masu nenaoružanih ljudi, među kojima je bilo i mnogo djece. Procjenjuje se da je tog dana ubijeno i ranjeno oko 800 do 1000 ljudi. Taj dan ušao je u povijesne knjige kao „Krvava nedjelja“.⁸⁶ Ne treba posebno naglašavati da je izazvao golemo ogorčenje u širokim slojevima društva. Što je nagnalo cara da povuče pogrešan potez, koji ga je stajao narušenog povjerenja naroda? Zašto je pozvao vojsku? Neki povjesničari upućuju na to da su se iz policije proširile glasine da će izbiti krvavi neredi, jer među prosvjednicima ima revolucionara.⁸⁷ Poučen iskustvom proteklih godina, kada su u atentatima ubijani članovi vlade, pa čak i članovi obitelji, Nikola je, možemo pretpostavljati, bio na oprezu te je dan prije velikog štrajka napustio carsku rezidenciju u Sankt Peterburgu i povukao se u Carsko Selo, odbivši se suočiti s prosvjednicima. Danas teško možemo saznati je li postojala iznimka, je li netko zaista nosio oružje, spreman zapucati na cara. Na vojsku se nije pucalo, pa su takvi, ako ih je uopće i bilo, ostali u velikoj manjini. Sve u svemu, „Krvava nedjelja“ potaknula je niz radničkih skupština, demonstracija i štrajkova kroz cijelu 1905. godinu te konačno i donošenje Carskog manifesta u listopadu 1905. i osnivanje Dume kao najvišeg predstavničkog i savjetodavnog tijela, parlamenta. Vrijeme je pokazalo da su i manifest, kojim je uveden ustav i stanovništvu dane osnovne građanske slobode, kao i ustav sam po sebi, imali brojne slabosti. Nezadovoljstvo je i dalje raslo te ga je jedino kasnije, u jednom kratkom periodu, uspio smanjiti premijer Petar Stolipin (rus. Пётр Столипин). Četiri dume, koliko ih se sastalo u vrijeme carske vlasti, narodu nisu donijele boljitak. Rad četvrte prekinut je u osvit Oktobarske revolucije, početkom listopada 1917.⁸⁸

Reakcionarnost, nazadovanje kulture, materijalna propast i na kraju rat s Japanom – razlozi su koji su otjerali ruske revolucionarne krugove u „naručje“ marksizma. Zbog toga je bitno spomenuti i političku scenu početkom stoljeća. Za upoznavanje političke strukture i objašnjenje pretvorbe carstva u dualističku monarhiju dobro nam može poslužiti djelo Josipa Pavkovića (2012), koje jasno definira program svake pojedine stranke, a uz to nam detaljno

⁸⁶ Hosking, *Russia and the Russians*, 365-366.

⁸⁷ Ibid., 366-367.

⁸⁸ Bidlo, *Povijest Rusije*, 278-280.; Pavković, *Ruska dualistička monarhija*, 87.

predočuje i karakter svake od četiri dume. Političkom scenom su, uz tradicionalističko-monarhističke, tada dominirale i dvije stranke socijalističkog karaktera. Socijaldemokrati (SD)⁸⁹ su prigrlili marksizam i koncentrirali propagandu na tvorničke radnike u urbanim sredinama. Kada se 1903. u Londonu održao kongres stranke na kojem se raspravljalo o taktici socijalističke borbe, socijaldemokrati su podijeljeni u dvije frakcije. Lenjinovi pristaše imali su većinu u raspravi, pa su prema tome ostali poznati kao „boljševici“ (rus. большевики, больше = više), dok je manjina, na čelu s Plehanovom, postala frakcija „menjševika“ (rus. меньшевики, меньше = manje). Druga stranka sa „socijalističkim“ nazivom u imenu bili su socijalistički revolucionari (SR), poznatiji kao eseri (prema izgovoru kratice), zloglasni po osnivanju terorističkih organizacija, odgovornih za većinu ubojstava u prvom desetljeću 20. stoljeća. Uz socijaliste i monarhiste, kasnije su se pojavile i još dvije liberalne stranke, kadeti i oktobristi, koji su vjerovali u evoluciju političkog sistema i oštro odbacili nasilno obaranje poretka revolucijom. Ipak, dvije socijalističke stranke, inače zabranjene i u ilegali te podložene teroru carske tajne policije Ochrane (rus. Охрана = zaštita)⁹⁰, imale su najveći utjecaj na daljnje događaje u Ruskom Carstvu.

Postoje različiti pristupi u historiografiji u odnosu na Rusiju Romanovih. Sovjetska historiografija je primjerice koncentrirana na brojne negativne posljedice carske vlasti, poput njenog autokratskog karaktera i lošeg položaja seljaštva i radništva u odnosu na druge društvene slojeve. S druge strane, suvremeni ruski i zapadni povjesničari upućuju i na pozitivne karakteristike, poput razvoja industrije i trgovine. Ipak, možemo zaključiti da je historiografija složna u jednom – Nikola II. je u naslijeđe od svojih predaka dobio ogromno carstvo s neiskorištenim potencijalom, zaostajanjem u političkom, gospodarskom i društvenom smislu, te u sklopu toga, i beskrajnim nizom problema s kojima se više ili manje uspješno borio. Na tragu svog oca, Aleksandra III., nastojao je održati autokratsku vlast, ali je bio prisiljen i na određene kompromise, poput donošenja manifesta i osnivanja Dume. Unutrašnji pritisci pojačani su ratom s Japanom i tragičnim raspletom događaja za vrijeme revolucije 1905. godine. Uz ovakve faktore i općenito represivni sustav vlasti, nije neobično da je careva osoba gubila na popularnosti.

⁸⁹ Izvorno Socijaldemokratska radnička stranka Rusije (RSDRP). Utemeljena je 1898. na Prvom stranačkom kongresu u Minsku.

⁹⁰ Živanov, *Revolucija u Rusiji*, 21.

3.2. Prvi svjetski rat

Ekonomске, socijalne i nacionalne nejednačenosti u Ruskom Carstvu stvorile su jednim dijelom osnovu za sazrijevanje revolucionarnog pokreta. Prema marksističkim historiografima, otvoreni teror carizma, kako ga vole nazivati, još je više uzdrmao već ionako velike napetosti. Carizam je pokušao krizu u carstvu riješiti ratom, no dogodilo se suprotno očekivanjima. Prvi svjetski rat je produbio krizu. Rene Lovrenčić u svom djelu *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.* (2011) naglašava povezanost rata i prijeratne situacije kao podlogu za socijalni revolt u carskoj Rusiji, koja se i u miru borila s mnogobrojnim političkim i socijalnim problemima.⁹¹ Mobilizacija velike mase seljaštva, kao i znatnog dijela radništva, nepovoljno se odrazila na industrijsku i poljoprivrednu proizvodnju, a samim time su se i pogoršali životni uvjeti, što je rusko stanovništvo sve više „bacalo u zagrljaj“ radikalnim socijalističkim skupinama.⁹²

Rusko Carstvo je u Prvi svjetski rat ušlo kao saveznik Francuske i Velike Britanije s kojima je 1907. godine osnovalo Antantu. Ulaskom u rat, u Rusiji je, prema pojedinim autorima poput Cowles, zavlada euforija.⁹³ Rene Lovrenčić također piše o početnoj nacionalističkoj euforiji, uglavnom u gornjim i srednjim slojevima te tvrdi kako je rat na početku na neko vrijeme smirio Rusiju. Pripisuje to i strogim zabranama javnog iskazivanja nezadovoljstva.⁹⁴ Međutim, početni entuzijazam uskoro je zamijenilo veliko razočaranje. Kao osnovni cilj rata označena je pobjeda nad Njemačkom. Rusija je odmah po proglašenju rata započela s mobilizacijom. Zahvaljujući nekim dobrim taktičkim iskustvima iz rata s Japanom⁹⁵, ruska vojska je već u kolovozu 1914. ušla u Istočnu Prusku. No tamo je poražena i od onda trpi velike gubitke. Od početka rata ruske vojne operacije trpe zbog slabe komunikacije i tromosti birokratskog aparata. Ubrzo su se zaredali porazi u Istočnoj Pruskoj, a izgubljeno je i mnogo ljudi na Karpatima. Ruska vojska je u proljeće 1915. godine osjetila znatni nedostatak oružja i streljiva, zbog čega je morala uzmaknuti.⁹⁶ Glavni zapovjednik vojske, od početka rata, bio je veliki knez Nikola Nikolajevič Romanov (rus. Николай Николаевич Романов), kojeg je car nakon godinu dana, zbog pretrpljenih gubitaka, razriješio dužnosti, i osobno preuzeo zapovjedništvo nad vojskom te se stacionirao u vojnom stožeru u Mogiljevu.

⁹¹ Rene Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.* (Zagreb: Mala zvona, 2011), 26.

⁹² Živanov, *Revolucija u Rusiji*, 17-18.

⁹³ Virginia Cowles je usporedila narodnu euforiju s onom u vrijeme Napoleonove invazije (1812.godina). Vidi: Cowles, *The Romanovs*, 266.

⁹⁴ Lovrenčić, *Nemirni mir*, 26.

⁹⁵ Dr. Jaroslav Bidlo pod dobrim taktičkim iskustvima misli na obranu pred topovskom paljbom, upotrebu strojnih pušaka, špijunsku službu i prikriivanje vlastitog kretanja. Vidi: Bidlo, *Povijest Rusije*, 267.

⁹⁶ Ibid., 287.

Richard Pipes naglašava bizarnost ruske odluke da se uključi u rat, s obzirom na debakl u ratu s Japanom. Iako su pojedini pomaci u inovacijama u vojsci postojali, oni nisu bili ni približno dostatni da se postignu veliki uspjesi u borbi s naprednijom njemačkom mašinerijom. Postojao je veliki problem s artiljerijom. Na 6, 5 milijuna vojnika, koliko ih je mobilizirano 1914. godine dolazilo je 4, 6 milijuna vatrenog oružja.⁹⁷ Do kraja prosinca 1916. u vojsku je pozvano 14 milijuna muškaraca, većinom seljaka. Čak 8 milijuna ih je što poginulo, što ranjeno i zarobljeno. Glavnim uzrokom nemoći na bojištu smatraju se korupcija, nekompetencija i loše vođenje te nedostatak opreme. Usporedno s tim, narod je bio demoraliziran ne samo zbog samog rata, već i zbog rastućih cijena i nedostatka namirnica. Vlada je stezala opskrbu u gradovima kako bi vojnicima osigurala dostatnu prehranu.⁹⁸ Inflacija je bila neizbježna, a gospodarstvo u katastrofalnom stanju. Jedino je industrijski rast bio golem, i to isključivo zahvaljujući vojnoj industriji.⁹⁹

Car nikako nije mogao dobiti političku potporu u tim teškim trenucima, što je bilo itekako važno. Većina autora, i ruskih i zapadnih, navodi da je glavni uzrok sve većem opadanju carske popularnosti bila careva nespremnost da prihvati kompromis s grupacijama koje su tražile promjene, a koje su postajale sve brojnije i moćnije. U trenutku kad je itekako bila važna suradnja cara, vlade i Dume, Nikola je odbio sporazum s nacionalnim predstavništvom.¹⁰⁰ I dalje se prezirno odnosio prema liberalima u Dumi, a marksističke delegate, protivnike rata, dao je uhititi i većinu njih prognati u Sibir. Vrlo lako možemo pretpostaviti da je i zbog ovakvih odluka odnos između dvora i naroda bio nepovratno narušen.

Mnogi su, kao što možemo zaključiti, već nakon prve godine ratovanja čeznuli za mirom. Češki povjesničar Jaroslav Bidlo naglašava dvije grupe koje su podržavale mir, a kojima su politička pozadina i motivi potpuno različiti. Jednu grupu su činili, kako ih Bidlo naziva, „tajni agitatori“, koji „rade za socijalističku internacionalu u Švicarskoj“ i šire misao da nije u interesu naroda ubijati druge proletere, te da poraz monarhističke Rusije ne bi bila nikakva nesreća za rusko radništvo.¹⁰¹ Pri tome je očigledno da misli na boljševike okupljene oko Lenjina koji je već godinama bio u emigraciji u Švicarskoj. Boljševici su, prema Lovrenčiću, tada postali jedina revolucionarna stranka. Druge dvije revolucionarne stranke, eseri i

⁹⁷ Richard Pipes, *A Concise History of the Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1995), 59.

⁹⁸ Lovrenčić, *Nemirni mir*, 27.

⁹⁹ Pipes, *A Concise History*, 67-68.

¹⁰⁰ Renouvin, *Europska kriza*, 234-235.

¹⁰¹ Bidlo, *Povijest Rusije*, 288.

menjševici, prestale su biti takvima kad su se priklonile ratu. Stoga se od ljeta 1914. godine intenzivirao progon boljševika.¹⁰² Drugoj grupi su pripadali birokracija i dvorski krugovi okupljeni oko carice. Prema Bidlu, željeli su separadni mir s centralnim silama, jer su strahovali od sve većeg sudjelovanja stanovništva u političkim pitanjima i, usporedno s tim, jačanja demokracije i socijalizma.¹⁰³ Njihovi strahovi su se obistinili veoma brzo.

Pierre Renouvin naglašava da je unutrašnji položaj u Ruskom Carstvu već 1916. bio opasan. Politička kriza zaoštrena je odgodom zasjedanja Dume i ustrojem oporbe, a caru se zamjerala neodlučnost i nevoljkost za prihvaćanje savjeta. Uz to, Nikola je veći dio vremena provodio u glavnom stožeru u Mogiljevu, dok je u Carskom Selu prevladavao utjecaj Aleksandre Fjodorovne.¹⁰⁴ Carska obitelj bila je kompromitirana i odnosom sa zloglasnim Rasputinom koji postaje simbolom loše dvorske politike.¹⁰⁵ Nezadovoljnika je bilo i među najvišim krugovima. Dio plemstva priklonio se zahtjevu za osnutkom nove vlade koja bi uživala povjerenje naroda¹⁰⁶, a ubojstvo Rasputina u prosincu 1916. organizirali su članovi carske obitelji.¹⁰⁷

Dug i iscrpljujući rat ubrzao je pad carizma i dinastije Romanov s ruskog prijestolja. Socijalna i politička nezadovoljstva su se množila, pobune su postale svakodnevica, a rat je ne samo pogodio radništvo i seljaštvo, već je probudio i neke nacionalne težnje. Ono što je zasigurno zadalo udarac carstvu u ratu, bilo je i raspadanje višemilijunske vojske i razvoj antiratnog pokreta vojnika.¹⁰⁸ Upravo Prvi svjetski rat marksistički historiografi, vodeći se Lenjinom, smatraju akceleratorom revolucije.¹⁰⁹ S njima se slažu i brojni zapadni historiografi. Iako su političari upozoravali cara na opasnost u slučaju velikog rata, čini se da je car odbijao takvu mogućnost. Prema riječima engleskog veleposlanika Buchanana, „svakog trenutka može buknuti plamen iz tinjajuće vatre“¹¹⁰, što se nedugo potom i dogodilo.

¹⁰² Lovrenčić, *Nemirni mir*, 27.

¹⁰³ Bidlo, 288.

¹⁰⁴ Renouvin, *Europska kriza*, 277-278.

¹⁰⁵ Ibid., 278.

¹⁰⁶ Ibid., 279.

¹⁰⁷ Organizatori ubojstva G. Rasputina bili su muž careve nećakinje Feliks Jusupov i carev bratić Dmitrij Pavlovič. Andrew Cook, *Rasputin – biografija*, prev. Tatjana Jambrišak (Zagreb: Zoro, 2010).

¹⁰⁸ Živanov, *Revolucija*, 17-18.

¹⁰⁹ Živanov, *Pad Ruskog Carstva I*, 10.

¹¹⁰ Renouvin, *Europska kriza*, 280.

3.3. Revolucije 1917.

Vladavina Nikole II. najviše se veže uz pojavu ruskih revolucija. Godine 1917. Rusija je doživjela ogroman prevrat i čak dvije revolucije. Nikola II. je bio prisiljen odstupiti od prijestolja. Februarska i Oktobarska revolucija te građanski rat koji je uslijedio 1918. godine označili su kraj jedne i početak druge povijesne epohe. Posljednji ruski car i njegova obitelj pogubljeni su u sklopu tih događaja.

Povjesničari vole naglasiti da je gospodarsko stanje, kao i beznađe rata, potaknulo reformističke grupe na konkretnu akciju. Industrijalci su ulazili u bankrot i druge financijske teškoće, a rusko selo je patilo od nedostatka osnovnih prehrambenih i higijenskih potrepština, kao i od manjka poljoprivrednih radnika, s obzirom da je veliki broj mlade muške populacije bio novačen. Negativne gospodarske posljedice rata osjetilo je i gradsko stanovništvo. Zavladao je nestašica kruha i industrijskih proizvoda, zapušteni su stambeni prostori i provođenje sanitarnih mjera. Kvaliteta života u gradu bila je obrnuto proporcionalna broju gradskog stanovništva. Za vrijeme Velikog rata ruski gradovi vrve izbjeglicama pred njemačkom okupacijom. Veliki dio njih pružio je potporu nadolazećim revolucijama, u ožujku i studenom 1917. godine. Važan uzročnik revolucije bila je i neučinkovita korumpirana državna uprava te aristokratski krugovi.¹¹¹ No, ratno stanje i oskudica prehrambenih namirnica u mnogome su „pomogli“ i mijenjanju političke situacije u zemlji.¹¹²

Značaj Februarske revolucije, započete 23. veljače 1917. (prema julijanskom kalendaru), neupitan je za rusku povijest.¹¹³ Poviješću tih nekoliko dana bavili su se mnogi, i u starijoj i u novijoj historiografiji. Monarhija je srušena, osnovani su radnički sovjeti te je stvorena jedna privremena republikanska vlada na čelu s liberalima i reformistima.¹¹⁴ Njome je u Rusiji započelo novo doba. Mišljenja povjesničara slažu se u tome da je revolucija, koja je dovela do sloma stoljetne carske dinastije, imala spontani karakter. Bazyłow spominje autora Katkova, koji carevu odlasku iz Petrograda daje izuzetno veliki značaj. Katkov smatra da bi sudbina monarhije izgledala drugačije da je Nikola II. ostao, jer bi revolucija njegovim ostankom bila

¹¹¹ Enrico Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 16 (Zagreb: Europapress holding, 2008), 149.

¹¹² Detaljan opis događaja, koji su prethodili Februarskoj revoluciji, daje poljski povjesničar Ludwik Bazyłow. Između ostalog, bavi se i dvorskom zavjerom kojoj je cilj bila abdikacija Nikole II. i utemeljenje ustavne monarhije. Vidi: Ludwik Bazyłow, *Rušenje ruskog carstva* (Novi Sad: Matica srpska, 1980).

¹¹³ Neki historiografi uzimaju 22., a neki 23.2. kao početak Februarske revolucije. Bazyłow uzima 23. Datum 22. veljače je u nekim izvorima i djelima uzet kao početak, jer je tog dana izbio štrajk u velikoj Putilovoj tvornici oružja u Petrogradu. Već sljedećeg dana (po starom kalendaru Dan žena) tekstilne radnice su demonstrirale hodajući Nevskim prospektom, glavnom petrogradskom ulicom.

¹¹⁴ Enrico Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 15 (Zagreb: Europapress holding, 2008), 48.

spriječena.¹¹⁵ S druge strane, Ludwik Bazyłow ne slaže se s ovakvom ocjenom. Naglašava da je car većinu ratnog vremena ionako proveo u Glavnom štabu, a jedini duži boravak u Carskom Selu dopustio si je između 18. prosinca 1916. i 22. veljače 1917.¹¹⁶ Stoga zaključuje da se jedno putovanje ni u kakvoj situaciji nije moglo ocrtavati kao eshatološki problem za monarhiju.¹¹⁷ Prema svim podacima, car nije vjerovao u uništenje monarhije sve do posljednjih dana tog mjeseca, iako mu je više puta skretana pažnja na opasnost. Primjerice veliki knez Mihail i predsjednik Dume Rodzjanko (rus. Михаил Родзянко) naglašavali su nužnost ustupaka, a general Nikola Ruski (rus. Николай Рузский) upozoravao ga je na previranja u vojsci. Napokon, o stanju u zemlji moglo se pročitati i u novinama. No ipak, Nikola II. je branio stari sistem.¹¹⁸ Shvatio je ozbiljnost situacije tek par dana kasnije, kad je većina prijestolnice već bila u štrajku, pogotovo kad su vojnici stali na stranu štrajkaša. Car je odbio ustrojiti vladu prihvatljivu Dumi, čime je zasigurno još jače povećao nezadovoljstvo, jer su mu i većina predstavnika u Dumi i vojska otkazali poslušnost. Upravo vojsku neki povjesničari navode kao odlučujući čimbenik u pobjedi narodnog ustanka, jer su, za razliku od revolucije 1905., kada su nemiri u vojsci ostali u drugom planu, 1917. vojnici gotovo od početka imali glavnu ulogu u događajima u prijestolnici.¹¹⁹ Ulice su bile pune pobunjenih vojnika i radnika. Potpora režimu je toliko oslabjela, da više nije bilo nikakve šanse da režim preživi. Vlast Romanovih privedena je kraju.

Nikola je bio primoran potpisati abdikaciju prije dolaska u Petrograd. Privremena vlada, osnovana odmah poslije abdikacije cara, objavila je niz reformi, poput bezuvjetnih građanskih prava, prava mišljenja, vjere, udruživanja, okupljanja i tiska te pravo glasa za sve starije od dvadeset i jedne godine, uključujući i žene.¹²⁰ Pale su i institucije prisile iz vremena carizma, poput Ochrane. Car je za to vrijeme, zajedno s obitelji, stavljen u kućni pritvor u Aleksandrovu palaču u Carskom Selu. Vijest o padu monarhije u savezničkim zemljama, Velikoj Britaniji i Francuskoj, dočekan je s nadom. Naime, želja da spasi krunu mogla je navesti cara da sklopi separadni mir s Njemačkom, što nikako ne bi pogodovalo zapadnim silama.¹²¹ Saveznice su se uzdale u stabilnost novog poretka. Unatoč brzom svrgavanju cara, blagostanje je u tako kratkom vremenu bilo teško postići. Unutar Privremene vlade postojale su nesuglasice, bilo je

¹¹⁵ Bazyłow, *Rušenje ruskog carstva*, 263-264.

¹¹⁶ Ibid., 264.

¹¹⁷ Ibid., 264.

¹¹⁸ Ibid., 275-282.

¹¹⁹ Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 16, 150.

¹²⁰ Ibid., 155.

¹²¹ Renouvin, *Europska kriza*, 308.

jasno da buržoaska vlada i sovjeti nisu u dobrim odnosima, a nakon osnivanja kabineta Aleksandra Kerenskog „zaprijetila“ je još jedna skupina socijalista – boljševici.

Preuzimanje vlasti od strane boljševika dogodilo se vrlo brzo, svega par mjeseci od osnivanja Privremene vlade. Jasno je da boljševici, prije svega, nisu bili zadovoljni što je vlast prešla u ruke buržoazije, a ne narodu, prema njihovim očekivanjima. Što je pogodovalo boljševicima da dođu na vlast prije isteka 1917. godine? Temeljit osvrt na događaje 1917. te detaljnu analizu boljševičke organizacije nudi nam djelo *Boljševici dolaze na vlast – Revolucija 1917. u Petrogradu* autora Aleksandra Rabinoviča. Rabinovič, kao i ostali povjesničari, naglašava važnost povratka Vladimira Iljiča Lenjina u Rusiju početkom travnja 1917. godine. Svjetskoj zajednici je bilo teško objasniti Lenjinovo stjecanje moći, jer je do tada ostavljao dojam tek neuglednog intelektualca ruske emigracije u Švicarskoj. Iako ga u Rusiji nije bilo deset godina, stvorio je veliki autoritet među boljševicima, prije svega zahvaljujući zauzimanju čvrstog i jasnog stava u pitanjima reorganizacije boljševizma, požurivanja pada Privremene vlade i stvaranja socijalističkog poretka. Lako se može zaključiti da je Lenjinovim pristašama Privremena vlada predstavljala tek privremeno rješenje, prijelaz iz monarhije u socijalističku državu, koji je trebalo ubrzati. Sve je to počivalo na tragu Lenjinove analize da se radi o posljednjem stadiju kapitalizma i da je socijalistička revolucija neizbježna.¹²² Zahvaljujući privlačnim sloganima, Lenjinovoj govorničkoj sposobnosti, kao i idejama, pretočenima u *Aprilske teze*¹²³, broj boljševika je rastao iz mjeseca u mjesec. No, veliki utjecaj na razvoj događaja imao je stav boljševika u vezi s ratom. Privremena vlada je nastavila ratovati nakon Februarske revolucije, a boljševici su obećali mir, smjesta i bezuvjetno, kao i vlast sovjetima i zemlju seljacima.¹²⁴ Tijekom godine izazvani su neredi i propale demonstracije, pa se Lenjin neko vrijeme morao i skrivati. Prava prilika za preuzimanje vlasti boljševicima došla je u studenom 1917. Rene Lovrenčić smatra da je ustanak bio neizbježan ishod spomenute situacije, a tome u prilog ide i činjenica da nije došlo do ozbiljnih borbi i većeg krvoprolića te da se nije tajilo o planu rušenja privremene vlade.¹²⁵ Revolucija se, prema starom (julijanskom) kalendaru, dogodila 25. listopada, te je zbog toga u svjetskoj historiografiji poznata pod nazivom Oktobarska.

¹²² Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 16, 172.

¹²³ Unatoč općeprihvaćenim *Aprilskim*, odnosno *Travanjskim tezama*, mora se napomenuti da mnogi boljševici njima nisu bili zadovoljni, prvenstveno zbog strategije podcjenjivanja buržoaskog karaktera revolucije te moguće izolacije stranke od ostalih snaga zastupljenih u sovjetima (Cravetto, *Povijest*, Sv.16, 174.).

¹²⁴ Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 15, 49.

¹²⁵ Lovrenčić, *Nemirni mir*, 32-34.

Lenjin je preuzeo vodstvo nove vlade pod nazivom Sovnarkom, kao kraticom za Vijeće narodnih komesara (rus. Совет народных комиссаров). Boljševici su se zalagali za izlazak Rusije iz rata, prenošenje vlasništva nad zemljom seljacima, radnička kontrola u tvornicama, pravo na samoodređenje, centralno gospodarsko planiranje i poziv svim radnicima Europe da uvedu socijalizam u svoje domovine.

Uspostavljanje novog, socijalističkog poretka nije išlo lako. Ustav RSFSR – Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike, objavljen u srpnju 1918., definirao je državu kao „diktaturu gradskog i seoskog proletarijata i najsiromašnijih“. Pravo glasa je vođeno po ekonomskom kriteriju, u skladu s idejom o klasnoj borbi. Ono je uskraćeno svim građanima koji unajmljuju radnu snagu radi stjecanja profita, čiji prihod dolazi od financijskih ulaganja ili koji vode privatni posao. Ostale skupine, koje su ostale bez prava glasa, bili su nekadašnji članovi Ochrane, svećenstvo svih konfesija te svi preživjeli članovi dinastije Romanov. Mnogi autori ističu da je ogorčenje iz tog razloga bivalo sve veće, pa su zbog toga osnivane proturevolucionarne udruge, kao, npr., Desni centar koji su osnovali pojedini časnici carske vojske. Veliki broj obespravljenih skrivao se od vlasti ili je pobjegao u inozemstvo. Procjenjuje se da je u prvim godinama poslije Oktobarske revolucije zemlju napustilo oko tri milijuna ljudi, mahom visokog društvenog statusa. No, nezadovoljnika možemo pronaći u svim slojevima društva koji su ostali bez prava glasa. Dobar primjer su i seljaci kojima je, osim neodržanog obećanja poboljšanja uvjeta života i zakonske sigurnosti, smetala i ateistička propaganda emitirana iz Moskve, a, paralelno s time, i progoni i ubojstva klera. Skloni komunizmu također nisu bili ni svi intelektualci. O njima piše Service, napominjući da međusobno nisu bili složni u odnosu prema Lenjinu i komunizmu te da se među tobožnjim pobornicima novog režima nalazilo puno onih koje je na stranu politike zapravo gurnula glad, čak i više od cenzure.¹²⁶

Možemo zaključiti da je, uz rast broja pristaša, rastao i broj protivnika režima. Ta negativna pojava potaknula je Lenjina da na neki način zaštiti vlastite ideje i konačni cilj – stvaranje komunističkog društva. Stoga je u prosincu 1917. osnovana Čeka (ЧК) – Izvanredna komisija (rus. ЧК – Чрезвычайная комиссия), kao organizacija koja se zakonski rješavala svih nepoćudnih elemenata. Čeki i njenom predsjedniku Feliksu Dzeržinskom (rus. Феликс Дзержинский) dane su neograničene ovlasti, a primarni zadatak bio je ukloniti protivnike

¹²⁶ Service, *Povijest suvremene Rusije*, 114-119.

Oktobarske revolucije. Ova organizacija odigrala je neposrednu ulogu u ubojstvu bivšeg vladara i njegove obitelji na Uralu.¹²⁷

Što se tiče vanjske politike, bitno je napomenuti da je dolaskom boljševika na vlast odlučeno da se Rusija povuče iz rata. Pouzdano se zna da su još u studenom 1917. započeti pregovori o primirju i da je Lenjin, unatoč protivljenju Trockog i još nekih istaknutih boljševika, pod svaku cijenu tražio separatni mir. Lenjin se možda i nadao miru bez kontribucija, ali carska Njemačka je zaprijetila ofenzivom te je Rusija morala pristati na ustupke.¹²⁸ Ta cijena je, pokazalo se, značila odstupanje od Ukrajine, Bjelorusije i čitave baltičke regije do istoka Estonije. To je dovelo do potpisivanja mira u Brest-Litovsku početkom ožujka 1918. Odvajanjem navedene regije Rusija je izgubila ne samo dio teritorija, već i polovicu žita, ugljena, željeza i ljudske populacije. Zašto je nova vlast pristala na mir uz ovakvu cijenu? Više je razloga. Jedan od njih sigurno je bio da je ratovanje postalo preveliki teret za osiromašenu i iscrpljenu Rusiju. Također, s obzirom na cilj širenja revolucije diljem Europe, boljševici su očekivali skori ustanak njemačkih radnika, konkretno berlinske radničke klase, zbog čega se (osim borbe s unutarnjim neprijateljem) od veljače 1918. radilo na stvaranju Crvene armije (rus. Красная армия).¹²⁹ Ipak, nekoliko mjeseci kasnije morali su se više posvetiti unutarnjim problemima.

Važno je napomenuti da je nova vlast donijela preokret u građanskom životu. Diktatura proletarijata zapravo je bila diktatura komunističkih vođa, jer je svaku političku odluku donosio politički vrh u Moskvi.¹³⁰ Vlast je, između ostalog, nametala i veću disciplinu unutar društvenih odnosa koje je također kontrolirala stranka. Jedan od sigurno najvećih udara bio je onaj na Crkvu. Država se 23. siječnja 1918. dekretom potpuno odvojila od Ruske pravoslavne crkve. Samo dan kasnije, 24. siječnja (prema starom kalendaru), donesen je *Dekret o uvođenju zapadnoeuropskog kalendara u Rusiju*, kojem se pravoslavlje kao do tada državna religija Ruskog Carstva protivilo. Gregorijanskim kalendarom Rusi su se počeli služiti od veljače 1918. godine, tj. od prvog dana mjeseca, kada je datum prebačen na 14. veljače, kako je i bilo propisano Dekretom.¹³¹ Već 1921. bilo je zabranjeno poučavanje vjeronauka, izlazak vjerskog tiska i širenje religiozne literature. Prema Marxovim načelima, religija je smatrana

¹²⁷ Pipes, *A Concise History*, 216-218., 220-221.

¹²⁸ Lovrenčić, *Nemirni mir*, 35-36.

¹²⁹ Richard Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime* (New York: Vintage Books, 1995), 60-61.; Service, *Povijest suvremene Rusije*, 130.

¹³⁰ Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 16, 573.

¹³¹ *Декрет о введении в Российской республике западноевропейского календаря* u 10 točaka može se pročitati na: <http://rusarchives.ru/projects/statehood/08-34-dekret-kalendar-1918.shtml>.

„opijumom za narod“ te joj je, sukladno tome, suprotstavljen ateizam, utemeljen na materijalnom viđenju svijeta. Pipes tvrdi da je boljševička politika prema Crkvi imala dva aspekta, kulturni i politički.¹³² Crkva je svedena na marginalizirano postojanje.¹³³ Uvedene su i promjene u obiteljskom zakonu, čime je tradicionalna obitelj tako uništena.¹³⁴ Radilo se na iskorijenjivanju raširene nepismenosti. Otvorene su mnoge škole, prije svega za djecu radnika i seljaka. Također, nekoliko godina nakon revolucije kultura je cvala i uživala određenu slobodu. Tada su se javili i avangardni pokreti, poput futurizma, ekspresionizma i simbolizma, kojima su upravo Rusi dali veliki značaj. Uz to, razvila se i kinematografija, zahvaljujući prvenstveno redateljima poput Ejzenštejna i Pudovkina. Ipak, kultura je uglavnom služila kao propaganda.¹³⁵

Možemo zaključiti da su boljševici donijeli niz mjera i dekreta kojima se nastojala maknuti većina pravila carske Rusije. Uz *novi stil*, kako se naziva uvođenje gregorijanskog kalendara, još prije toga (u prosincu 1917.), nastupila je i reforma ortografije. Važno je spomenuti da bitne izmjene u ruskom pismu nisu napravili oni, kako im se voljelo pripisivati, nego lingvisti koji su na tome radili od kraja 19. stoljeća, a čije su ideje prihvatili.¹³⁶ Što je točno ova reforma podrazumijevala? Prije svega, isključeno je nekoliko slova iz ruske abecede. Slova Ъ (*jat*; rus. ять), Ѳ (*fita*; rus. фита) i І (*i*) zamijenjena su slovima Е (*je*), Ф (*f*) i И (*i*). Isključen je i tvrdi znak ъ na kraju riječi i u dijelovima složenica, ali se zadržao u obliku znaka koji razdvaja (rus. разделительный знак). U genitivu i akuzativu pridjeva i glagolskih pridjeva završeci na -аго i -яго zamijenjeni su s -ого i -его (npr. лучшаго – лучшего). U nominativu i akuzativu množine ženskog i srednjeg roda dogodio se prelazak iz nastavka -ья i -ія na -ые i -ие (npr. новья – новые (книги)). Još nekoliko ključnih promjena¹³⁷ označilo je reformu ruske ortografije kakvu poznajemo u današnjem obliku.

Rusiju je čekao dug i razoran građanski rat koji je zadao žestok udarac ruskom gospodarstvu, već ionako u katastrofalnom stanju nakon svjetskog rata i revolucije. Problem su boljševicima stvorili carski generali, časnici i dobrovoljci koji su, s različitim frakcijama na različitim krajevima Rusije, zajedno stvorili Bijelu gardu, kao protutežu Crvenoj armiji.

¹³² Iz kulturnog aspekta, religijsko vjerovanje je, prema svim socijalističkim skupinama, bilo relikv „primitivnih vremena“, koje je stajalo na putu modernizaciji. Politički aspekt je otkrivao njihovu nesnošljivost prema jakoj vezi Crkve i carizma. Vidi: Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, 303.

¹³³ Ibid., 303-323.

¹³⁴ Cravetto, ur., *Povijest*, Sv. 16, 574-575.

¹³⁵ Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, 256-303.

¹³⁶ В. М. Пахомов, „Миф Но.5. Реформа орфографии 1917-18 задумана и подготовлена большевиками“: http://gramota.ru/class/istiny/istiny_5_orfo1917/.

¹³⁷ Izmjene u ortografiji i i više o reformi na: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/93508>.

Pomagali su im kontingenti savezničkih vojski, a pridružili su im se i austrougarski ratni zarobljenici, ponajviše Česi i Slovaci. Ipak, intervencija nije poprimila velike razmjere i „bijeli“ su imali više koristi od materijalne pomoći, nego od vojnika.¹³⁸ Opasnost za boljševike pojavila se na svim stranama te je država u jednom trenu svedena otprilike na veličinu srednjovjekovne Moskovije. Ovakva situacija požurila je odluku o sudbini carske obitelji.

Brojne su studije, članci, monografije, dokumenti, memoari i ostalih istraživanja o 1917. godini u Rusiji. One svjedoče o velikom interesu za događaje 1917., koji nije prestajao sve do sloma komunističkog sistema i pada Sovjetskog Saveza početkom 90-ih godina 20. stoljeća. Pritom u vidu imamo prvenstveno sovjetsku historiografiju, ali se mora napomenuti da interpretiranje revolucije ima svoju povijest i izvan Sovjetskog Saveza. Problematikom revolucije bavio se i čitav niz autora na jugoslavenskom području, poput Save Živanova, Bosiljke Pejović i Ivana Očaka. Većina njih je pod znatnim utjecajem marksističko-lenjinističke škole te, poput Bosiljke Pejović, smatra Oktobarsku socijalističku revoluciju potvrdom točnosti marksističke teorije u proleterskoj revoluciji, odnosno dokazom Marxove i Engelsove tvrdnje o nužnosti propasti kapitalizma i pobjede socijalizma.¹³⁹

Oktobarska revolucija je posebice postala predmet idejne i političke borbe oko tumačenja njenih izvora, nosilaca, karaktera i rezultata, kao i posljedica, koje je imala na razvoj sovjetskog društva, radničkog pokreta i socijalizma.¹⁴⁰ U Sovjetskom Savezu su prvo desetljeće nakon revolucije izlazili mnogobrojni radovi različitih vrsta, no već se krajem dvadesetih godina događa, kako Živanov to naziva, staljinistička „boljševizacija“ povijesne znanosti, što je dovelo do toga da su se, zbog nemogućnosti borbe mišljenja, pojavila tzv. „prazna mjesta“ u povijesti. Poslije Staljinove smrti započela je nova etapa historiografije revolucije. Iako su otklonjene neke jednostranosti, destaljinizacija je i u povijesnoj znanosti ostala nedovršena i polovična. S druge strane, ruskoj revoluciji se na Zapadu počelo posvećivati više pažnje jačanjem SSSR-a krajem tridesetih godina, a pogotovo njegovim prerastanjem u svjetsku velesilu nakon Drugog svjetskog rata. Priličan broj povjesničara bio je pod znatnim utjecajem ruske emigrantske literature, u kojoj se Oktobarska revolucija tumačila kao boljševički prevrat bez šireg sudjelovanja masa te se provlačila misao da nije osigurala ni društven progres niti je donijela demokratska prava građanima. Tek je kasnije

¹³⁸ Lovrenčić, *Nemirni mir*, 39.

¹³⁹ Bosa Pejović, *Oktobarska socijalistička revolucija* (Beograd: Rad, 1955), 3.

¹⁴⁰ Živanov, *Revolucija u Rusiji*, 2.

zapadna literatura postala raznovrsnija u vezi s time, pa su se pojavili i radovi, poput spomenutog Rabinovičevog, koji spomenutu revoluciju interpretiraju kao pokret masa, predvođen boljševicima.¹⁴¹ Sovjetska i zapadna historiografija slažu se u jednom, a to je da je ruska revolucija 1917. bila odgovor masa na teške probleme i duboke proturječnosti ruskog društva, što je rat samo zaoštrio, a vladajuće snage te probleme nisu mogle riješiti. Stoga je abdikacija Nikole II. u ožujku 1917., u jeku Februarske revolucije, bila neminovna.

4. SMAKNUĆE CARSKO OBITELJI

Smjenom straže 4. srpnja 1918. u „Domu posebne namjene“ u Jekaterinburgu, gdje su bili smješteni bivši car i njegova obitelj, te dolaskom Jakova Jurovskog kao glavnog zapovjednika straže, carskoj obitelji dani su bili odbrojeni. Iako se spekuliralo kada i na koji način treba provesti likvidaciju, kraj dinastije koja je Rusijom vladala više od 300 godina, bio je nesumnjivo na pomolu.

Kome pripisati odgovornost za ubojstvo Nikole Romanova i desetero članova njegove obitelji i posluge? Je li konačna odluka donesena u Uralskom sovjetu sa sjedištem u Jekaterinburgu ili u Centralnom komitetu u Moskvi? Tko su glavni izvršitelji odluke i tko je ubio posljednjeg ruskog cara? Što se događalo u noći sa 16. na 17. srpnja 1918. godine u domu trgovca Ipatjeva kada je smaknuta carska obitelj s poslugom, i sljedećih dana iza njihove egzekucije?

Odgovore na neka od ovih pitanja trebalo je čekati desetljećima. Pokrenut je mit o preživjelima u krvoproliću te noći.

4.1. Sudbina Romanovih nakon revolucija 1917.

Nakon abdikacije Nikole II. život carske obitelji promijenio se iz temelja. Godinu i pol prije nesretnog kraja, Romanovi su proveli u zatočeništvu, koje je prošlo kroz tri etape – Carsko Selo, Tobolsk i, naposljetku, Jekaterinburg. Nije ostalo puno toga nepoznatog o zadnjem poglavlju iz života carske dinastije, kao uostalom i prije raspada carstva. Puno toga je izašlo na vidjelo nakon njihova smaknuća, kada su početkom 20-ih godina XX. stoljeća izašle biografije njihovih podanika i prijatelja, dvorskih dama i caričinih bliskih prijateljica Ane Virubove i Lili Dehn, te učitelja i tutora carske djece Pierrea Gilliarda i Sydneya Gibbesa. Pomoću njihovih sjećanja danas si lako možemo predočiti što se zbivalo posljednjih

¹⁴¹ Živanov, *Revolucija u Rusiji*, 4-6.

par mjeseci prije ubojstva u Jekaterinburgu. Njihovi memoari u mnogome su poslužili i nizu zapaženih djela suvremenih autora o carskoj obitelji.

Potpisivanjem abdikacije početkom ožujka 1917. godine, Nikola je postao građanin. To je, prije svega, podrazumijevalo oduzimanje titule cara, a uz to i vrhovnog zapovjednika vojske, koju je morao napustiti i vratiti se obitelji u Carsko Selo. Napravio je to kao uhićenik pod pratnjom četvorice zastupnika iz Dume. Prema sjećanju Pierrea Gilliarda, Aleksandra i djeca uhićeni su isti dan. Kao najupečatljiviji trenutak tog povijesnog dana, Gilliard izdvaja njemu upućeno pitanje dotadašnjeg nasljednika ruskog trona – „Ako više nema cara, tko će onda upravljati Rusijom?“¹⁴². Na ovo, na prvi pogled jednostavno i logično pitanje, u tom trenutku vjerojatno nikome nije bilo lako odgovoriti, pogotovo aristokraciji i monarhistima te ljudima poput Gilliarda, usko vezanima uz Romanove koji su se pribojavali što bi nova vlada mogla učiniti sa zemljom, i kojima je bilo jednostavno nepojmljivo da bi Rusija mogla upoznati neki drugi oblik vlasti, osim one carske. Ipak, mnogi su, kao što se pokazalo kroz cijelu 1917., imali različite ideje o tome kako bi budućnost zemlje trebala izgledati. Rusija je nakon četiri stoljeća carske vlasti gurnuta u jedan posve nov i nepoznat režim, koji je napravio sve da se riješi bilokakvih stigmi carske autokracije i ostavštine Romanovih.

O daljnjoj sudbini Romanovih nije se znalo ništa pouzdano u trenutku kad je Privremena vlada došla na vlast, ali neka rješenja su se već tada morala donijeti, kao, npr., odluka da se carsku obitelj stavi u kućni pritvor, barem za početak. Aleksandra i djeca su tako ostala u Aleksandrovoj palači u Carskom Selu, a nedugo potom im se pridružio i Nikola. Prema odluci vlade izolirani su od vanjskog svijeta, što znači da su dobili vanjsku i unutarnju stražu, koja je pazila na njihovo kretanje, omogućeno samo u prostoru dvorca te su im oduzeti dokumenti i predani Čeki. Ipak, povjesničari se slažu da je carska obitelj za Privremenu vladu bila opasna karta u borbi sa sovjetima. Jačanjem sovjetā, odlučnima da se Romanove smjesti makne s političke i društvene scene, čak i s idejom da ih se ubije, postalo je jasno da ne mogu ostati dugo u Petrogradu te je odlučeno da se obitelj mora odvesti iz prijestolnice. Nikola, Aleksandra i njihova djeca nadali su se odlasku u Livadiju, na Krim, gdje su odlazili ljetovati svake godine.¹⁴³ Ipak, Aleksandar Kerenski je odlučio da budu poslani u grad Tobolsk u Sibiru. Izbor na taj grad pao je, pišu Massie i Rappaport, jer je taj grad slovio kao jedan od sigurnijih za carsku obitelj te je postojala mogućnost da bi odande mogla biti sigurno

¹⁴² Pierre Gilliard, *Thirteen Years At The Russian Court (A Personal Record of the Last Days and Death of the Czar Nicholas II and his Family)*, prev. F. Appleby Holt (London: Hutchinson and co., 1921), 235.

¹⁴³ Robert K. Massie, *Nicholas and Alexandra* (London: Head of Zeus Ltd., 2013), 314.

evakuirana na istok u Japan, ili na sjever, u Skandinaviju.¹⁴⁴ Većina autora slaže se da je sigurnost Nikole Romanova bila djelomice razlog da ga se pošalje iz Carskog Sela. Uzrok nesigurnosti leži, naravno, u izrazito anticarističkoj atmosferi u Petrogradu i, unatoč neuspjelim boljševičkim demonstracijama, njihovom jačanju i spremnosti da bivšem caru uskrate ono malo slobode što je još imao, pa možda čak i da ga liše života. Privremena vlada na čelu s Kerenskim nije se slagala s ovakvim radikalnim idejama. Odlučeno je da se Romanove pošalje na mjesto gdje još nisu bili organizirani boljševički ogranci, tj. ćelije. Put na Krim bi, primjerice, predstavljao opasnost zbog sve većih nereda u centralnoj i južnoj Rusiji, gdje su se seljaci već gotovo svakodnevno obračunavali sa zemljoposjednicima.¹⁴⁵ S druge strane, Sibir je sa svojom hladnom klimom, za razliku od Krima, predstavljao i surovost života i „zahvaljujući“ radnim logorima, okrutnost starog režima, pa možemo takvu odluku promatrati i kroz okvir svojevrsne osвете nekadašnjih carskih zatvorenika.

U tzv. Kući slobode (rus. Дом свободы) u Tobolsku Romanovi su proveli vrijeme od kolovoza 1917. do travnja 1918. Radzinski je potanko opisao iz danih podataka i dokumenata kako su im prolazili dani u tom sibirskom gradu. Obitelji je kretanje uskraćeno još i više nego prije, s obzirom na razliku u veličini malog dvorišta novog doma i prostranog perivoja oko palače u Carskom Selu. Brigu o njima preuzeli su komesar Pankratov i pukovnik Kobilinski, te kasnije kapetan Aksjuta, koji je zamijenio Kobilinskog. Pankratov i Kobilinski strogo su se držali propisa i naredbi. Sloboda kretanja obitelji je bila vidno uskraćena, a pisma koja su pisali ostatku obitelji i prijateljima, bila su pod strogom cenzurom. No Radzinski smatra da su Pankratov i Kobilinski bili popustljivi u usporedbi s čuvarima kasnije u Jekaterinburgu.¹⁴⁶

Stvari se još više mijenjaju dolaskom boljševika na vlast početkom studenog 1917. Za vrijeme revolucije Romanovima nisu dolazile novine i telegrami iz Petrograda, pa su za prevrat doznali tek sredinom mjeseca.¹⁴⁷ Pošto su na vlast došli novi ljudi, ponovno je pokrenuto pitanje sudbine Romanovih. Postojalo je nekoliko prijedloga. Petrogradski vojno-revolucionarni komitet tražio je da se obitelj preveze u Kronstadt. Lav Trocki je pak iznio ideju da im se sudi u Moskvi¹⁴⁸, ali rješenje se stalno odgađalo. Bilo je jedino jasno da u sadašnjem domu neće moći ostati. Boljševici su u Tobolsk stigli u ožujku 1918. i, pod

¹⁴⁴ Massie, *Nicholas and Alexandra*, 328.; Rappaport, *The Last Days*, 7-8.

¹⁴⁵ Candace Fleming, *The Family Romanov: Murder, Rebellion, and the Fall of Imperial Russia* (New York: Schwartz & Wade Books, 2014), 152.

¹⁴⁶ Эдвард Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“: Николай II: жизнь и смерть (Москва: Вагриус, 1993), 264-265.

¹⁴⁷ Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“, 264.

¹⁴⁸ Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York: Vintage Books, 1990), 674.

sumnjom da u gradu i okolici ima monarhista, donijeli su odluku da carsku obitelj treba prevesti na drugo mjesto.¹⁴⁹ Zbog straha od monarhističke zavjere, u Moskvi je Jakov Sverdlov dao suglasnost da se Romanove prebaci u „sigurniji“ Jekaterinburg, tzv. „crvenu prijestolnicu revolucionarnog Urala“.¹⁵⁰ Povjerenje za prijevoz Romanovih dano je Konstantinu Mjačinu (rus. Константин Мячин), poznatom pod partijskim imenom Vasilij Jakovljev (rus. Василий Яковлев).¹⁵¹ Jakovljev je kasnije dao intervju ruskim novinama *Izveščā* (rus. *Известия*), u kojem se Jakovljev prisjeća situacije u Tobolsku, upoznavanja s Romanovima i problemima s kojima se morao susresti prilikom putovanja, odnosno prevoženja carske obitelji u Jekaterinburg.¹⁵²

Uz poteškoće na putu¹⁵³, koji je trajao pet dana, 30. travnja 1918. prema starom kalendaru, Jakovljev je dio članova Romanovā sigurno doveo do Jekaterinburga. General Mihail Diterihs u svom djelu *Ubijstvo carskoj sem'i i členov doma Romanovyh na Urale* (1922) ističe da je podjela obitelji bila ideja samog Vasilija Jakovljeva koji je predložio da, zbog teškog dijela puta iz Tobolska do grada Tjumena kamo trebaju jedno vrijeme putovati na konjima, samo jedan dio obitelji bude odveden. Problem je stvaralo zdravstveno stanje carevića Alekseja. Bez dileme, bivši car je morao biti hitno prevezen. S njim je odlučila ići i Aleksandra, a kao pratnju su uzeli Mariju. Ostatak obitelji im se pridružio u svibnju.¹⁵⁴ Romanovi u početku nisu znali kamo ih vode. Bili su uvjereni da odlaze u Moskvu, gdje je navodno Nikola morao potpisati sporazum sklopljen s Nijemcima.¹⁵⁵ Možemo zaključiti da je bivši car s obitelji, svega 2-3 mjeseca do svog ubojstva, bio u zabludi da njegov potpis kao bivšeg vladara još uvijek vrijedi. No, Romanovi su postali samo teret novom društvu.

¹⁴⁹ Pipes, *The Russian Revolution*, 662.

¹⁵⁰ Grad Jekaterinburg (rus. Екатеринбург) je početkom 20. stoljeća, piše Platonov, bio jedan od najljepših i najbogatijih gradova europske Rusije, poznat po razvijenoj industriji i trgovini te je već tada nosio naziv „prijestolnica Urala“. Kao najrazvijeniji grad u tom području, postao je glavno sjedište Uralskog sovjeta i Čeke. Vidi: Платонов, *Убийство царской семьи*

¹⁵¹ Vasilij Jakovljev bio je profilirani boljševik od 1905. i član terorističke skupine, zadužen za postavljanje bombi, napade na banke i ubojstva činovnika. Neko vrijeme je proveo u Italiji, u Bologni i na otoku Capriju, gdje je osnovao marksističku školu te u Kijevu i Bruxellesu. Poslije Februarske revolucije vratio se u Rusiju, gdje je tajno dostavljao oružje za boljševike. Veliki uspjeh među kolegama postigao je kada je zauzeo telefonsku centralu, čime je Privremena vlada odsječena od svijeta, ali i kad je gladnom narodu Petrograda uspio dostaviti kruh te revolucionarne godine. Vidi: Pipes, *The Russian Revolution*, 663-664.

¹⁵² Иван Плотников, *Правда истории. Гибель царской семьи* (2003), 49-52.

¹⁵³ Među dijelom boljševika postojala je ideja da se putem inscenira željeznička nesreća te da se smrt cara prikaže kao nesretan slučaj. O događajima koji su prethodili odlasku u Jekaterinburg te dogovorima i nespozanimima o prelasku carske obitelji iz Tobolska na neko drugo mjesto potanko piše Ivan Plotnikov, vidi u: Плотников, *Правда истории*., 38-47; te Richard Pipes, u: Pipes, *The Russian Revolution*, 666-669.

¹⁵⁴ Михаил Дитерихс, *Убийство царской семьи и членов Дома Романовых на Урале* (Владивосток: 1922), 154-156.

¹⁵⁵ Pipes, *The Russian Revolution*, 667-668.; Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“, 311.

Posljednje prebivalište živuće ruske carske obitelji bio je Ipatjev dom (rus. Ипатьевский дом, Дом Ипатьева), odnosno Kuća posebne namjene (rus. Дом Особого назначения) kako ga se naziva u službenim dokumentima političkog vrha. Ona je pripadala inženjeru Ipatjevu, koji je, prema Diterihsovoj istrazi, „27. travnja 1918. po tajnom dopisu br. 2778 bio obaviješten da je u roku od 24 sata primoran očistiti i napustiti svoj dom, koji je „rekviriran za posebnu namjenu“, sve pod prijetnjom strijeljanja“.¹⁵⁶ Morao je ostaviti sav namještaj i stvari koje mu nisu neophodne, ali obećano mu je da će se uskoro moći vratiti.¹⁵⁷ Obećanje dano vlasniku doma daje naslutiti da je i Ipatjev dom, kao i onaj u Tobolsku, isto bio samo privremeno rješenje. Ipak, postoji mogućnost da se iza toga već skrivalo uvjerenje da će Romanovi biti smaknuti.

Obitelji na raspolaganje nije stavljena cijela kuća, već četiri sobe na katu, koje su morali dijeliti s poslugom, dok su ostale prostorije zauzeli čuvari.¹⁵⁸ Iako im je sloboda kretanja i u Tobolsku bila ograničena, u Jekaterinburgu im je uskraćeno mnogo više. U dnevnom rasporedu imali su točno određeno vrijeme predviđeno za dnevnu rutinu, npr. boravak izvan zidova kuće. Također, iako se Ipatjev dom nalazio u samom središtu grada, zabranjen je svaki kontakt s vanjskim svijetom. „Kuću posebne namjene“ ogradili su visokom drvenom palisadom, kako ne bi mogli gledati van i pričati s prolaznicima te kako njih nitko ne bi mogao vidjeti, a sredinom svibnja obojana su sva stakla na prozorima, čime su definitivno odvojeni od vanjskog pogleda.¹⁵⁹

Stražu nad kućom držali su dobrovoljci iz dvije velike tvornice na području Jekaterinburga, Sisertske i Zlokazovske, čiji su radni stroj činili mahom uvjereni boljševici. Na mjesto čuvara bivšeg cara prijavilo ih se mnogo. Obećana im je plaća od 400 rubalja, a mnogima od njih, piše Diterihs, to je bio zapravo povod da pokažu svoju lojalnost revoluciji. Uzeta su 33 dobrovoljca za 11 stražarskih mjesta, a smjenjivali su se svaka 4 sata. Za zapovjednika Ipatjevog doma izabran je u početku Aleksandar Avdejev (rus. Александр Авдеев), kasnije zamijenjen Jakovom Jurovskim, a za zapovjednika stražarske komande Pavel Medvedev (Павел Медведев).¹⁶⁰ Međutim, osim spomenutih radnika iz jekaterinburških tvornica, bitno je da autori spominju i tzv. „Letonce“, koji su držali unutarnju stražu. Prema Radzinskom i većini autora, oni nisu bili samo latvijski strijelci, koji su od etnički neruskih naroda činili

¹⁵⁶ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 122.

¹⁵⁷ Ibid., 122.

¹⁵⁸ Плотников, *Правда истории*, 83-87.

¹⁵⁹ Рарпорт, *The Last Days*, 27-37.

¹⁶⁰ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 123.

većinu priklonjenu ruskoj revoluciji, već su tako nazivali i austrougarske zatvorenike, koji su također prešli na stranu revolucije.¹⁶¹ Pipes ih jednostavno naziva prokomunističkim strancima.¹⁶² Dio stražara bio je smješten u Ipatjevom domu, a dio nasuprot, u domu Popova, koji je vlasnik također morao napustiti. Plotnikov se također u svom djelu osvrće na stražu. Posebno ga zanima sastav unutarnje straže, dio koje je sudjelovao u smaknuću. I sam priznaje da se autori godinama bave tim pitanjem, ali konačnog odgovora nema. Neki su uzimali izjave svjedoka, primjerice vanjskih stražara, ali moramo reći kako ne možemo držati ta svjedočanstva vjerodostojnim, prvenstveno zato što su, kako Plotnikov analizira, mnogi miješali imena vanjskih i unutarnjih stražara, onih koji su sudjelovali u ubojstvu i onih koji su sudjelovali u pokapanju.

Gledajući tijek događaja od abdikacije Nikole II. i obiteljskog zatvora u Carskom Selu i Tobolsku pa sve do Jekaterinburga i njihova smaknuća, možemo se zapitati – jesu li Romanovi mogli, i, ako jesu, u kojem trenutku su mogli otići iz Rusije u inozemstvo? Bili su povezani sa svim europskim kraljevskim dvorovima. I Nikola i Aleksandra imali su brojne kraljevske rođake po cijeloj Europi. Međutim, nitko ih nije primio.

Još u ožujku 1917. Privremena vlada vodila je pregovore s Engleskom o prihvatu Romanovih, i Englezi su bili spremni primiti ih. Kralj George V. je preko britanskog ambasadora u Rusiji, sira Georgea Buchanana, poslao prijedlog za azil u Engleskoj. Engleski vladar bio je Nikolin bratić, a o njihovoj nevjerojatnoj fizičkoj sličnosti i bliskosti pisale su i ondašnje novine. Aleksandra je pak bila unuka kraljice Viktorije. Bilo je logično da Nikola s obitelji ode u Englesku, ali do realizacije ipak nije došlo.

I engleska i ruska društvena javnost bila je protiv prelaska. U to je vrijeme rusko društvo, na čelu s novooslobođenom Čekom, osudilo cara i caricu za izdaju domovine. Britanske novine *Daily Telegraph* objavile su da bi bilo neumjesno da Engleska pruži utočište caru i carici, jer bi to duboko povrijedilo osjećaje Rusa, koji su bili zapravo primorani povesti veliku revoluciju, oslobađajući se time od dugovječnog carskog despotizma.¹⁶³ Međutim, novine su samo jednim dijelom bile u pravu. Mimo javnosti, u Engleskoj su oko davanja azila Romanovima vođene duge diskusije.¹⁶⁴ Kao i u ostatku Europe, jačala je radnička klasa, a s njom i stranke koje su joj išle na ruku. Jedna od njih bila je i stranka liberala, koju je

¹⁶¹ Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 341.

¹⁶² Pipes, *The Russian Revolution*, 681.

¹⁶³ Радзинский, 243.

¹⁶⁴ David Lloyd George je u svom djelu *War Memoirs* (1934.) cijelo pogavlje posvetio pitanju Romanovih, odnosno diskusijama o davanju azila bivšem ruskom caru i njegovoj obitelji.

predvodio David Lloyd George, ujedno i britanski premijer. Liberali su uživali snažnu podršku u engleskom društvu i nisu bili naklonjeni ideji o primanju ruskog autokrata u svoje utočište. Uz to, i ovdje je prevladao jaki antinjemački osjećaj. Britanska kraljevska kuća zbog toga je čak 17. srpnja 1917. izbacila Saxe-Coburg iz imena dinastije te se od tad naziva Windsor. Unatoč odrastanju na engleskom dvoru pod zaštitom bake Viktorije, antipatije prema ruskoj carici njemačkog podrijetla i ovdje su bile prisutne. Zbog javnog mnijenja Englezi ih nisu mogli primiti, niti ih je Kerenski mogao pustiti, pa je engleski kralj uskoro povukao svoj prijedlog. Nakon toga je zamolio Francuze za pregovore, iako je od početka bilo jasno da se republikanska Francuska neće složiti. Unatoč najvećoj volji, kraljev trud nije bio dovoljan. Bilo je važnije javno mišljenje i George V. ih nije uspio spasiti. Steinberg i Hrustaljev zaključuju da je demokratski pritisak u Engleskoj i Rusiji spriječio spašavanje Nikole II. i njegove obitelji.¹⁶⁵

Što se tiče samog bijega, također se može postaviti pitanje kamo su mogli pobjeći i u kojem trenutku. Ne možemo znati bi li pokušaj bio uspješan ili ne. Većina autora sumnja u uspješnost i to iz očitih razloga. Treba naglasiti da je nepopularnost Romanovih u to doba bila na vrhuncu, a simpatizera revolucije bilo je na svakom koraku. Postoji pretpostavka da ne bi odmakli dalje od Carskog Sela, jer bi ih revolucionari vrlo brzo uhvatili, a možda čak i ubili. U mogućnost pogubljenja ipak možemo sumnjati, jer, kao što ćemo vidjeti u kasnijem poglavlju, bivšeg cara se tada još nije imalo namjere likvidirati. Vjerojatnije bi ih samo stavili pod strožu kontrolu, kao kasnije na Uralu.

Tko bi im iznutra mogao pomoći? Mnoštvo caru bliskih ljudi i pripadnika carske svite pobjeglo je još u veljači i ožujku, za vrijeme Februarske revolucije. Pobjegli su u inozemstvo, ali, kao što se pokazalo na primjeru engleskog kralja, teško da bi bilo tko od njih i izvana mogao pomoći caru. Čak ni Nikolina majka, carska udovica Marija Fjodorovna, koja je u to vrijeme boravila na Krimu, nije mogla pomoći nijednom od dvojice svojih sinova.¹⁶⁶ No, u Rusiji je ostala još nekolicina lojalnih caru i dinastiji Romanov. Jedna od njih je svakako bila Ana Virubova, koja je o odnosu s Romanovima i pokušaju njihova spašavanja pisala u svojim memoarima, izdanima 1922. godine. S tom namjerom je čak uspjela uspostaviti kontakt s Maksimom Gorkim i Lavom Trockim, no pokušaji nisu urodili plodom.¹⁶⁷

¹⁶⁵ O pitanju davanja azila Romanovima i protivljenju istog engleske i ruske javnosti vidjeti u: Steinberg i Khrustaljev, *The Fall of the Romanovs*, 117-121.

¹⁶⁶ Nikolin mlađi brat, Mihail Aleksandrovič, uhićen je sa ženom u vrijeme Nikolina boravka u Tobolsku.

¹⁶⁷ Anna Virubova, *Memories of the Russian Court*, 291.

Teško je pretpostaviti jesu li Romanovi znali kakav kraj im se sprema. Radzinski piše da, ako im se i moglo pomoći izvana, odnosno iz inozemstva, oni tu pomoć vjerojatno ne bi prihvatili. Dokaz tome je carev dnevnik, u kojem izravno naglašava da odlazak iz Rusije ne dolazi u obzir.¹⁶⁸ Unutar obitelji prije svega je postojala nada u pobjedu Bijele armije i vjera da će ih ona izbaviti iz ruku boljševika.

Možemo zaključiti da općeniti interes za sudbinu carske obitelji Romanovih nakon abdikacije i kasnije revolucije najviše možemo pripisati zapadnim suvremenim autorima. U suvremenoj ruskoj historiografiji također se nekolicina autora pozabavila ovom temom, dok je za sovjetsku karakterističan gotovo potpuni nedostatak djela ove tematike. Jedini osvrt daje P. M. Bikov u djelu *Poslednie dni Romanovyh* (1926), koje je ubrzo nakon objavljivanja povučeno i zabranjeno. Danas na temelju navedenih djela možemo utvrditi da se život Romanovih od Carskog Sela do Jekaterinburga neprestano mijenjao, ovisno o odnosu vlade prema dinastiji. Dok ih je Privremena vlada još donekle tolerirala, dolaskom sovjeta na vlast Romanovi su degradirani na samo dno društvene i političke ljestvice. To je i potkrijepljeno njihovim smaknućem u srpnju 1918. godine.

4.2. Odluka o smaknuću

Smaknuće ruske carske obitelji popraćeno je brojnim kontroverzama. Odluka o smaknuću spada u jedno od tih intrigantnih pitanja. Sovjetska, suvremena ruska i zapadna historiografija imaju različite stavove o toj temi, a nameću se i brojna podpitanja. Gdje možemo tražiti nastanak ideje o likvidaciji cara? Jesu li postojale i druge opcije rješenja sudbine Romanovih? Zašto je uz Nikolu ubijena i njegova obitelj? Također, kao jedna od važnijih tema za diskurs u historiografiji dugo vremena stajalo je i pitanje mjesta donošenja odluke, odnosno tko ju je donio.

Oleg Platonov u svom djelu *Ubijstvo carskoj sem'i* iznosi mišljenje kako začetak ideje o ubojstvu cara možemo tražiti još u 19. stoljeću među nihilistima te kako je ideja najviše pobornika prikupila u ruskoj inteligenciji, koja se u 2. polovici 19. stoljeća povezala s ugnjetavanjem i siromašnim radničkim slojem.¹⁶⁹ Smatra da je upravo odavde preuzeta ideja o ubojstvu cara te naglašava pripadnost sudionika smaknuća spomenutom sloju radništva. Ipak, radi se o općoj ideji te ne možemo govoriti da je smaknuće Romanovih vođeno tim stavom.

¹⁶⁸ Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 264.

¹⁶⁹ Autor naglašava kako su nihilisti i dio inteligencije zazirali od onog „nacionalnog“ i „tradicionalnog“, što se vezalo za osobu cara. Платонов, *Убийство царской семьи*

Kao što znamo, car je abdicirao u ožujku 1917. godine, a ubijen je s obitelji u srpnju 1918. godine. Dakle, možemo zaključiti da se, unatoč izvjesnoj ideji koja je vjerojatno postojala među dijelom boljševika, ipak vodila i diskusija o tome što dalje poduzeti s bivšim carem.

O sudbini Romanovih raspravljalo se od prvih dana Oktobarske revolucije i učvršćenja boljševika na vlasti. Pitanje je bilo vrlo delikatno, boljševici su bili svjesni da su uzurpirali vlast te da ideja carstva i dalje postoji u velikom dijelu naroda.¹⁷⁰ Stoga se o pitanju diskutiralo, ali rješenje se odgađalo. Ipak, iako je Nikola abdikacijom dobio status građanina, boljševici su generalno htjeli temeljito „očistiti“ rusko tlo od svih ostataka carske vlasti, izbrisati sve podsjetnike na istu te likvidirati sve one koji bi to mogli remetiti, prije svega same pripadnike dinastije koja je, prema mišljenju boljševika, bila glavni krivac za zaostalost Rusije u gospodarskom, političkom i društvenom pogledu.

Pitanje glavnih donositelja konačne odluke jedno je od glavnih uzroka neslaganja sovjetske i zapadne historiografije. Godinama se raspravljalo je li konačna odluka donesena u Jekaterinburgu ili u Moskvi. Iako je sovjetska historiografija prihvatila tvrdnje vlasti o rješenju iz Jekaterinburga, danas se većina autora slaže da su Romanovi kao pripadnici duge carske loze imali preveliko značenje te da je odluka o njima takve vrste morala biti ozakonjena od vrha vlasti. Vrh vlasti sa sjedištem u Moskvi činili su trojica – Lenjin, Trocki i Sverdlov, i svaki od njih je imao svoju ideju o tome što učiniti s Romanovima.

Kako bi objasnili donošenje odluke o njihovoj sudbini, trebamo razmotriti i tadašnju situaciju u zemlji. Politički vrh se od samog početka ustroja nove vlasti našao u brojnim problemima. U srpnju 1918. već je trajao građanski rat u Rusiji, a novoformljena Čeka se razračunavala s lijevim eserima i menjševicima, kao i ostalim neprijateljima boljševičkog režima. Sudbina jedanaestero ljudi, zatvorenih u kući u Jekaterinburgu, Lenjinu trenutno nije bila prva na listi prioriteta. Richard Pipes navodi Lenjinovu bilješku iz 1911. u kojoj tvrdi da bi „najmanje stotini Romanovih trebalo odsjeći glavu“, ali je i sam bio svjestan da bi to u ondašnjim okolnostima bilo opasno, pogotovo zbog monarhističkih osjećaja na ruskom selu.¹⁷¹ Njegov oprez se, možemo zaključiti, nije promijenio ni tada kada je već bio na vlasti, ovaj put i zbog vanjskopolitičkih razloga. Međutim, u trenutku kada je pad Jekaterinburga u ruke Bijele armije bilo samo pitanje dana, Uralski sovjet je počeo inzistirati da se to pitanje razriješi. Iako se o Lenjinovoj ulozi u ubojstvu Nikole II. godinama sporilo, danas se većina

¹⁷⁰ Платонов, *Убийство царской семьи*

¹⁷¹ Pipes, *The Russian Revolution*, 661.

povjesničara slaže da je njegovo odobrenje moralo biti ključno. Tu tezu argumentira i ruski povjesničar I. F. Plotnikov u monografiji *Pravda istorii. Gibel' carskoj sem'i* (*Правда истории. Гибель царской семьи*) iz 2003. godine. Kao i Pipes, i on navodi Lenjinovu izreku o tome kako nije dovoljno samo monarhu odsjeći glavu, već „najmanje stotini pripadnika dinastije“, pritom povezujući i davno postojanje Lenjinova negativnog stava prema Romanovima.¹⁷² Kao i Trocki, o kojem pišemo dalje, Lenjin je također razmatrao ideju o suđenju u Moskvi. Međutim, suđenje je, kako navodi Plotnikov, samo postavljalo još dodatna pitanja, poput toga što učiniti s ostatkom obitelji i rođacima? Kako suditi svim Romanovima, ne samo Nikoli II.?

Pitanje sudbine careve supruge i djece također je bilo delikatno. I danas se mnogi pitaju zašto nije ubijen samo bivši car, već i njegova obitelj. Odgovor nam daje Lav Trocki u svom dnevniku, izdanom 1935. u egzilu, u kojem opisuje svoj razgovor s Jakovom Sverdlovom, koji ga obavještava o smrti Romanovih i gdje konstatira da je to bilo neophodno. Boljševici su odlučili svijetu pokazati da misle ozbiljno, „da će se boriti bez milosti i da smrt cijele obitelji Romanovih nije samo radi zastrašivanja neprijatelja, nego i pokazivanja vlastitim redovima kako nema povratka natrag...“¹⁷³. Možemo zaključiti kako je carska obitelj bila sredstvo postizanja tog cilja.

Rješavanje sudbine Romanovih komplicirali su i zamršeni odnosi s Njemačkom. Robert K. Massie u svom djelu *The Romanovs – The Final Chapter* (1995) spominje dvije bitne činjenice u odnosima između Rusije i Njemačke. Kao prvo, nakon potpisivanja mira u Brest-Litovsku i predaje Njemačkoj trećine europskog dijela Rusije, boljševicima je u narodu popularnost naglo pala. Puno njih je potpisivanje mira shvatilo kao izdaju. Nikola je Lenjinu, kao bivši suveren koji je zemlju i uveo u rat, bio potreban za potpisivanje ili barem odobrenje tog sporazuma, što bi, smatrao je Lenjin, među ruskim stanovništvom smanjilo tenzije prema novoj vlasti. Kao drugo, napetost je stvarala i činjenica da je Aleksandra rodom bila Njemica i, još važnije, rođakinja cara Wilhelma. Njemački veleposlanik u Rusiji, grof Wilhelm Mirbach, često je zbog toga naglašavao zabrinutost njemačke vlade za sigurnost Aleksandre i djece. Massie smatra da se Lenjin zato nije htio zamjeriti Nijemcima, pa je pitanje Romanovih mjesecima ostajalo otvorenim. Romanovi su u njegovim rukama bili samo pijuni u političkoj

¹⁷² ПЛОТНИКОВ, *Правда истории*., 30.

¹⁷³ Massie, *The Romanovs*, 15.

igri s ostalim silama, pogotovo Njemačkom, i do dana kad mu više neće trebati, ustrajao je na tome da ih se drži na životu.¹⁷⁴

Prema nekim autorima, Lav Trocki je od početka imao ideju što učiniti s Romanovima. Želio je bivšeg cara vidjeti na sudu u Moskvi, gdje bi on sâm bio glavni tužitelj. Iako bi suđenje pokazalo navodnu demokratičnost sustava, lako se može zaključiti da su boljševici željeli potpuno prekinuti dinastiju. U prilog tome ide teza koju iznosi i Mihail Konstantinovič Diterihs (rus. Михаил Константинович Дитерихс) u svom djelu *Ubištvo carskoj sem'i i členov doma Romanovyh na Urale* (1922). Suđenje bi dovelo u pitanje legitimnost revolucije. Moralo se naglasiti da se jedino revoluciji moglo zahvaliti na njegovu svrgnuću.¹⁷⁵ Zanimljiva je usporedba Nikole II. i ostalih monarha, koji su izgubili život u revoluciji, a koju iznosi Richard Pipes u svom djelu *The Russian Revolution* (1990). Najočitija sličnost je ona s Lujom XVI., francuskim kraljem kojeg su smaknuli u vrijeme Francuske revolucije. Ipak, Pipes navodi da, za razliku od francuskog pandana, Nikola nije optužen niti mu se sudilo, te da sovjetska vlada nikad nije publicirala relevantne dokumente i dokaze. Prema njemu, zbog te činjenice, kao i one da je uz njega, u gluho doba noći, u podrumu Ipatjevskog doma smaknuta i cijela njegova obitelj i poslua, ubojstvo cara ne možemo ni karakterizirati kao formalno smaknuće.¹⁷⁶

Bilo zbog mogućih problema koje bi stvorilo suđenje, a koje navodi Plotnikov, ili zbog kompliciranog odnosa s Njemačkom, kojeg se drži Massie, znamo da je u jednom trenutku donesena odluka da se Romanovi iz Tobolska prevezu ne u Moskvu (iako put prema centru nije bio u opasnosti od „bijelih“, piše Plotnikov), nego u Jekaterinburg. Plotnikov je mišljenja da je ideja o suđenju Nikoli II. postupno napušтана. To se vidjelo već u travnju 1918. godine prilikom prelaska iz Tobolska u Jekaterinburg, kada su pojedine grupe boljševika imale različite ideje o likvidaciji Romanovih. U toj situaciji (ali i kroz njegov kasniji životni put) poprilično simpatizira lik spomenutog Vasilija Jakovljeva (Mjačina) kojemu „možemo biti zahvalni za spas carske obitelji od smrti u proljeće 1918. godine“¹⁷⁷.

Uz smrt Romanovih najčešće se spominje ime Jakova Sverdlova. Njega spominju i Diterihs i Wilton. Bilo je jasno da je Sverdlov blizak s uralskim boljševicima, pogotovo s Filipom

¹⁷⁴ Massie, *The Romanovs*, 13.; Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 390.; Rappaport, *The Last Days*, 115-116.

¹⁷⁵ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 150.

¹⁷⁶ Richard Pipes vrlo oštro osuđuje smaknuće Romanovih, tvrdeći da prije sliči „masakru gangsterskog tipa“, nego formalnom smaknuću. Vidi u: *The Russian Revolution*, 660.

¹⁷⁷ Плотников, *Правда истории*, 64.

Gološčokinom (rus. Филипп Голощёкин). Oni su se početkom srpnja susreli u Moskvi i raspravili, a vjerojatno i odlučili o sudbini zatočenika u Ipatjevom domu. Sovjetski povjesničar Bikov smatra da je tada sigurno utvrđen daljnji postupak s carskom obitelji¹⁷⁸, a suvremeni ruski autor Platonov tvrdi da je susret Gološčokina i Sverdlova bio ključan za konačnu odluku o smaknuću te da je već tada određen rok za njegovo obavljanje.¹⁷⁹

Narušena politička situacija u Rusiji ubrzala je donošenje rješenja o sudbini carske obitelji. Brest-litovski mir okončao je rusko sudjelovanje u Prvom svjetskom ratu, ali i pokrenuo još jedan novi rat. Naime, vlast boljševika, učvršćena svega par mjeseci prije, već se počela urušavati. Gotovo trećina europskog dijela Rusije pala je pod njemačku upravu. U Ukrajini, kojom su također zagospodarili Nijemci, oformila se Dobrovoljačka vojska u sklopu Bijeće armije, koju su predvodili generali Aleksejev, Kornilov i Denjikin. Na sjeveru, u gradu Murmansku, iskricali su se kao prijetnja i američki marinci i britanski vojnici. No, ono što je postalo presudno za Romanove, bila je situacija na istoku zemlje. Sibirom se tada u smjeru istoka kretalo 45 tisuća pripadnika Čehoslovačke legije, kojima je bilo dopušteno da se preko Pacifika vrate u Europu i da se bore za svoju domovinu. Na putu su zaustavljeni, na zahtjev njemačkog Generalnog štaba. Boljševici su ih trebali razoružati, ali su se redovi Čeha i Slovaka uspjeli suprotstaviti i pridružiti se antiboljševičkim snagama generala Kolčaka. Osvajanjem Sibira približili su se Uralu i Jekaterinburgu, što je stvorilo svojevrsnu paniku među boljševicima da će bjeloarmejci uspjeti spasiti Romanove i ponovno uspostaviti monarhiju.¹⁸⁰

Strah od monarhističke urote bio je prisutan od početka građanskog rata. Sredinom svibnja 1918. odnos prema Romanovima postao je još gori, kad se pojavio navodni dokaz o dotičnoj uroti. Potvrdu su donijela pisma iz Novo-Tihvinskog samostana (rus. Ново-Тихвинский монастырь), iz kojeg su se za Romanove pribavljale namirnice. Pisma su bila pisana na francuskom, a u potpisu je stajalo „ruski oficir“. Autor pisama je cara uvjeravao da će ih uskoro spasiti. Kasnije se doznalo da su pisma sastavljena u Čeki s namjerom da prokažu „monarhističku urotu s ciljem bijega i oslobođenja obitelji“ i da se dade povoda za jaču kontrolu nad carem, kao i ubrzavanje donošenja odluke o carevoj sudbini. Za optužbu su kao dokazi poslužili samostan kao „kanal“ kojim su ta pisma stizala do Ipatjevskog doma te

¹⁷⁸ Павел М. Быков, *Последние дни Романовых* (Свердловск: Уралкнига, 1926), 106.

¹⁷⁹ Платонов, *Убийство царской семьи*

¹⁸⁰ Donald J. Raleigh, „The Russian civil war, 1917-1922“, u *The Cambridge history of Russia Vol. 3: The twentieth century*, ur. Ronald Grigor Suny (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 143-151.

Nikolin dnevnik u kojem je car zabilježio što je pisalo u pismima.¹⁸¹ Međutim, ono što Romanovi sigurno nisu mogli znati je da u to vrijeme više nije bilo nikakvog pokušaja oslobođenja iz više razloga. Na kraju krajeva, carska je obitelj 1918. općenito bila izrazito nepopularna. Zašto je boljševicima onda takav slučaj bio potreban da se ubrza odluka o njihovoj sudbini? Možemo pretpostaviti da su postali samo teret lokalnoj vlasti. Rijetko tko je imao suosjećanja za ljude zatvorene u Ipatjevom domu, a i lokalna vlast je sigurno s nestrpljenjem čekala da Moskva riješi „status quo“ Romanovih.

Na dan kad je smijenjena straža u domu Ipatjeva, održana je 5. sjednica sovjeta, na kojoj su lijevi eseri napustili vladu, nezadovoljni potpisivanjem mira s Njemačkom, i dva dana kasnije uzrokovali eksploziju u njemačkom veleposlanstvu, ubivši grofa Mirbacha. Boljševici su to shvatili kao provokaciju esera, čime su započela uhićenja istih. To ljeto boljševici će se, osim s carem, obračunati i s njima. Unatoč Lenjinovom izražavanju sućuti, i on i Sverdlov strepili su od ulaska njemačkih trupa u Moskvu. Prema Massieju, u tom trenu je suđenje bivšem caru, kao i Nikolino možebitno potpisivanje sporazuma, postalo besmisleno. Bivši car, niti ne znajući u kakvoj je ulozi do tada bio, postao je beskoristan u političkoj igri.¹⁸²

Obavijest da Moskva više nema koristi od cara dala je „odriješene ruke“ Uralskom sovjetu u Jekaterinburgu da sam odluči što će učiniti s carem i kad će to napraviti. Trenutno je odlučeno o egzekuciji cijele obitelji. Zapovjedniku Ipatjevog doma, Jakovu Jurovskom, naređeno je da likvidira cijelu obitelj i uništi sve dokaze o tome što se dogodilo.¹⁸³ No, upravo će zahvaljujući njemu tek krajem 20. stoljeća biti otkrivena prava istina o tome što se dogodilo s Nikolom II. i njegovom obitelji i poslugom.

Radzinski navodi da je dan određen čim je stigao telegram iz Perma od generala Berzina, koji je upozorio da se snage Crvene armije više ne mogu boriti s bolje naoružanim Čehoslovačkim korpusom te je prognozirao pad Jekaterinburga u roku tri dana.¹⁸⁴ Nakon 78 dana provedenih u Ipatjevom domu, Romanovima su sati bili odbrojani. Bio je 16. srpnja 1918. kad je Centralni komitet Uralskog sovjeta odredio da se smaknuće posljednjeg ruskog cara ne smije više odgađati.

Posljednji sastanak prije smaknuća održan je u sjedištu Čeke u hotelu *Amerikanska*. Pavel Bikov nabraja članove komisije koja je na sastanku odlučila o likvidaciji Romanovih te o

¹⁸¹ Pipes, *The Russian Revolution*, 676-678.

¹⁸² Massie, *The Romanovs*, 13.

¹⁸³ Ibid., 14.

¹⁸⁴ Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 405.

načinu uništenja tijela. Osim Jurovskog, sudjelovali su svi važni članovi Uralskog sovjeta.¹⁸⁵ Ruski povjesničar Ivan Plotnikov pritom posebno naglašava uloge već spomenutog vojnog komisara Filipa Gološčokina, predsjednika oblasnog sovjeta Aleksandra Beloborodova (rus. Александр Белобородов) i njegova zamjenika Borisa Didkovskog (rus. Борис Дидковский).¹⁸⁶ Careva se smrt nije smjela odgađati, ali postojao je problem ostalih ukućana Ipatjevog doma. Osim careve uže obitelji, uz njega su do samog kraja ostali dr. Jevgenij Botkin (rus. Евгений Боткин), sobar Aleksej Trupp (rus. Алексей Трупп), kuhar Ivan Haritonov (rus. Иван Харитонов) i sluškinja Ana Demidova (rus. Анна Демидова). Ubiti bivšeg cara bila je jedna stvar, ali ubiti još desetero ljudi bez pompe predstavljalo je veći pothvat.¹⁸⁷ Odlučeno je da moraju biti ubijeni u samoj kući, u podrumskim prostorijama iz kojih je dopirao tek minimalan zvuk. Kao najbolje rješenje ponudio se podrum, prostorija bez namještaja i s jednim prozorom, iz koje su, osim ulaznih vrata, postojala samo još jedna vrata kao ulaz u smočnicu. Smaknuće se trebalo provesti kasno u noći, kada više nije bilo prometa u okolnim ulicama.¹⁸⁸

Helen Rappaport tvrdi da je posljednji akt prije smaknuća bilo slanje telegrama u Moskvu. Poruka je poslana preko Grigorija Zinovjeva u Petrogradu do Jakova Sverdlova u Moskvi te je zatraženo da se kopija uruči Lenjinu. U poruci iz Jekaterinburga stajalo je da se „iz vojnih razloga sud ne može odlagati i da ne mogu više čekati“¹⁸⁹. „Sud“ u rečenici je zapravo bio kôd za već dogovoreno ubojstvo.

Možemo zaključiti da je definitivna odluka o smaknuću donesena u Moskvi, a ne u Jekaterinburgu, kako je to sovjetska historiografija nastojala prikazati. Prilog u tome ide i bilješka u memoarima Lava Trockog, u kojoj se prisjeća razgovora sa Sverdlovom par dana nakon likvidacije u Jekaterinburgu, koji mu je rekao da je, zbog opasnosti od „bijelih“, zajedno s Lenjinom odlučeno o njihovoj sudbini.¹⁹⁰ Uostalom, prema Pipesu i većini povjesničara, teško da bi se ijedan lokalni sovjet usudio na akt od takve važnosti bez prethodnog savjetovanja s Moskvom.¹⁹¹ Razlog, zbog kojeg je u sovjetskoj historiografiji dana prednost Jekaterinburgu, jest kompliciran odnos s Njemačkom i vladina bojazan da

¹⁸⁵ Быков, *Последние дни*, 114.

¹⁸⁶ Плотников, *Правда истории*, 70.

¹⁸⁷ Postojali su razni prijedlozi za smaknuće. Oleg Platonov navodi svjedočanstvo stražara Netrebina o mogućnosti bacanja dviju ručnih bombu u prostoriju u kojoj su boravili Romanovi. U: Платонов, *Убийство царской семьи*. Vidi više: Rappaport, *The Last Days*, 144.

¹⁸⁸ Rappaport, 144-145.

¹⁸⁹ Ibid., 146.

¹⁹⁰ Pipes, *The Russian Revolution*, 679.

¹⁹¹ Ibid., 679.

javnost ne dozna da su upravo oni presudili njemačkim princezama¹⁹², za koje je izražena zabrinutost. Ovakva situacija dovela je i do ostalih kasnijih lažnih tvrdnji, poput one da su Aleksandra i careva djeca u noći smaknuća prevezena na „sigurno mjesto“, a o čemu će riječ biti kasnije.

4.3. Izvršitelji smrtne kazne

Uz donositelje odluke o smaknuću, posebno mjesto u sjećanju na smaknuće Romanovih zauzimaju i izvršitelji smrtne kazne. Njihov identitet, nacionalnost i odnos prema smaknuću nije u potpunosti razjašnjen. Povjesničari se prelamaju oko pitanja tko su bili izvršitelji kazne? Koliko ih je sudjelovalo u pogubljenju carske obitelji i njezine pratnje? Tko su tajnoviti „Letonci“ koji se spominju u nekim izvorima? Što je za izvršitelje kazne značio čin smaknuća Romanovih i je li im sudjelovanje u tom događaju pomoglo u karijeri? I kod ovog pitanja nailazimo na kontroverznost. Senzacionalizam u ovom slučaju donosi nagađanje o upletenosti određenih budućih istaknutih političara Istočne Europe u sam događaj. Napokon, pismeni iskazi i usmena svjedočanstva pojedinih izvršitelja smrtne kazne važan su izvor za rekonstrukciju događaja, ali su često međusobno kontradiktorni.

Krajem lipnja je, dvojeći o povjerenju Uralskom sovjetu i razini sigurnosti „doma posebne namjene“, Lenjin u Jekaterinburg iz Perma poslao zapovjednika sjevernouralskog i sibirskog fronta, Reinholda Berzina (rus. Рейнгольд Берзин) koji je u Gološčokinovoj pratnji posjetio Ipatjevu kuću. Disciplina nije bila zadovoljena, jer se, kao i u Tobolsku, obitelj „zbližila“ sa stražarima. Pod terminom „zbližavanja“ zapravo se misli na korektan odnos ukućana i čuvara koji su im često znali prokrijumčariti sitne potrepštine, poput knjiga ili duhana, te svakodnevno i razgovarati s njima. Posebno se piše o simpatiziranju Nikolinih mlađih kćeri i prijateljskom odnosu sa samim bivšim carom. Iz tog razloga, 4. srpnja je stigla nova straža na čelu s Jakovom Jurovskim (rus. Яков Юровский)¹⁹³ umjesto Avdejeva. Na mjesto Avdejevog pomoćnika Moškina došao je Grigorij Nikulin (rus. Григорий Никулин). Sam Avdejev je samo razriješen dužnosti, dok su Moškina uhitili. Unutarnju stražu, koju su činili radnici iz Zlokazovske tvornice, otpustili su. Jakov Jurovski i Grigorij Nikulin pooštrili su mjere unutar kuće, koliko se još dalo. Stražarima je bilo strogo zabranjeno komunicirati s

¹⁹² Pod pojmom njemačkih princeza misli se na caricu Aleksandru Fjodorovnu, njene kćeri, ali i Aleksandrinu sestru Elizabetu Fjodorovnu, udovicu Sergeja Mihajloviča (ubijenu u Alapajevsku 18. srpnja) te ostale Njemice na ruskom dvoru. Vidi: Pipes, *The Russian Revolution*, 687., 689.

¹⁹³ Jakov Mihajlovič Jurovski (rus. Яков Михайлович Юровский) – pravo ime mu je bilo Jankel' Haimovič (rus. Янкель Хаимович), kako ga u svom djelu naziva general Diterihs, naglašavajući time njegovo židovsko podrijetlo.

Romanovima, a carska obitelj je konstantno morala biti na vidiku i držati sva vrata otvorena. Unatoč prividnoj uljuđenosti i svojevrsnoj ljubaznosti prema bivšem caru i njegovoj obitelji, Radzinski napominje da su i Jurovski i Nikulin bili uvjereni boljševici s osjećajem velike odbojnosti prema carskoj autokraciji, a do kraja života i „ponosni“ na posao tamničara i naposljetku egzekutora cara.¹⁹⁴

Ime koje se najviše dovodi u vezu s ubojstvom Romanovih, je Jakov Jurovski. Jurovski je potjecao iz siromašne židovske obitelji iz Tomska, a boljševikom je postao 1905. godine. U vrijeme kad je počinjala Februarska revolucija u Jekaterinburgu je otvorio fotografsku radionicu te se aktivno uključio u političke događaje u gradu. Bio je član Uralskog sovjeta i Čeke. Iako je Čeku predvodio Mihail Jefremov (rus. Михаил Ефремов), prema Radzinskom, on je bio njezin istinski vođa. Filip Gološčokin i Jakov Jurovski preuzeli su najveće zasluge za stvaranje Jekaterinburga boljševičkim.¹⁹⁵

Jurovski, kao zapovjednik Ipatjevog doma, i Nikulin, kao njegov pomoćnik, samo su jedni od izvršitelja smrtne kazne. Njihovim dolaskom, promijenjena je cijela postava unutarne i vanjske straže. Od stare straže ostao je jedino Pavel Medvedev (rus. Павел Медведев). Neki od stražara-radnika su otpušteni, dok je nekolicina njih preseljena u kuću Popova i prebačena na mjesta vanjske straže. Sva unutarnja mjesta dana su „Letoncima“, koje je Jurovski doveo iz Čeke, tj. njenog sjedišta u hotelu *Amerikanska*, gdje su isto obavljali dužnost zaštitara. Kao što je već spomenuto prije, oni nisu bili samo latvijske narodnosti. Robert Wilton tvrdi da je Jurovski s njima razgovarao na njemačkom, jedinom stranom jeziku kojeg je znao, te da su za sobom ostavili neke natpise i pisma, koja dokazuju njihovo njemačko i mađarsko porijeklo.¹⁹⁶ Dakle, može se zaključiti da su novi stražari nekoć bili vojnici austrougarske vojske.

Točan broj izvršitelja smrtne kazne možemo samo nagađati. Tijekom dana je dolazilo do različitih organizacijskih problema te kasniji iskazi samih počinitelja upućuju na to da ni oni nisu bili sigurni koliko ih je bilo. Jurovski primjerice navodi dvanaesticu, a Nikulin samo osmoricu.¹⁹⁷ Iskazi sudionika upućuju na to da je svakom od odabranih povjerena zadaća

¹⁹⁴ Радзинский, „Господи... спаси и усьмири Россию“, 491-493.

¹⁹⁵ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 132-133.; Радзинский, „Господи... спаси и усьмири Россию“, 286-288.; Rappaport, *The Last Days*, 31-33.

¹⁹⁶ Robert Wilton, *The Last Days of the Romanovs* (Frome, London: Butler & Tanner, 1920), 17.

¹⁹⁷ Види: „Из рассказа Я. М. Юровского о расстреле царской семьи на совещании старых большевиков в г. Свердловске“ (1934) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#9>; „Из расшифрованной записи беседы с Г. П. Никулиным в Радиокomiteте о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#12>.

smaknuća jednog od ukućana. Tako se kao najuvjerljivija teza nameće odabir jedanaestorice, koliko je bilo i ukućana Ipatjevog doma. Streljački vod je izabrao Jakov Jurovski. Sa sigurnošću možemo nabrojati imena četvorice neposrednih izvršitelja kazne, a koje spominju svi izvori i svi autori – Jakov Jurovski, Grigorij Nikulin, Petar Jermakov i Mihail Medvedev Kudrin. Uz njih, iz Čeke je u Ipatjev dom dovedeno šestero „Letonaca“, posebno s tom nakanom. Prema Rappaport, poznata su imena dvojice stražara – Andrasa Verhasa i Adolfa Lepe koji su tu večer odbili pucati u dvije careve kćeri.¹⁹⁸ Oni su vjerojatno trenutno zamijenjeni (iako o tome nema čvrstih dokaza), ali je izgledno da je još nekoliko stražara, dovedeno te noći, odbilo strijeljati.

Osim broja, i identitet i porijeklo Čekinih stražara također su postali dijelom povjesničarkih diskusija te su potakli i pojedine kontroverze. Izvori poput Diteriksa i Wiltona upućuju na „odred Židova i Letonaca“, no ne smijemo zaboraviti da su oni ujedno bili i istražitelji slučaja u službi Bijele armije i izrazito antisemitski raspoloženi.¹⁹⁹ Za razliku od njih, neka kasnija istraživanja dala su naslutiti da se u stvarnosti radilo o muškarcima ruske narodnosti te da je među njima jedino Jakov Jurovski bio židovskog porijekla. Sovjetska historiografija je primjerice nastojala opovrgnuti tezu da su izvršitelji kazne neruske narodnosti, a njoj su se kasnije priklonili i neki zapadni autori. Mark Kasvinov (rus. Марк Касвинов) tako potpuno odbija teoriju o odredu „Letonaca“, odnosno austrougarskih komunista i tvrdi da su izvršitelji smaknuća bili Rusi.²⁰⁰ Zapadni povjesničari su skloniji vjerovati da su u odredu bili miješane narodnosti. Prema Pipesu, primjerice, bilo ih je desetero, od čega četvorica Rusa i šestorica Mađara.²⁰¹

Povjesničari spominju i druga imena, proučena u svjedočanstvima Jurovskog, Nikulina i dr., na osnovi kojih se mogu stvarati pretpostavke tko je još bio dijelom streljačkog voda, ali nijedna zasada ne otkriva pravu istinu. Plotnikov je primjerice uvjeren da je, uz nabrojanu četvoricu, sudjelovao i već spomenuti stražar Pavel Medvedev.²⁰² Zanimljivo je spomenuti da je jedan kasniji izvor plasirao vijest da je u streljačkom vodu među famoznim „Letoncima“

¹⁹⁸ Rappaport, *The Last Days*, 148.

¹⁹⁹ Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su svi pripadnici Bijele armije bili antisemiti, ali je među njihovim redovima izražena snažna antisemitska agitacija te slučajevi pogroma za vrijeme građanskog rata. Vidi: Дмитрий Верхотуров, *Сталин и евреи* (Москва: Яуза-пресс, 2015), http://velib.com/read_book/litagent_jauza-verkhoturov_dmitriji/stalin_i_evrei/chast_i_vkhozhenie_v_sovetskuju_semju_narodov/glava_3_k_istorii_tak_nazyvaemogo_evrejskogo_zasilja/antisemitizm_u_krasnykh_i_u_belykh/ (posjet 15. 6. 2017).

²⁰⁰ Касвинов, *Двадцать три ступени вниз*.

²⁰¹ Pipes, *The Russian Revolution*, 683.

²⁰² Плотников, *Правда истории*., 221-222.

bio Imre Nagy, vođa Mađarske revolucije iz 1956. godine.²⁰³ Plotnikov spominje popis komande u Ipatjevom domu u kojem se među imenima stražara, redom mađarskog porijekla nalazi i ime Imre Nagyja.²⁰⁴ Napominje da nema dovoljno dokaza da ovo predstavlja popis „carskih ubojica“. Iako je zvučalo senzacionalistički, istraživanja su pokazala da je ta vijest lažirana te da Nagy, iako je u to vrijeme boravio u Rusiji kao jedan od spomenutih austrougarskih vojnika koji su se pridružili Crvenoj armiji, nije imao nikakve veze s ubojstvom Romanovih.²⁰⁵

„Čast“ za strijeljanje posljednjeg cara pripala je, prema svemu sudeći, Jakovu Jurovskom kao glavnom zapovjedniku Ipatjevog doma. Usprkos tome, kasnije su se pojavile kontradiktorne priče sudionika ubojstva. Gotovo svatko od ispitanika želio je na sebe preuzeti odgovornost za smrt Nikole II. Radzinski piše da ih se većina preselila u Moskvu nakon umorstva u Jekaterinburgu te da su dobili visoke funkcije u državnom aparatu. Znali su se sastajati, pogotovo u stanu Medvedeva Kudrina. Njegov sin, povjesničar M. M. Medvedev, kasnije je tvrdio da su se često prisjećali te noći i da se uvijek odvijala borba komu će pripasti čast da ubije cara i mjesto u službenoj sovjetskoj historiografiji, jer je svatko htio zaslugu za ispunjenje „Povijesne misije“.²⁰⁶ Najžešći „sukob“ je bio onaj između Jurovskog i Jermakova. Godine 1927., povodom 10-godišnjice revolucije obadvojica su predala svoje revolvere Muzeju revolucije. Jermakov je prilikom obilježavanja 30. godišnjice napisao memoare i dao ih u arhiv u Sverdlovsku.²⁰⁷ ²⁰⁸ Zbog toga su ga, kao ubojicu cara, znali dočekivati s klicanjem, iako njegov iskaz odudara od ostalih svjedoka. Za razliku od ostalih, Jermakov je vrlo često javno volio pričati o smaknuću u kojem je sudjelovao. Mnogi detalji znali su biti promijenjeni, što se pripisuje njegovom netrezvenom stanju te noći.²⁰⁹ Jurovski je pak imao ideju skupiti sve dokumente i pisana svjedočanstva sudionika, što mu je Staljin zabranio.²¹⁰ Sin Medvedeva se sjećao kako je (Jurovski) bio zadovoljan kad je vidio da su u jednom djelu posvećenom revoluciji, izdanom na Zapadu, napisali da je on ubio cara. Osim toga, ono što je

²⁰³ Plotnikov spominje V. A. Vinera i njegovu opasku 1991. godine. Плотников, *Правда истории*, 192.

²⁰⁴ Vidi više: Плотников, *Правда истории*, 189-190.

²⁰⁵ Sastav odreda za strijeljanje bivšeg cara, odnosno količina i nacionalnosti strijelaca, predstavlja posebno pitanje kako kod izvora, tako i kod suvremenih autora. Posebno intrigira „Popis komande posebne namjene u kući Ipatjeva“, dokument u kojem se, među navedenom sedmoricom čuvara, spominje i ime Imre Nagyja. Vidi: Иван Плотников, „О команде убийц царской семьи и её национальном составе“, Урал Но. 9 (2003). <http://magazines.russ.ru/ural/2003/9/plotnik.html> (posjet 17. 6. 2017).

²⁰⁶ Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“, 454-455.

²⁰⁷ Jekaterinburg je 1924. preimenovan u Sverdlovsk, prema Jakovu Sverdlovu, i to ime je nosio do 1991. godine. U skladu sa sovjetskom tradicijom, još je nekolicina gradova preimenovana nakon Lenjinove smrti. Najpoznatiji primjer je carska prijestolnica Sankt Peterburg, od 1914. Petrograd, a od 1924. Lenjingrad.

²⁰⁸ Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“, 455.

²⁰⁹ Ibid., 461.

²¹⁰ Ibid., 455.

još značajnije, napisao je iskaz o tome što se događalo u noći smaknuća. Svjedočanstvo Jakova Jurovskog, poznatije pod jednostavnim imenom *Bilješka*, kroz godine se „izgubilo“ u arhivima i na vidjelo je izašlo tek nakon pada Sovjetskog Saveza.²¹¹

Prema iskazima čuvara i izvršitelja kazne, koji se međusobno ne podudaraju, možemo zaključiti da je streljački odred činilo 8-12 ljudi. Najvjerojatniji broj je jedanaest, koliko je ljudi bilo likvidirano. Iako je došlo do određenih problema u organizaciji, posao je ipak obavljen. Dogovoreno je bilo još prije tko će pucati u koga. Suvremena ruska i zapadna historiografija se u vezi sa smaknućem carske obitelji poprilično osvrta i na identitet stražara koji su sudjelovali u samom činu. Interes je bio velik zahvaljujući nepoznatim podacima o ljudima koje Diterihs i Sokolov nazivaju jednostavno „Letoncima“. Neki su se izvori trudili dokazati da su izvršitelji kazne, uz one poznate, stražari neruske narodnosti. Suvremena historiografija je po tom pitanju i dalje neusuglašena. No, bez obzira na njihov etnicitet, možemo zaključiti koliki je otprilike bio broj sudionika te da je na čelu odreda nesumnjivo bio Jakov Jurovski.

4. 4. Smaknuće Romanovih

Danas možemo sa sigurnošću ustvrditi da su u noći sa 16. na 17. srpnja 1918. godine u podrumu Ipatjevog doma u Jekaterinburgu smaknuti svi članovi ruske carske obitelji. Uz njih, ubijena je i njihova pratnja. To su bili liječnik Jevgenij Botkin, sluškinja Ana Demidova, carev sobar Aleksej Trupp i kuhar Ivan Haritonov. Međutim, ovo je saznanje rezultat dugotrajnog istraživanja, postupnog otkrivanja te novih mogućnosti suvremene tehnologije. Dugo vremena su o sudbini Romanovih kolali malobrojni, fragmentarni, a ponekad i kontradiktorni podaci. Tajanstvenosti samog događaja najviše je pridonijela šutnja sovjetske vlasti i nemogućnost pristupa dokaznim materijalima, kao i opasnost otkrivanja i objavljivanja postignutih rezultata istraživanja. Iz tog su razloga tijekom dvadesetog stoljeća sovjetska historiografija i javnost imali sigurne odgovore na osnovna pitanja: tko je ubijen, gdje su ubijeni i gdje su pokopani. Poseban problem predstavljala je činjenica da se dogodio premještaj tijela ubijenih te da postoje dva mjesta ukopa. Pojedini izvori upućivali su na to da postojanje dviju grobnica nije bilo slučajno.

Izjave svjedoka čina - izvršitelja ubojstva i stražara prisutnih u vrijeme smaknuća i ukopa najbolje nam mogu približiti tijek događaja od 16. do 18. srpnja, koliko je trajao cijeli proces

²¹¹ Massie, *The Romanovs*, 24-25.

od organizacije smaknuća do ukopa pogubljenih. U njihovu čitanju moramo biti oprezni, jer se verzije razlikuju u nekim detaljima.

Glavni zapovjednik Ipatjevog doma Jakov Jurovski dao je nekoliko izvještaja o smaknuću Romanovih. Prvo ćemo spomenuti njegov iskaz iz Sverdlovska 1934. godine. U njemu se prisjeća kako je Filip Gološčokin oko 10. srpnja govorio o likvidaciji Romanovih te kako je 15. srpnja došao nalog da se sutradan ista izvrši. Tada je naređeno da iz kuće otprave jedino maloljetnog kuharskog pomoćnika Leonida Sednjova (rus. Леонид Седнёв). Sve se moralo obaviti pod velikim mjerama opreza i u tajnosti. Jurovski tvrdi da je vlast inzistirala da se carevo smaknuće odmah službeno potvrdi, dok još nije bilo odlučeno kakvu će vijest objaviti o sudbini careve obitelji. O broju strijelaca sam je odlučio. S obzirom da je Bijela garda bila nadomak Jekaterinburga, Romanovima je rečeno da odlaze na sigurno mjesto. Naredio im je da se spuste u podrumsku prostoriju gdje im je pročitao presudu. Smaknuće je potrajalo duže od očekivanog. Jurovski je u izjavi iznio sve probleme koje su imali prilikom i poslije smaknuća. Kao prvi problem naveo je kašnjenje s postupkom. Kasnio je teretnjak čiji je motor trebao prigušiti pucnjeve i koji je trebao odvesti tijela ubijenih te je i smaknuće izvršeno kasnije nego što je trebalo biti. Drugi problem se stvorio prilikom likvidacije. Jurovski tvrdi kako je broj strijelaca odgovarao broju ukućana te da je osobno naredio način na koji će brzo obaviti zadani posao, ali on se otegao zbog dima u podrumskoj prostoriji i nekolicini ukućana koji su preživjeli prve pucnjeve. Ovdje dolazi do trećeg problema, jer jekaterinburški boljševici nisu računali na dragocjenosti koje su Romanovi uspjeli skrivati. Nađeno ih je mnogo ušivenih u odjeću velikih kneginja, pa je nakon ubojstva i prije ukopa došlo do pljačke od strane stražara. Jurovski je uspio neke preuzeti od stražara i odnijeti u Moskvu.²¹²

Opširan iskaz dao je M. A. Medvedev (Kudrin) i to tek 1963. godine. Kudrin se u njemu prisjeća i sastanka na kojem su sudjelovali svi visokopozicionirani uralski boljševici, a koji se vodio nekoliko sati prije smaknuća i na kojem je odmah prihvatio sudjelovati u likvidaciji. Osim sebe i Jurovskog, spominje i Jermakova, Nikulina i Pavla Medvedeva kao sudionike te sedmoricu neimenovanih „Letonaca“. Opisuje svaki detalj kojeg se mogao sjetiti, kao, npr. na koje su mjesto u podrumskoj sobi stali Romanovi i poslugi prije no što su ubijeni. Kudrin

²¹² „Из рассказа Я. М. Юровского о расстреле царской семьи на совещании старых большевиков в г. Свердловске“ (1934) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#9>.

tvrdi da je on prvi zapucao u cara i da, iako su u njega pucali i Jurovski i Jermakov, on je taj koji je ubio cara.²¹³

Godine 1964. svoj iskaz je usmeno predao i Grigorij Nikulin, pomoćnik Jakova Jurovskog. Kao i Jurovski, on također spominje više prijedloga o likvidaciji cara, kao, npr. pri spavanju, ali smatra da je podrumaska prostorija ipak bila bolje rješenje. Potvrđuje izjave ostalih svjedoka da se likvidacija odužila te da je nakon prvih pucnjeva još bilo živih. Sjeća se da su to bile Demidova i velika kneginja Anastazija. Nikulin vjeruje u ispravnost odluke o smaknuću svih jedanaestero ukućana, pogotovo Romanovih, jer je time riješeno pitanje mogućih pretendenata na carski tron. Također, u iskazu je dao i opasku da smatra da je takvo smaknuće bilo humani čin i, da je kojim slučajem on završio u zarobljeništvu „bijelih“, volio bi da ga se riješe na taj način.²¹⁴

Svjedočanstva sudionika ubojstva Romanovih dokazuju nam da je ukop predstavljao najveći i najteži problem. Oni nam razjašnjaju zašto je došlo do drugog ukopa i razlog postojanja dviju grobnica. Jakov Jurovski dao je najopširniji i najdetaljniji opis, s obzirom na to da je sudjelovao pri prvom ukopu te organizaciji drugog. Tvrdi da su za skrivanje tijela ubijenih bili zaduženi Jermakov i Medvedev Kudrin, ali je odlučio i osobno sudjelovati. Postojao je niz problema, koji su vodili traženju drugog mjesta ukopa. Kao prvi problem Jurovski navodi zapinjanje kamiona u blatu te vrijeme koje im je bilo potrebno da ga izvuku. Drugo, sreli su seljake na području Koptjakovske šume, što ga je nagnalo da osigura stražu na tom dijelu i da se zabrani stanovnicima sela i slučajnim namjernicima da tamo prolaze. Treće su bili ljudi koje je iz Verh-Iseske tvornice uzeo Petar Jermakov i koji su se bunili što Romanove nisu dovezli žive.²¹⁵ Četvrto, otkriven je još cijeli niz dragocjenosti na tijelima carske obitelji, posebno carice i velikih kneginja, koje su sudionici uzeli nakon likvidacije. Peti problem bilo je samo mjesto ukopa. Odjeću ubijenih su zapalili, a tijela bacili u jamu, koja je bila napunjena vodom i u koju su bacili nekoliko ručnih bombi. Međutim, Jurovski je odmah utvrdio da se mora naći drugo mjesto. Predložene su napuštene jame blizu željezničke pruge, ali tijela su pokopana na posve drugom mjestu. S obzirom da je kamion ponovno zapeo u

²¹³ „Из воспоминаний участника расстрела царской семьи М. А. Медведева (Кудрина)“ (1963) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#11>.

²¹⁴ „Из расшифрованной записи беседы с Г. П. Никулиным в Радиокomiteте о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#12>.

²¹⁵ „Из рассказа Я. М. Юровского о расстреле царской семьи на совещании старых большевиков в г. Свердловске“ (1934) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#9>

blatu, Jurovski je odlučio požuriti se s poslom te je ispred kamiona iskopana velika jama. Za to vrijeme malo podalje zapalili su dva tijela. Jedno od njih bilo je Aleksejevo. Drugo je trebalo biti tijelo Aleksandre Fjedorovne, ali prema Jurovskom došlo je do zabune i umjesto nje je zapaljena Demidova. Jurovski daje netočan navod, jer je kasnija istraga nakon otkrića ostataka pokazala da je u pitanju bila velika kneginja Marija. Iz njegova iskaza je nejasno zašto su baš ova dva tijela zapaljena i posebno pokopana. Devetero drugih bačeno je u iskopanu jamu i poliveno sumpornom kiselinom. Jama je zakopana, a preko nje su stavljeni komadi tračnica. Jurovski u iskazu pomalo pobjedonosno primjećuje da je istraga „bijelih“ previdjela ovo mjesto, iako su bili na dobrom tragu.²¹⁶

O ukopu nam govore i iskazi sudionika Medvedeva Kudrina, Suhorukova i Rodzinskog. Rodzinski skrivanje grobnice smatra važnijim pitanjem od likvidacije i u svom iskazu proziva Petra Jermakova za nemar.²¹⁷ Kratki iskaz čekista Suhorukova razjašnjava nedoumicu oko postojanja dva groba. On tvrdi da su odlučili iskopati dvije jame kako, u slučaju pronalaska, zbog broja tijela, „bijeli“ ne bi posumnjali da se radi o Romanovima.²¹⁸ Ovdje možemo spomenuti i iskaze Kudrina i Rodzinskog koji tvrde da su na tu ideju došli prije no što su tijela po drugi put zakopali. Pokušali su ih nekoliko zapaliti. Rodzinski se ne sjeća točnog broja, ali zna da se sigurno radilo o Nikoli i Botkinu.²¹⁹ Kudrin se prisjeća jasnije, tvrdeći da ih je bilo četvero, uz bivšeg cara i liječnika još i Aleksej i Aleksandra.²²⁰ Nakon nekog vremena odustali su od toga zbog sporog gorenja i odlučili ih zakopati. Svi sudionici su u iskazima složni oko mjesta ukopa (na dijelu gdje je zapelo vozilo) devetero ubijenih ljudi koje su polili kiselinom i postojanja drugog groba gdje su pokopali dva dodatno zapaljena tijela koja spominje Jurovski, ali ne i Kudrin i Rodzinski. Zanimljiv je podatak da je i Suhorukov

²¹⁶ „Из рассказа Я. М. Юровского о расстреле царской семьи на совещании старых большевиков в г. Свердловске“ (1934) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#9>

²¹⁷ „Из расшифрованной беседы с И. И. Родзинским в Радиокomiteте о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#13>

²¹⁸ „Из воспоминаний чекиста Г. И. Сухорукова, одного из участников уничтожения трупов царской семьи“ (1928) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#10>

²¹⁹ „Из расшифрованной беседы с И. И. Родзинским в Радиокomiteте о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#13>.

²²⁰ „Из воспоминаний участника расстрела царской семьи М. А. Медведева (Кудрина)“ (1963) и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#11>.

također pogrešno procijenio koga su zapalili uz Alekseja, tvrdeći da je to bila velika kneginja Anastazija.²²¹

Neki sudionici, poput Jurovskog i Suhorukova, dali su iskaze nekoliko godina poslije smrti, ali su se oni strogo i u tajnosti čuvali u arhivima, i u javnost izašli desetljećima kasnije. Pogledamo li bolje datume iskaza svjedoka smaknuća Medvedeva Kudrina, Nikulina i Rodzinskog, vidjet ćemo da su iz 1963., odnosno 1964. godine. Znamo da je tema smrti Romanovih u Staljinovo doba bila zabranjena, pa djelomice to možemo povezati s procesom destaljinizacije koji je započeo Nikita Hruščov i nastavio Leonid Brežnjev. Međutim, ovdje ne možemo govoriti o potpunom otvaranju slučaja smrti Romanovih, pa je mjesto careva i dalje ostalo tajnom.

Krajem osamdesetih godina 20. st. u javnosti je odjeknuo pronalazak još jednog izvještaja Jakova Jurovskog, jednostavno nazvanog *Bilješka* (rus. Записка). Ovaj zanimljiv dokument iz 1920. godine zametnuo se u maloj prostoriji Centralnog Državnog arhiva Oktobarske revolucije, dok nije napokon objavljen u časopisu *Iskra* (rus. Огонёк) u svibnju 1989. godine.²²² Njegov značaj prije svega leži u otkrivanju mjesta ukopa. Radzinski ukazuje na to da *Bilješku* nije Jurovski osobno napisao, nego sovjetski povjesničar Mihail Pokrovski prema njegovom iskazu iz 1919. godine, zbog čega je isprva postojala sumnja u autentičnost dokumenta.²²³ U njoj je zapisano sve što se događalo te noći u Ipatjevom domu i, ono što je još važnije, u Koptjakovskoj šumi. Jurovski u njoj spominje sve ono što je potvrdio u kasnijem, već spomenutom iskazu, od toga da je još u svibnju postojala inicijativa da se Nikolu Romanova izvede pred sud, ali je ostvarenje plana zaustavilo napredovanje Bijelih, da je naredbu za izvršenje dao Filip Gološčokin nakon primanja telegrama iz Perma do opisa svega što se događalo malo prije ubojstva kao i samo smaknuće. Također, naglašava da je njegov zadatak trebao biti samo smaknuće, a da je ukapanje, odnosno skrivanje tijela, trebao preuzeti Petar Jermakov. S obzirom na njegovo kašnjenje i stanje u kojem se nalazio, Jurovski je odlučio nadgledati cijelu operaciju do kraja. Ono po čemu nam je *Bilješka* Jakova Jurovskog izrazito korisna uvid je ne samo u likvidaciju Romanovih i njihove posluge, već i onoga što je uslijedilo, a što je zapravo pojačalo mitologiziranje njihove smrti – skrivanje ostataka. Njegov iskaz je potvrdio pretpostavke glavnih pitanja u slučaju Romanovih –

²²¹ „Из воспоминаний чекиста Г. И. Сухорукова, одного из участников уничтожения трупов царской семьи“ (1928) u *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#10>.

²²² Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 434-435.

²²³ Sumnju na autentičnost *Bilješke* najviše je bacala činjenica da je pisana u trećem licu, a ne u prvom, što bi bilo logično da ju je pisao osobno Jakov Jurovski.

ubojstvo svih jedanaestero ukućana Ipatjeve kuće, dva ukopa i dva groba. Iako se sumnjalo u originalnost ovog dokumenta, neki podaci izneseni su netočno, a iskazi drugih svjedoka nisu se podudarali u pojedinim detaljima, istraživanja su potvrdila da se *Bilješku* treba uzeti kao ozbiljan dokument i važan izvor.²²⁴

Osim svjedoka smaknuća, važan izvor predstavljaju i djela istražitelja „bijelih“, koji dolaze u Jekaterinburg nekoliko dana nakon smaknuća. Oni započinju istragu o sudbini carske obitelji. Istraga je početkom 1919. godine povjerena generalu Mihailu Diterihsu kao glavnom rukovoditelju. Za usporedbu s iskazom Jakova Jurovskog koji je imenovao Petra Jermakova jedinim odgovornim za traženje mjesta ukopa, Diterihs tvrdi da su njih dvojica podjednako odgovorni, jer ih je dan ili dva prije smaknuća zajedno u Koptjakovskoj šumi vidjelo nekoliko seljaka i gorski tehničar.²²⁵ Po dolasku u Jekaterinburg, „bijeli“ su prema svjedočenjima mještana odmah pretpostavili da su se tijela Romanovih pokopala u šumi blizu grada. Radilo se o šumi pokraj sela Koptjaki, gdje su se oko područja koje je mještanima bilo poznato kao Četiri brata, nalazila napuštena rudarska okna, među nekolicinom neimenovanih i Ganjina Jama, kao najveća i najprikladnija za uništenje tijela i skrivanje ostataka. Prema istrazi, koja je uslijedila neposredno nakon ulaska Bijele armije u Jekaterinburg, a koja je potvrdila kasnije pronađeni iskaz Jurovskog, po dolasku su tijela obnažena, dragocjenosti ukradene, ubijeni su bačeni u manju, neimenovanu jamu blizu navedene Ganjine Jame, prikladniju zbog dublje vode, a potom je u istu bačeno nekoliko ručnih granata. Nađeno je mnoštvo dokaza da su tijela Romanovih dovezena ovdje, poput tijela psića velike kneginje Anastazije, komadića nakita i tkanine.²²⁶ Međutim, ona sâma nisu pronađena. Diterihs navodi nekoliko teza o tome što su napravili s tijelima, a sam najviše vjeruje u onu da su ih poslije razodijevanja rasjekli na komade i bacili u vatru.²²⁷ Spominje i dokaze poput tragova kotača na mjestu gdje je zapelo vozilo i zagorjele daščice bačve u kojoj se drži sumporna kiselina, što nije uspio povezati s uništenjem tijela.²²⁸

Analiza smaknuća Romanovih zastupljena je podjednako u ruskoj i zapadnoj historiografiji. Prvi ruski, odnosno sovjetski povjesničar koji piše djelo o smrti Romanovih, je Mark

²²⁴ *Bilješka* Jakova Jurovskog u cijelosti se može pročitati na ruskom jeziku u: Госсударственный Архив Российской Федерации, <http://statearchive.ru> <http://statearchive.ru/docs.html>, <http://statearchive.ru/assets/images/docs/r11/> (posjet 20. 6. 2017.); na engleskom jeziku u: Mark D. Steinberg i Vladimir M. Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs* (New Haven & London: Yale University Press, 1995), 351-356.

²²⁵ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 98.

²²⁶ Дитерихс, 113-114.

²²⁷ Ibid., 101-102.

²²⁸ Ibid., 110-111.

Kasvinov. Njegovo djelo *Dvadcat' tri stupeni vniz* izlazilo je početkom 70-ih godina 20. stoljeća u nastavcima u časopisu *Zvezda*, a 1978. godine je izdano kao knjiga. Kasvinov se, nakon nekoliko stranih publikacija o Romanovima također odlučio za tu temu i javnosti pokazao sovjetski stav. Bitna razlika je naravno u tome da Kasvinov u duhu sovjetske historiografije nastoji izričito progurati tvrdnju da je odluka donesena u Jekaterinburgu, ali, što se tiče smaknuća, daje samo šture informacije. Što se tiče njihova pokapanja, naglašava umiješanost Petra Jermakova i opisuje područje Koptjakovske šume kao mjesta posljednjeg prebivališta Romanovih.²²⁹ Djelo Marka Kasvinova na nekim mjestima falsificira događaje, poput postojanja monarhističke urote pomoću koje bi car bio spašen, i očigledno je napisano kako bi se opravdalo smaknuće Romanovih.

Od suvremenih ruskih historiografa koji su dali opširnu analizu likvidacije istaknut ćemo Radzinskog, Platonova i Plotnikova. Autori naglašavaju probleme s kojima se suočio streljački vod i pomagači pri uništenju i skrivanju tijela. Oleg Platonov naglašava problem samog smaknuća i veliku važnost pridaje blagu obitelji Romanov. Dok su Nikola i Aleksandra trenutno ubijeni, careve kćeri su proživljavale agoniju. Kako se pokazalo kasnije pri pretresu stvari, u njihove korzete je bilo ušiveno drago kamenje koje je spriječilo prolazak metaka. Iako većina smatra da su dragocjenosti ušivene kako ih stražari ne bi pokrali, Oleg Platonov ima teoriju da su bivši car i carica znali da živi neće izaći iz Ipatjevog doma, ali su se nadali da će im se djeca spasiti i uspjeti spasiti ono malo dragocjenosti što im je ostalo.²³⁰ Iako ih otprve nisu mogli smaknuti, velike kneginje su naposljetku ubijene bajunetima. Dalje naglašava da je pljačka blaga carske obitelji zamišljena još ranije te da je Sovnarkom 13. srpnja 1918. godine donio dekret „O nacionalizaciji imovine svrgnutog ruskog cara i članova bivše carske kuće“ koji je u javnost izašao tek 19. srpnja te nam pruža dokaz o pažljivoj pripremi smaknuća Romanovih.²³¹

Plotnikov ističe vrijeme s kojim su se borili od početka izvršenja plana, od kašnjenja teretnog vozila koji je imao zadatak prigušiti zvuk pucnjeva iz podrumске prostorije i prevesti tijela ubijenih do teškoća s kojima su se susreli putem poput zapinjanja u blatu. Posao koji je trebao biti gotov u noći, produžio se tijekom jutra.²³² Drugi problem, uz ovaj, ističe i Edvard Radzinski, a to je da se već nakon par sati u Jekaterinburgu govorilo o mjestu ukopa bivšeg cara, za što Radzinski smatra odgovornim „družinu Petra Jermakova“. Zbog toga se, prema

²²⁹ Касвинов, *Двадцать три ступени вниз*

²³⁰ Платонов, *Убийство царской семьи*

²³¹ Платонов, *Убийство царской семьи*

²³² Плотников, *Правда истории.*, 294.

Radzinskom, moralo hitno premjestiti tijela.²³³ Plotnikov veliku pažnju pridaje ukopu. Pronašli su mjesto, ali s obzirom na neprohodnost puta, zbog čega je vozilo s tijelima zapelo, ukop je izvršen na području gdje su stali, na mjestu mještanima poznatom pod nazivom Svinjska jaruga (rus. Поросёнков лог). Dva tijela su polili kiselinom i probali zapaliti, ali kada su uvidjeli da će sve trajati puno duže nego što su zamislili, odustali su od tog plana i ostatak su samo polili kiselinom i zakopali.²³⁴

Od zapadnih historiografa istaknut ćemo Roberta K. Massieja i Helen Rappaport. I Massie i Rappaport dali su sličnu interpretaciju posljednjih trenutaka Romanovih i same egzekucije, kao i pripreme smaknuća. Rappaport daje prilično opširnu analizu i veliku pažnju pridaje samoj likvidaciji. Naglašava vrijeme u kojem se odvijao cijeli čin, odnosno kašnjenje procesa, s namjerom da se utvrde uzroci problema s ukopom i, na kraju, premještanjem grobnice.²³⁵ I Massie analizira smaknuće²³⁶, ali veću pozornost posvećuje uništenju tijela. Referirajući se na Diterihsa, tvrdi da su Jurovski i Jermakov dva dana prije smaknuća odabrali mjesto gdje će uništiti tijela Romanovih i sakriti ostatke.²³⁷

Pipes s druge strane analizira kako je dočeka vijest o carevom smaknuću i naglašava apatičnu indiferentnost.²³⁸ Razlog leži u tome da su Rusi tada svakodnevno bili suočeni s brojnim masovnim likvidacijama i drugim raznim traumama te vijest o ubojstvu bivšeg cara nije predstavljala ništa izvanredno.²³⁹ Međutim, njihovo smaknuće je za novu vlast značilo nešto drugo. Boljševička vlada se 1918., u jeku građanskog rata, držala na klimavim nogama. Stoga je trebalo pokazati svjetskoj javnosti da boljševici ne prezaju ni pred čime te da se za ostvarenje svojih ciljeva treba boriti nemilosrdno i riješiti se svega starog i omraženog.²⁴⁰ Smaknuće u Jekaterinburgu postalo je simbol nestanka cijele dinastije, odnosno starog režima. Prema nekim povjesničarima, likvidacija Romanovih označila je početak tzv. „Crvenog terora“.²⁴¹

²³³ Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 468-469.

²³⁴ Detaljan opis u: Плотников, *Правда истории*., 293-315.

²³⁵ Helen Rappaport, *The Last Days*, 153-157.

²³⁶ Massie, *The Romanovs*, 8-9.

²³⁷ Ibid., 10.

²³⁸ Pipes, *A Concise History*, 215.

²³⁹ Pipes, *A Concise History*, 216.

²⁴⁰ Pipes navodi riječi Lava Trockog, u: Pipes, *A Concise History*, 216.

²⁴¹ Smrt Romanovih predstavlja simbolični početak „crvenog terora“ koji je prema većini povjesničara službeno počeo par tjedana kasnije, atentatom na Lenjina (pokušala ga je usmrtiti eserka Fani Kaplan). Vidi: Pipes, *A Concise History*, 216-217, 221-226; Плотников, *Правда истории*., 351.

Kao što možemo vidjeti, sovjetska historiografija je o smrti Romanovih „šutjela“ pod prijetnjom cenzure. Dok su na Zapadu već objavljena neka djela, u Sovjetskom Savezu je tek početkom 70-ih Mark Kasvinov kao prvi od sovjetskih historiografa izdao djelo posvećeno smrti Romanovih. Sovjetska historiografija nije omogućila nikakvo otkriće. Zato suvremena ruska i zapadna historiografija obiluju interpretacijama i analizama smrti Romanovih. Ipak, smaknuće Romanovih, o kojem je do danas pisao niz ruskih i zapadnih autora, razjašnjeno je prvenstveno zahvaljujući dugo čuvanim pismenim i usmenim iskazima svjedoka – sudionika ubojstva i uništenja tijela carske obitelji i njihove posluge. Mjesto grobnice zabilježeno je u kontroverznoj *Bilješci* Jakova Jurovskog. Na otkrivanje istine moralo se čekati dugi niz desetljeća, jer su spomenuti izvori u javnost izašli tek nakon raspada Sovjetskog Saveza. Njihova svjedočanstva potvrdila su podrumsku prostoriju u Ipatjevom domu i noć sa 16. na 17. srpnja 1918. godine kao mjesto i vrijeme smaknuća. Potvrđeno je i postojanje dva groba. Još jedna važna činjenica je da svi izvori upućuju na to da nijedan član obitelji Nikole II. nije preživio smaknuće.

5. MITOLOGIZACIJA ROMANOVIH

Riječ „mit“ izvorno dolazi od grčkog jezika i označava priču, govor, kazivanje. Možemo ga definirati kao priču koja se razvija usmenim putem tijekom duljeg vremena.²⁴² Dakako, pojam mita je daleko složeniji od ove definicije. Rječnici sveučilišta u Oxfordu i Cambridgeu imaju po dvije definicije mita. Definicije su prema prvom i drugom rječniku međusobno vrlo slične. Prema prvoj, mit je tradicionalna priča koja objašnjava ranu povijest ljudske zajednice te prirodne pojave te, prema oxfordskom rječniku, i socijalne fenomene. Prema drugoj definiciji, mit je ideja primljena u nekoj zajednici, ali koja je pritom neistinita.²⁴³ Postoje različiti tipovi, oblici i tumačenja ovog pojma. U povijesti nam može biti važna njegova politička i socijalna funkcija. Mit može pomoći u duhovnom ujedinjenju neke zajednice. Također, politička vlast koristi mitove i simbole kao sastavne dijelove umijeća upravljanja društvom.²⁴⁴

Mit koji se veže uz carsku obitelj Romanovih, jedan je od općepoznatih i vjerojatno najintrigantnijih u 20. stoljeću. On se odnosi na priču o preživjelima, koja je uslijedila nakon brutalnog smaknuća u podrumu Ipatjevog doma, ali i na stvaranje javne slike o svetoj carskoj obitelji. Stoga možemo govoriti o dva aspekta mitologizacije sudbine Romanovih. Prvi se

²⁴² <http://struna.ihj.hr/naziv/mit/23604/>

²⁴³ Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/myth>, English Oxford Living Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/myth>.

²⁴⁴ Branislav Stevanović, „From Archaic to Modern (Political) Myth: The Causes, Functions, and Consequences“, *Facta Universitatis*, Vol. 7., 1 (2008): 25-41.

odnosi na mit o članovima carske obitelji koji su preživjeli strijeljanje. On je razvio uporište na Zapadu zahvaljujući nekolicini čimbenika, koje ćemo spomenuti dalje u radu. Drugi aspekt se odnosi na percepciju Romanovih u Rusiji. Mit o caru kao svetom uzoru nije novost u ruskoj povijesti, a sudbina Nikole II. i njegove obitelji ponovno je načela tu temu. Potaknula je pitanje svetosti posljednjeg ruskog cara i njegove obitelji. Ne možemo strogo povući okomicu između percipiranja mita o Romanovima na Zapadu i u Rusiji. Pobornika vjerovanja u mit o preživjelima ima i u Rusiji. Također, Nikola II. je najprije kanoniziran u Ruskoj pravoslavnoj crkvi u inozemstvu, dakle na Zapadu. Međutim, uočljive su jasne razlike u zapadnoj i ruskoj historiografiji u odnosu prema mitologizaciji, kao i u prihvatanju mita u široj javnosti. Kako bi bolje razumjeli značajke ta dva karaktera mita o Romanovima, napravljena je podjela.

U ovo poglavlje uvrstit ćemo i analizu percipiranja Romanovih u suvremenoj Rusiji, koja je usko vezana za njihovu kanonizaciju. Zadnje poglavlje čini osvrt na interpretacije njihova života i smrti u popularnoj kulturi te utjecaj kinematografije na stvaranje mitologizirane slike u javnosti.

5.1. Mit o Romanovima

Posljednji Romanovi danas vjerojatno ne bi fascinirali u tolikoj mjeri da nema mitologizacije njihove sudbine koja je samo produbila zagonetku oko njihove ionako tajanstvene smrti. Što točno ovaj mit predstavlja? Na čemu počiva? Kako je pokrenut? Tko je sudjelovao u njegovu širenju?

Nekoliko je okolnosti izgradilo mit o preživjelim Romanovima. Kao prvu karakteristiku možemo navesti šutnju sovjetske vlasti i proturječne obavijesti koje je iznosila u javnost. Pod time ne mislimo samo na zataškavanje ubojstva cijele obitelji, a ne samo bivšeg cara, već i na dugotrajno skrivanje pojedinosti događaja 16./17. srpnja 1918. godine i prebacivanje odgovornosti na lokalnu vlast u Jekaterinburgu. Druga i vrlo važna okolnost bila je nestanak njihovih tijela. Romanove nakon 16. srpnja više nitko nije vidio, ni žive ni mrtve.²⁴⁵ Ova situacija je usko vezana uz prvu, jer je sovjetska vlast šutjela o mjestu grobnica. Treće što čini okosnicu mita pojava je samozvanaca Romanovih (rus. самозванцы)²⁴⁶. Zanimljiv je podatak

²⁴⁵ Pod time ne mislimo na Jurovskog i stražare Ipatjevog doma, već na lokalce. Romanove je rijetko tko mogao i vidjeti, s obzirom na strogu zaštitu i visoku palisadu oko kuće. Posljednje su ih vidjele dvije žene, koje su 15. srpnja po naredbi Jurovskog došle očistiti kuću i kojima je bilo zabranjeno pričati s obitelji.

²⁴⁶ Pojava samozvanaca karakteristična je za rusku povijest. Osim pojave lažnih Alekseja i Anastazija nakon ubojstva Romanovih, specifičan i poznat slučaj je onaj početkom 17. stoljeća u tzv. Doba smutnje (rus. Смутное

da su samozvanci više prihvaćeni na Zapadu nego u samoj Rusiji. Pojavio ih se cijeli niz, ali mi ćemo istaknuti nekoliko njih, među njima i javnosti najpoznatiji slučaj „preživjele“ Anastazije.

5.1.1. Proturječne obavijesti

Službena vijest o smrti Nikole II. objavljena je u novinama *Uralski radnik* 22. srpnja 1918. godine. U njima je stajalo da je „zbog dolaska bijelih i monarhističke urote, po odluci Uralsovjeta, strijeljan Nikola Romanov, a njegova obitelj je evakuirana na sigurno mjesto...“.²⁴⁷ To je bila službena objava koju je potvrdila Moskva. Smaknuće bivšeg cara prezentirano je kao „narodna kazna“.²⁴⁸ O sudbini carice i njihovo petero djece boljševici su vješto šutjeli čak nekoliko godina, iako su materijali istrage ubojstva upućivali na smrt svih članova carske obitelji i njihove posluge. Postojalo je nekoliko razloga zašto nisu htjeli dati odgovor na to pitanje.

Ruski autori Radzinski i Plotnikov navode dva telegrama poslana iz Jekaterinburga u Moskvu 17. srpnja, neposredno nakon smaknuća. Prilikom slanja prvog, pozvan je i V. Vorobjov, urednik *Uralskog radnika*, što je kasnije i objavljeno u navedenim novinama. Plotnikov naglašava da je bilo zabranjeno objaviti da nije ubijen samo bivši car, nego i cijela njegova obitelj. Stoga je, kako u Kremlju ne bi shvatili doslovno ovaj telegram, kasnije istog dana u Moskvu poslan još jedan, tajni i šifrirani, telegram. Dešifrirao ga je istražitelj Sokolov, a u njemu stoji da se „prenese Sverdlovu da je cijela obitelj završila kao car“ te da se službeno objasni da je „obitelj poginula pri evakuaciji“.²⁴⁹ Neki autori smatraju upitnom originalnost ovog telegrama. Primjerice, Genrih Ioffe se pita zašto nije direktno poslano Sverdlovu, nego Gorbunovu, Lenjinovu pomoćniku.²⁵⁰ Plotnikov, s druge strane, ne dovodi u pitanje takav način komunikacije, tvrdeći da je praksa boljševika bila ne navoditi Lenjinovo ime u telegramima takve vrste. Gorbunov je telegrame primao i prosljeđivao visokopozicioniranom članu Partije Jakovu Sverdlovu.²⁵¹ Tako je Sverdlov 18. srpnja na zasjedanju Prezidija CK

время) kada se pojavilo nekoliko Lažnih Dmitrija (rus. Лжедмитрий) kao pretendenta na carski tron. Dmitrij je bio sin cara Ivana IV. Groznog, ubijen kao 8-godišnji dječak u Ugljiču 1591. godine pod nerazjašnjenim okolnostima. Isto kao i kod posljednjih Romanovih, narod je proširio glasine da je Dmitrij još uvijek živ, što je i potenciralo kasniju pojavu Lažnih Dmitrija.

²⁴⁷ Massie, *The Romanovs*, 14.; Радзинский, „Господи... спаси и умири Россию“, 408.

²⁴⁸ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 5.

²⁴⁹ Плотников, *Правда истории*, 246.

²⁵⁰ Генрих Иоффе, *Революция и судьба Романовых* (Москва: Издательство Алгоритм, 2002), 341.

²⁵¹ Плотников, *Правда истории*, 246.

objavio da je Nikola Romanov ubijen. Međutim, spomenuto je da su njegovi žena i sin prevezeni na sigurno mjesto. O kćerima i članovima pratnje nije ništa rečeno.²⁵²

Ovdje dolazimo do prvih nejasnih izjava i prešućivanja pitanja o sudbini ostatka ukućana Ipatjevog doma. Kao što smo spomenuli, u *Uralskom radniku* je objavljeno da je obitelj prevezena na sigurno mjesto, dok se u moskovskim *Izvjješćima*, u kojima je iznijet govor J. Sverdlova, u istom kontekstu spominju samo Aleksandra i Aleksej. Na to upućuje Plotnikov koji zamjenu ne smatra slučajnom i konstatira da je i stvorena radi zbunjivanja javnosti.²⁵³ Od tada su krenule i razvijale se razne priče o tome da su kćeri Nikole Romanova preživjele smaknuće. Par dana nakon smaknuća, vijest o ubojstvu bivšeg ruskog cara osvanula je u londonskom *Timesu* i američkom *New York Timesu*. Važno je napomenuti da je laž o preživjelim članovima obitelji poticala upravo boljševička vlasti, kao i širenje te dezinformacije izvan granica države. Prema Plotnikovu, napeti politički odnos s Njemačkom je bio jedan od razloga. Njemačka je javno izrazila zabrinutost za sudbinu „njemačkih princeza“, na što je boljševička vlada odgovorila da su Aleksandra Fjodorovna i kćeri prevezene u Perm na sigurno. U kolovozu je čak postojala i inicijativa da ih se prebaci u Njemačku, da bi se na jesen napustila ta ideja jer su vlasti tvrdile da su Romanove na području „bijelih“. ²⁵⁴

Lenjin, Sverdlov i ostatak političkog vrha nije želio produbljivati jaz među sobom i europskim velesilama, pogotovo ne Njemačkom i Engleskom, s čijim su dvorovima i Nikola i Aleksandra bili u krvnom srodstvu. Dobar primjer za to daje nam Robert K. Massie, koji iznosi zabrinutost njemačkog i engleskog dvora za Aleksandru i njezinu djecu. Naime, vijest o Nikolinom smaknuću brzo se proširila, a o ostatku je postojao tek izvještaj da su odvedeni na „sigurno mjesto“, nigdje ne napominjući kamo i kuda. Iako su se i njemačka i britanska vlada trudile saznati kamo su nestali, samo su Englezi izrazili sumnju u navodno spašavanje, pa su stoga poslali u Jekaterinburg svog veleposlanika u Sibiru, sira Georgea Eliota, kojeg su uvjerali da je tog dana viđen vlak sa spašenima, kako odlazi iz grada. Tog iskaza ruska vlada držala se nekoliko godina, dok nisu objelodanjeni dokazi o likvidaciji svih ukućana Ipatjevog doma.²⁵⁵ To je značilo da su uz bivšeg cara i njegovu suprugu ubijena i njihova djeca, od kojih su Anastazija i Aleksej bili maloljetni.²⁵⁶ Regicid takvog tipa (u kojem je smaknut ne

²⁵² ПЛОТНИКОВ, *Правда истории*, 246.

²⁵³ Ibid., 249.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Massie, *The Romanovs*, 14-16.

²⁵⁶ Olga je imala 22, Tatjana 21, Marija 19, Anastazija 17 i Aleksej 13 godina.

samo vladar, već i cijela njegova obitelj) i smaknuće bez prethodnog suđenja potvrdili su surovost boljševikā. Također, ne smijemo zaboraviti činjenicu da je uz njih ubijeno i četvero člana careve pratnje u Jekaterinburgu. Troje njih, osim liječnika, bilo je skromnog podrijetla. Njih je režim, barem zbog klasnog razloga, trebao štititi.

Kremlj je u početku odbijao tvrdnju da su svi smaknuti. Priča o preživjelim Romanovima je tako ubrzo dobila pobornike i na Zapadu. Paradoksalno, službena izjava sovjetskih vlasti našla je čvrsto uporište izvan svojih granica. Svojevrsno priznanje o smaknuću svih članova carske obitelji dao je sovjetski historiograf Pavel Bikov.²⁵⁷ Unatoč tome te mnogobrojnim dokazima koji su upućivali na smaknuće svih Romanovih, rasprostranilo se vjerovanje u mit o preživjelima. On je najviše prihvaćen na Zapadu, u sredini ruskih emigranata.²⁵⁸

Možemo se složiti s ruskim autorom Plotnikovom, koji tvrdi da je proturječnim obavijestima svrha bila zbuniti javnost. Lako se izgubiti u njihovoj analizi. U kratko vrijeme pojavilo ih se mnoštvo, od onih u javnim glasilima do onih u tajnim telegramima. Jedino što im je bilo zajedničko je vijest o strijeljanju Nikole II. O sudbini ostalih malo toga je rečeno, osim floskule o odvođenju na „sigurno mjesto“. Možemo vidjeti da se na nekim mjestima, osim Nikole, spominju još samo Aleksandra i Aleksej. O kćerima se govorilo tek na upit engleske vlade. Njihovo nespominjanje možemo protumačiti u smislu da su boljševici velike kneginje jednostavno smatrali manje važnima kao politički segment, u odnosu na Alekseja kao prijestolonasljednika i budućeg cara.

5.1.2. Nestanak tijela

Važno pitanje na kojem počiva mit o Romanovima, nestanak je njihovih tijela nakon smaknuća. Istraga „bijelih“ na čelu s istražiteljem Nikolom Sokolovom, a o čemu pišu Diterihs i Wilton, donijela je mnoštvo dokaza koji su upućivali na to da se ostatci smaknutih nalaze na području Koptjakovske šume nedaleko od Jekaterinburga. Ponovni ulazak „crvenih“ i njihova konačna pobjeda onemogućili su daljnje istraživanje. Mjesto ukopa Romanovih ostalo je nepoznato sve do 1979. godine kada je šačica znatiželjnih pojedinaca otkrila veću grobnicu. Međutim, na javno objavljivanje i iskapanje čekalo se do 1991. godine. Druga, manja grobnica pronađena je 2007. godine. Složenost slučaja prouzročila je mnogobrojne probleme. Neusuglašenost u forenzičkoj istrazi i umiješanost Ruske pravoslavne crkve samo

²⁵⁷ „Последние дни последнего царя“ и *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#16>

²⁵⁸ Massie, *The Romanovs*, 89.

su jedni od njih. Iako većina vjeruje da se doista radi o ostacima Romanovih, što dokazuje i znanstvena istraga, pojedini elementi ometaju zaključavanje slučaja.

Romanovi su smaknuti, a njihova tijela su nestala. Istraga je započela tek ulaskom Bijele armije u grad Jekaterinburg. Međutim, temeljito je provedena tek par mjeseci kasnije pod vodstvom istražitelja Sokolova i donijela je mnoštvo dokaza o ubojstvu svih članova obitelji, ali temeljni dokaz – njihova tijela – niti tada nisu pronađena. Ponovnim osvajanjem Jekaterinburga od strane Crvene armije, slučaj je takoreći prepušten povijesti. Međutim, posljednjih desetljeća 20. stoljeća i popuštanjem Sovjetskog Saveza pred promjenama, mnoštvo historiografa, ruskih i zapadnih, kao i ostalih pojedinaca, odlučilo se okrenuti tom pitanju.

Najtemeljitiju obradu rezultata istrage, provedene par mjeseci nakon smaknuća, donosi nam djelo generala Mihaila Konstantinoviča Diterihsa *Ubijstvo carskoj sem'i i členov doma Romanovyh na Urale* iz 1922. godine. Diterihs je u vrijeme građanskog rata zapovijedao Sibirskom armijom te od siječnja do srpnja 1919. nadgledao istragu pod vodstvom istražitelja Nikole Sokolova. Nešto manje detaljnu analizu, ali podjednako dobru, daje u djelu *The Last Days of the Romanovs* i britanski novinar Robert Wilton, dopisnik novina *The Times*, koji je također pomagao Sokolovu u njegovu radu.

Prema Diterihsu, u vrijeme kad je Bijela armija ušla u Jekaterinburg, točnije 25. srpnja, postojale su vrlo različite verzije i glasine o ubojstvu, primjerice da su cara zakopali u dvorištu, zbog čega je i ono prekopano. Također, prekopali su i svaki humak na gradskom groblju, tražeći tijela Romanovih među kostima žrtava boljševičkog režima, a bile su i proširene glasine o bacanju s privezanim kamenjem u gradski ribnjak.²⁵⁹ Službena istraga slučaja započela je tek spomenutim dolaskom bjeloarmejaca, ali i Diterihs i Wilton se slažu da je izbor prvih dvaju istražitelja bio nesretan. Diterihs pritom opisuje prvog istražitelja Namjotkina kao nepažljivog i nemarnog, bez inicijative i ideje, koji je predmete na mjestu ubojstva (Ipatjev dom) površno opisao, nije fotografirao, a zamjera mu i zanemarivanje vanjskog obilaska kuće, kao i nepregledavanja zidova, ograde, bačenih predmeta i ostalih detalja koji bi pomogli u rješavanju slučaja.²⁶⁰ Ono što se najviše zamjera Namjotkinovom radu, neprofesionalan je pristup obilasku Ganjine Jame, za koju se smatralo da su u nju bačena tijela. Tu je napravljena nepopravljiva šteta za buduću istragu, jer su svi tragovi zatrti.

²⁵⁹ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 35.

²⁶⁰ Ibid., 37-38.

S obzirom na nemar prve istrage, Namjotkin je mjesto prepustio Ivanu Sergejevu početkom kolovoza. Diterihs kritizira i Sergejeva te ga, kao i Namjotkina, smatra neprofesionalnim.²⁶¹ Ipak, priznaje mu i određene pomake, poput pažljivijeg pregleda mjesta ubojstva i dobivanja korisnih zapisa s telegrafa. Koptjakovska šuma u šest mjeseci njegova rada nije pretraživana. Navodi se da je s tim u skladu, nezadovoljstvo među oficirima potaknulo iste da pokrenu vlastitu istragu, ali ona, međutim, nije dala rezultata.

U siječnju 1919. izabran je Nikola Aleksejevič Sokolov (rus. Николай Алексеевич Соколов), inače glavni istražitelj Omskog okružnog suda.²⁶² Rad Sokolova, koji je on osobno kasnije pretočio u knjigu *Ubijstvo carskoj sem'i* (1925), vrlo je važno spomenuti kao jedan od glavnih izvora rasvjetljavanja slučaja, nerazjašnjenog gotovo do kraja stoljeća. Sokolova za glavno polazište uzimaju kasniji istražitelji, a na njega se, uz Diterihsa i Wiltona, kao na glavne izvore, referiraju suvremeni autori i historiografi. Sokolov je točno odredio mjesto, vrijeme i uvjete pronalaska predmeta kao materijalnih dokaza te im utvrdio vrstu, svojstva, kvalitetu, značenje i iznio je pretpostavke o tome kome su pripadali. Prema Diterihsu, od samog je početka bio uvjeren da je cijela carska obitelj ubijena, a na to su ga naveli i tragovi krvi u podrumu, koji su sugerirali da je ubijen više nego jedan čovjek, kao i razbacanost tragova metaka, koji su ukazivali na borbu za život i pucanje bez reda.²⁶³ Što se tiče najintrigantnijeg pitanja, onoga gdje su Jurovski i ostali sudionici sakrili grob Romanovih, Sokolov je pristupio vrlo ozbiljno, s nekoliko pretpostavki i teza. Stoga je pokrenuto detaljno istraživanje područja Ganjine jame i okolnih rudarskih iskopina, koje su bile prilično sakrivene gustom šumom, udaljene od glavnog puta i nisu bile korištene posljednjih 12 godina. Prema iskazima svjedoka, prvenstveno seljaka iz okolice, Sokolov je iznio, pokazat će se kasnije, istinitu tezu da su postojale dvije akcije pokapanja tijela. Tome u prilog išli su već spomenuti i međusobno podudarni iskazi mještana koji su svjedočili povratku Jurovskog, Nikulina, Jermakova i još nekoliko ljudi u Koptjakovsku šumu, čiji je tada nepoznati posao na tom području trajao do 19. srpnja. Primijećeno je da je tih dana prošlo mnoštvo automobila, kola i kočija, a među njima i teretnjak s bačvama, koji je ostavljao miris benzina. Istraga u području Ganjine jame potkrijepila je iskaze, jer je, u blizini mjesta gdje je zapeo auto, pronađeno ognjište i ostatci zagorjelih daščica, ne od vatre, nego od sumporne kiseline.²⁶⁴

²⁶¹ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, , 54.

²⁶² Ibid., 74.

²⁶³ Ibid., 93-94.

²⁶⁴ Ibid., 110.

Treba napomenuti da su se svi tragovi koncentrirali na 3-4 mjesta oko Ganjine jame, najviše oko tzv. jame br. 7, na čijem je dnu još u kolovozu 1918. nađeno nekoliko ostataka koji su nedvojbeno pripadali stanarima Ipatjeve kuće, između ostalog gornja čeljust dr. Botkina, caričina naušnica i neki dijelovi ljudskog tijela, primjerice prsta. Jamu je kasnije još pozornije istražio Sokolov, otkrivši još tri velika komada kostiju, krhotine skupocjenog nakita i različite sitne predmete, poput gumbā i kopči. Nađeno je i truplo malenog psa koji je pripadao Anastaziji, a veliku pozornost su mu zaokupili komadići neke tvari pomiješane s glinom, za što se pretpostavljalo da je rastopljeno salo sa spaljenih tijela. Međutim, Sokolov nije raspolagao instrumentima kojima bi to dokazao i to je mogla utvrditi samo ekspertiza u posebnim znanstvenim laboratorijima. Kao što se kasnije pokazalo, Sokolov je bio na dobrom tragu, ali unatoč mnogobrojnim dokazima da je ubijeno svih jedanaestero ukućana Ipatjevog doma, mogućnost pronalaska tijela u jami br.7 je isključena.²⁶⁵

Unatoč mnogobrojnim, različitim glasinama i u Rusiji, kao i u inozemstvu, o preživjelim članovima obitelji, pogotovo tih prvih par godina nakon ubojstva, kao i tvrdnjama sovjetske vlasti da su odvedeni na „sigurno mjesto“, Sokolova mit o preživjelim nije pokolebao u mišljenju da je te noći ubijeno jedanaestero ljudi, što je potvrdio objavljivanjem svoje knjige sredinom 20-ih godina XX. stoljeća. Njegov rad je, naime, naglo zaustavljen u srpnju 1919., kad je Jekaterinburg ponovno zauzela Crvena armija. Bio je prisiljen bježati, ali je sa sobom pritom odnio brojne materijale i radu se nastavio posvećivati i nakon bijega, tražeći pomoć i kod brojnih ruskih emigranata. Njegovo djelo je uzburkalo javnost. Činjenicu da su svi ubijeni i način na koji su ubijeni, nisu svi prihvaćali.²⁶⁶ Rad Nikole Sokolova priznat je posthumno kao i zasluga za konačno otkrivanje istine.²⁶⁷ U svakom slučaju, i ovako je postignut korak naprijed. Massie piše da je publikacija Sokolovljeva djela, a uz to i prihvaćanje istine kao takve, prisilila Sovjetski Savez da promijeni priču oko sudbine carice i njene djece. Nakon osam godina poricanja njihove smrti, Moskva je morala spasiti svoj kredibilitet, narušen objavljivanjem nespornih dokaza u Sokolovljevoj knjizi. Te 1926., kad je Pavel Bikov objavio sovjetsku verziju njegova rada, u kojoj priznaje smaknuće cijele obitelji, političke i gospodarske prilike već su se naveliko bile promijenile. Nijemci više nisu izražavali zabrinutost za sudbinu njemačke princeze i njene djece, Lenjin je umro, a pitanje ubojstva u

²⁶⁵ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 111-114.

²⁶⁶ Zaključak Sokolova je bio neprihvaćen među Romanovima u emigraciji. Nikola Nikolajevič, vrhovni zapovjednik ruske vojske u Prvom svjetskom ratu i carska udovica, Nikolina majka Marija Fjodorovna odbili su sastati se s njim, uvjereni u to da je obitelj još živa. Vidi u: Павел Пагануцци, *Правда об убийстве царской семьи* (Jordanville: Sv.-Troitskii Monastery, 1981), 29-30.

²⁶⁷ Massie, *The Romanovs*, 16-17.

Jekaterinburgu već je polako odlazilo u zaborav.²⁶⁸ Bikov je u svom radu samo spomenuo, ne opisujući detaljno, da su tijela Romanovih odvezena dalje od područja Četiri brata i Ganjine Jame, te pokopana u „močvarnom području“.²⁶⁹

Robert K. Massie, američki povjesničar i profesor, autor je nekoliko djela s naglaskom na rusku dinastiju Romanovih. Godine 1995. izdana je njegova *The Romanovs: The Final Chapter* u kojoj vrlo dobro opisuje pod kojim okolnostima se stvorio mit o Romanovima, kao i rizik koji su na sebe preuzeli ljudi kojima suvremena Rusija može biti zahvalna za konačno zatvaranje tog poglavlja svoje povijesti. To su prije svega Aleksandar Avdonjin (rus. Александр Авдонин) i Gelij Rjabov (rus. Гелий Рябов). Geolog Avdonjin već je tada bio poznat u gradu kao najbolji poznavatelj tog razdoblja te je 1976. započeo suradnju s Gelijem Rjabovom. Gelij Rjabov, tada poznati redatelj i pisac, u Jekaterinburg je stigao povodom izlaska svog filma *Rođenje Revolucije* i nakon posjeta Ipatjevoj kući koja je tada bila zatvorena za posjetitelje, a koju je on posjetio uz dozvolu policije, priznao je da je „osjetio moralnu dužnost i misiju napisati knjigu o tome što se dogodilo tim ljudima“.²⁷⁰ Izdao je knjigu *Kak eto bylo. Romanovy. Sokrytie tel, poisk, posledstvija* (*Как это было. Романовы. Сокрытие тел, поиск, последствия*) 1998. godine i u njoj opisao težak put istraživanja mjesta careve grobnice. Avdonjin i Rjabov u tajnosti su započeli posao istraživanja ostataka Romanovih. Rjabov je na sebe preuzeo rad u arhivima i na pisanim materijalima, dok je Avdonjin preuzeo posao na terenu na kojem je, kao geolog, svakodnevno radio. Obojica su bila svjesna da je posao kojeg su se prihvatili vrlo opasan, pa je Rjabov tražio službeno dopuštenje za rad u arhivima pod „krinkom“ istraživanja povijesti sovjetske milicije.²⁷¹ Pretpostavku o nalazištu donijeli su nakon pomnog proučavanja istraživanja Sokolova i Bikova, posebno s naglaskom na jednu fotografiju istražitelja Sokolova iz 1919., koja je i objavljena u njegovom djelu. Riječ je o fotografiji Koptjakovskog puta, na mjestu gdje je u blatu zapeo kamion i gdje je napravljen most od drvenih daski za prelazak preko tog dijela. Ono što su se Avdonjin i Rjabov zapitali, bio je vremenski rok u kojem su se Jurovski i ostali sudionici trebali vratiti do grada, a vratili su se mnogo kasnije. To ih je navelo da se u tom dijelu, udaljenom par kilometara od Ganjine Jame, a gdje Sokolov nije kopao, nešto događalo. Ne treba posebno naglašavati da je zadatak koji su si zadali, bio poprilično mukotrpan, jer su prošla desetljeća od kad je fotografija uslikana, a najveći problem bio je nestanak istog

²⁶⁸ Massie, *The Romanovs*, 17.

²⁶⁹ Быков, *Последние дни*, 3-26.

²⁷⁰ Massie, *The Romanovs*, 21-22.

²⁷¹ Гелий Рябов, *Как это было. Романовы. Сокрытие тел, поиск, последствия* (Москва: Политбюро, 1998), 20-31.

puta.²⁷² Uz ovu, trebamo dodati i fotografiju iz sredine 20-ih godina 20. stoljeća na kojoj je uslikan Petar Jermakov kako stoji na spomenutom mostu, a nekoliko metara iza njega s lijeve strane vidljiv je komad bijele tkanine, za koju Plotnikov smatra da obilježava mjesto, kako on naziva, „malog ukopa“.²⁷³

U svibnju 1979. Aleksandar Avdonjin i Gelij Rjabov su, s još četvero ljudi, otkopali skriveni grob carske obitelji Romanovih i ostalih ubijenih u domu Ipatjeva. Pronašli su tri lubanje, i, prema Avdonjinu, zbog stanja emocionalnog šoka poslije otkrića kostiju, neadekvatnih instrumenata, ali najviše straha da ih ne otkriju, nisu nastavili iskapanje. Rjabov je dvije lubanje odnio sa sobom u Moskvu, dok je Avdonjin jednu, za koju je pretpostavljao da je careva, držao kod sebe u kući. Poslije godinu dana, 1980., nakon nastojanja Gelija Rjabova da se pronađeni ostatci ispituju u Forenzičkoj službi Ministarstva zdravlja i odbijenice istog, Rjabov i Avdonjin ostatke su vratili na mjesto na kojem su pronađeni, pritom otkrivši i četvrtu lubanju, ali su mjesto zakopali. Prema vlastitom priznanju, odlučili su čuvati ovu tajnu, dok se ne dogode promjene u državi. Rusija u sklopu SSSR-a tada još nije bila spremna na ove vijesti. Stoga se o otkriću grobnice Romanovih šutjelo još cijelo jedno desetljeće, točnije do 1991. i njezinog ponovnog iskapanja.²⁷⁴

O važnosti otkrivanja ostataka Romanovih govori nam i podatak da se istrazi pristupilo neposredno nakon izbora Borisa Jeljcina za predsjednika, koji je dao svoj pristanak te velika medijska eksponiranost, jer je kamerama zabilježen svaki trenutak iskapanja. Zanimanje medija je ubrzo nakon toga uveliko pojačala činjenica da je nakon duge analize utvrđeno da kosti pripadaju deveterim ljudima, a ne jedanaesterim koliko ih je smaknuto. Prema neposrednoj analizi, ustanovljeno je da nedostaju ostatci jedne muške i jedne ženske osobe. Kao što su sugerirala svjedočanstva Jurovskog i još nekoliko stražara koji su pomagali u pokapanju, a koje spominje Plotnikov, dva tijela su pokopana na drugom mjestu. Moglo se zaključiti da su u pitanju ostatci koje se krenulo spaljivati. Kao što piše Plotnikov, iskazi svjedoka su se poklapali u vezi s tijelom prijestolonasljednika Alekseja kao jednog od to dvoje, ali što se tiče druge, ženske osobe, bili su nedosljedni i proturječni. Može se zaključiti da proturječnost proizlazi iz činjenice da se ukop radio noću te se zbog slabe vidljivosti nije moglo razaznati čije je tijelo, uz Aleksejevo, u pitanju. Kako sugerira *Bilješka* Jakova Jurovskog, smatralo se da je u pitanju Aleksandra Fjodorovna da bi se kasnije shvatilo da je

²⁷² Рябов, *Как это было.*, 60-64.

²⁷³ Плотников, *Правда истории.*, 338-350.

²⁷⁴ Рябов, *Как это было.*, 273-277.

riječ o drugoj ženskoj osobi, pa se u različitim iskazima spominju imena Ane Demidove i velike kneginje Anastazije.²⁷⁵ Zbog izrazite težine slučaja²⁷⁶, u Jekaterinburg je poslan iskusni forenzički antropolog Sergej Abramov (rus. Сергей Абрамов) čiji je primarni posao bio otkriti čiji su ostatci u pitanju.

O daljnjoj forenzičkoj ekspertizi iscrpno piše već spomenuti Massie. Postojali su brojni problemi koji su otežavali i odugovlačili analizu. Prvi problem je nastao u vezi s dolaskom Abramova iz Moskve u Jekaterinburg, grad čiji su predstavnici smatrali da je analiza pronađenih ostataka isključivo njihov posao te su Abramovu izrazito posao otežavali, ne dopuštajući mu u početku fotografirati lokacije pod istragom i zabranjujući mu prebaciti istragu u Moskvu, gdje bi rad bio olakšan. Drugi problem je bio financijske prirode, pa je Abramov bio primoran pronaći sponzore koji su osigurali daljnji rad. Tehnička priroda trećeg problema je podrazumijevala nedostatak modernih instrumenata i nazadnost tehnologije. Ipak, i sa svojim posebnim sistemom identificiranja posmrtnih ostataka, Abramov je do ljeta 1992. iznio zaključke svoje analize, utvrdivši da među identificiranima nedostaju carević Aleksej i velika kneginja Marija.²⁷⁷ Nadalje, Massie u svom djelu prati razvoj istrage koja se proširila izvan granica Rusije te su u njoj sudjelovali i američki i britanski forenzičari koji su pomoću moderne te, uz to, točnije i preciznije opreme i tima svjetski poznatih stručnjaka, konačno identificirali sve pronađene ostatke. Prema Massieju, glavni razlog dolaska stručnjaka iz inozemstva bio je sukob između Moskve i Jekaterinburga oko preuzimanja inicijative za identifikaciju posmrtnih ostataka. Točnije, dok je Abramov predstavljao Moskvu, američka je grupa stručnjaka s dr. Williamom Maplesom na čelu s prestižnog sveučilišta na Floridi, niti ne znajući, postala „tim Jekaterinburg“, s obzirom da je u tom gradu nedostajalo respektabilnih stručnjaka s tog područja.²⁷⁸ Američki forenzički antropolog William Maples slagao se s Abramovom u vezi s pripisivanjem ostataka Romanovima, ali su im se mišljenja razilazila u također jednom bitnom pitanju – problemu nestanka dvaju tijela. Točnije, sporni su bili ostatci jedne od velikih kneginja, po dobi najmlađe osobe među pronađenima. Dok je Abramov konstatirao da je Marija ta koja nedostaje, Maples je bio uvjeren da se radi o Anastaziji. Iako su uvažavali jedan drugoga, kompromis nije pronađen.

²⁷⁵ Jakov Jurovski u *Bilješci* piše o spaljivanju Ane Demidove. Vidi u: Плотников, *Правда истории*, 329.

²⁷⁶ Osim uništenja tijela sumpornom kiselinom, mnoge kosti bile su puknule, što je svjedočilo o masakriranju žrtava i prije polijevanja kiselinom. Vidi: Massie, *The Romanovs*, 30.

²⁷⁷ Ibid., 31-35.

²⁷⁸ Ibid., 47-48.

S obzirom da je slučaj Romanovih bio od izuzetne važnosti, kako za potomke i preživjele rođake carske obitelji, tako i za zatvaranje jednog poglavlja ruske povijesti, pribjeglo se novitetu u znanosti – testiranju DNK. Ovakav način testiranja nije bio nepoznat u Rusiji, ali dr. Pavlu Ivanovu s Instituta za molekularnu biologiju u Moskvi, kojem je dan taj zadatak, bilo je jasno da analizu ne mogu provesti u Rusiji te da još jednom trebaju tražiti pomoć zapadnih zemalja. Razlog tome je, kao i u prethodnom, bio nedostatak potrebne tehnologije, jer u Rusiji dotad još nitko nije radio na ovakav način s kostima. Ovo je bio razlog sklapanju suradnje s britanskim znanstvenicima na čelu s dr. Peterom Gillom, ravnateljem Centra za molekularna istraživanja. Massie ulazi duboko u njihovu analizu i obrađuje probleme s kojima su se susreli pri identifikaciji, kao i poteškoće nastale poslije testiranja u kojima je glavnu ulogu vodio „znanstveni sukob“ s dr. Maplesom.²⁷⁹

DNK ispitivanje ukazalo je da se radi o ostacima četiri muške i pet ženskih osoba. Nadalje, testiranjem nuklearne DNK potvrđeno je da je, među nađenima, petero osoba u krvnom srodstvu, od kojih oba roditelja i tri kćeri, što je čvršće potkrepljivalo pretpostavku da se radi o Nikoli i Aleksandri te Olgi, Tatjani i trećoj, tada još nedokazano, Mariji ili Anastaziji. Da bi dobili ime, grupa znanstvenika oko dr. Gilla, ili tim *Aldermaston*²⁸⁰, kako ih Massie naziva, pristupila je ispitivanju mitohondrijske DNK, za što je bilo potrebno pronaći žive rođake po ženskoj liniji. Sa stopostotnom sigurnošću, pomoću DNK princa Philipa, vojvode od Edinburgha i muža engleske kraljice Elizabete II., bez problema su identificirani ostaci carice Aleksandre i njezinih triju kćeri.²⁸¹ Veći problem je stvorilo testiranje Nikolinih ostataka. Tu se pribjeglo različitim, ali neuspješnim rješenjima²⁸², ali i kad su pronašli prikladne donore, groficu Kseniju Šeremetjevu Sfiris i grofa Jamesa Bannermana Carnegieja²⁸³, nisu mogli sa stopostotnom sigurnošću utvrditi radi li se o Nikoli, iako su uglavnom bili uvjereni da je to zaista on. Misterij je riješen kad je na čelo sveukupne istrage postavljen javni tužitelj Vladimir Solovjov koji je bio prinuđen prikupiti i objaviti apsolutno sve materijale o Romanovima i

²⁷⁹ Za objašnjenje detaljne analize posmrtnih ostataka te analizu znanstvenog sukoba vidi u: Massie, *The Romanovs*, 52-70.

²⁸⁰ Prema mjestu u Velikoj Britaniji, gdje su provedena ispitivanja nad posmrtnim ostacima Romanovih.

²⁸¹ Baka princa Philipa, Victoria Alberta, najstarija je sestra carice Aleksandre, a njena kći Alice majka je princa Philipa.

²⁸² Nikolin DNK htjeli su usporediti s onom njegova preminulog brata Georgija čije je tijelo pokopano u Crkvi Sv. Petra i Pavla u Sankt Peterburgu, ali bi izvlačenje bilo preskupo zbog razbijanja talijanskog mramora od kojeg je grobnica napravljena. Drugi pokušaj bio je usporediti DNK s krvlju na nožu Japanca, koji je Nikolu pokušao ubiti 1892., ali je previše drugih otisaka bilo na njemu. Uzdali su se u pomoć Tihona Kulikovskog, jedinog živućeg Nikolinog nećaka, sina velike kneginje Olge, koji je odbio testiranje. Vidi u: Massie, *The Romanovs*, 58-60.

²⁸³ Ksenija Šeremetjeva Sfiris je ženskom linijom povezana s carevom starijom sestrom Ksenijom koja joj je bila prabaka. Podrijetlo grofa Carnegieja je nešto zamršnije, a vodi do majke i sestre bivše carice Marije Fjodorovne, Nikoline majke.

njihovu smaknuću. Njegovom zaslugom ipak je izvedena ekshumacija carevog mlađeg brata Georgija, a uz to, Solovjov je tijekom istrage u palači u Sankt Peterburgu otkrio medaljon s pramenom kose Nikole II, te su uzorci s DNK zajedno poslani Institutu za patologiju u Maryland, u SAD-u. Tamo je analiza dokazala da je riječ o posljednjem ruskom caru.²⁸⁴ Posmrtni ostatci devetero ljudi, ubijenih u Jekaterinburgu, položeno je u grobnice u Crkvi Sv. Petra i Pavla unutar Petropavlovске tvrđave na Zečjem otoku u Sankt Peterburgu, ali misterij oko njihova smaknuća nije riješen do trenutka pronalaska i identifikacije ostataka dvoje nestalih – velike kneginje Marije i prijestolonasljednika Alekseja.

Arhivska evidencija je sugerirala da je dvoje ubijenih pokopano nešto dalje od pronađenih ostataka. Iako se tragalo za njima, oni nisu pronađeni. Tada je nestalo i novca te je istraga obustavljena. Godine 2007. mala arheološka skupina na čelu sa Sergejem Plotnikovom iskopala je ostatke čija je analiza pokazala da se radi o Mariji i Alekseju Romanovu.²⁸⁵ Pronađeni su na mjestu opisanom u zapisu Jakova Jurovskog, gdje su ih najprije pokušali spaliti.²⁸⁶ Forenzičkom i DNA analizom utvrđeno je da se radi o dvoje preostalih Romanova. Međutim, kao i u slučaju ostalih pronađenih 1991. godine, dokaze nije prihvatila Ruska pravoslavna crkva. Sve do 2015. godine ostatci su čuvani u Ruskom državnom arhivu. Slučaj je ponovno otvoren kako bi se Crkvi pružili nepobitni dokazi da je riječ o Romanovima. Ekshumirani su ostatci Nikole i Aleksandre, Aleksandrine sestre Elizabete u Jeruzalemu i Nikolinog oca, cara Aleksandra III. te je uzet DNK uzorak krvi s odore koju je Aleksandar II., Nikolin djed, nosio u trenutku atentata od čijih je posljedica preminuo 1881. godine, a koja se čuva u Ermitažu.²⁸⁷ Crkva je iste, 2015. godine, pokrenula svoju vlastitu istragu. Konačni rezultati još se čekaju.²⁸⁸

²⁸⁴ Pavel L. Ivanov, „Mitochondrial DNA sequence heteroplasmy in the Grand Duke of Russia Georgij Romanov establishes the authenticity of the remains of Tsar Nicholas II“, *Nature Genetics* 12 (1996): 417-420. <https://www.nature.com/articles/ng0496-417> (posjet 20. 11. 2017.)

²⁸⁵ Luke Harding, „Bones found by Russian builder finally solve riddle of the missing Romanovs“, *The Guardian*, 25. kolovoza 2007. <https://www.theguardian.com/world/2007/aug/25/russia.lukeharding> (posjet 13. 11. 2017.)

²⁸⁶ Nakon što je postalo jasno da je potrebno puno vremena da tijela izgore, odlučeno je da se tijela jednostavno poliju kiselinom i zakopaju. Tijela Marije i Alekseja, koja su prve probali spaliti, zakopana su na tom istom mjestu, ispod lomače.

²⁸⁷ Simon Sebag Montefiore, *The Romanovs: 1613-1918* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2016), 428.

²⁸⁸ „Участник повторной экспертизы останков Николая заявил об их подлинности“, *Знак*, 3. srpnja 2017. https://www.znak.com/2017-07-03/uchastnik_povtornoj_ekspertizy_ostankov_nikolaya_ii_zayavil_ob_ih_podlinnosti Autor nije naveden.

5.1.3. Samozvanci Romanovi

Sama okosnica mita o Romanovima je, kao što smo već spomenuli, nestanak njihovih tijela nakon smaknuća. Pitanje mogućeg bijega Romanovih i njihovog preživljavanja likvidacije u srpnju 1918. nije se pojavilo tek krajem 20. stoljeća. Neupitno je da je velika medijska pozornost nastala pronalaskom ostataka devetero, a ne jedanaestero tijela, ali trebamo spomenuti da je mit o Anastaziji, Alekseju i ostatku obitelji svoje temelje dobio neposredno nakon 17. srpnja 1918. godine. Mitologizaciji je najviše pridonijelo javljanje ljudi koji su za sebe tvrdili da su upravo oni pripadnici posljednje carske obitelji, koji su uspjeli izbjeći, odnosno preživjeti likvidaciju, a o tome nam daje misliti i pomalo nevjerojatna podrška koju su dobili u javnosti, posebice nekoliko pojedinaca.

Već Diterihs spominje glasine da je carska obitelj bila u Permu i da je čak Anastaziji uspjela pobjeći.²⁸⁹ Pisao je o navodnim viđenjima Romanovih i glasinama da su živi, prema čemu možemo zaključiti da je njihova smrt, točnije nestanak, još u samom početku priredila plodno tlo za nastanak mita.²⁹⁰

Postojala su nagađanja da je car živ, o čemu piše Massie. Tako nabraja slučajeve gdje su pojedinci tvrdili da su vidjeli živog Nikolu u Londonu kao i nagađanja da se skriva u Vatikanu kod pape ili da zajedno s obitelji plovi brodom po Bijelom moru ne približavajući se kopnu.²⁹¹ Unatoč glasinama, ne bilježimo slučajeve samoprozvanih Nikole i Aleksandre. Njihovih petero djece zato se „pojavljivalo“ u različitim vremenima i na različitim mjestima. Ne postoji dokaz o točnom broju samozvanaca, ali možemo utvrditi da je najviše bilo Aleksejā.

Robert K. Massie pridaje podosta pažnje samozvanim Romanovima i, iako ne poriče neke (slučajne) sličnosti s Nikolinom djecom, u nekim trenucima i pomalo zapanjujuće, vrlo jasno opovrgava njihovu povezanost s carskom dinastijom, nazivajući ih izmišljotinama. Njihove su sve priče imale zajednički početak, odnosno iznosili su tvrdnje da je među sudionicima smaknuća postojao jedan ili više njih koji su spasili jednog Romanova ili, u nekim slučajevima cijelu obitelj Romanovih.²⁹² Massie smatra i da su svi imali zajednički motiv, a to je, osim slavnog podrijetla, njihovo vjerovanje da je Nikola II. ostavio iza sebe veliko

²⁸⁹ Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 67.

²⁹⁰ Diterihs piše o raznim varijantama vjerovanja da je carska obitelj još živa, između ostalog o glasinama da je odvezena u Njemačku. Također, tvrdi da narod još 1922. ne vjeruje da je car ubijen te da postoji legenda da se skriva kao siromah u sibirskom selu. Vidi: Дитерихс, *Убийство царской семьи*, 5-6., 48-49.

²⁹¹ Massie, *The Romanovs*, 89.

²⁹² Ibid., 89.

bogatstvo u nekoj od stranih banaka, koje bi oni kao njegovi potomci mogli zatražiti.²⁹³ U skladu s tim javljali su se i brojni Nikolini „unuci“ i „praunuci“.

Nekoliko samozvanaca pojavilo se na području Rusije. Prva ruska lažna Anastazija pojavila se 1920. godine u Sibiru, gotovo pa u isto vrijeme kao i ona najpoznatija u Berlinu.²⁹⁴ U jednom selu na Uralu postojalo je vjerovanje da Marija i Anastazija tamo žive kao opatice.²⁹⁵ Kao najpoznatiji slučaj ruskog samozvanca navest ćemo Filipa Semjonova koji se kao Aleksej Romanov pojavio u zimu 1947./1948. godine u logoru u Petrozavodsku. Radzinski je analizirao njegov slučaj. Semjonov je znao mnogo detalja o Sankt Peterburgu početkom stoljeća, Zimskom dvorcu i ostalim palačama, carskim ceremonijama, titulama i obitelji Romanovih. Također, iz noći smaknuća „prisjećao se“ pucnjeva i imena Bjeloborodova, kako se zvao jedan od glavnih uralskih boljševika. Semjonov je sudsko-psihološkom ekspertizom proglašen duševnim bolesnikom.²⁹⁶

U Europi i Americi samoprozvani Romanovi javljali su se u većem broju. Massie ih redom nabraja. Olga se pojavila u Italiji. Dvije Tatjane tvrdile su da su ih spasili britanski agenti, od kojih se jedna javila u Engleskoj, a druga u Istanbulu. Za Mariju se pričalo da je pobjegla u Rumunjsku. Ona se sama, koliko je poznato, nije javila, ali je za nju jamčio njezin „unuk“. Najveći je broj samoprozvanih Alekseja i navodnih njegovih potomaka. Većina njih živjela je u SAD-u. Jedan od njih živio je kao prilično uspješan poduzetnik, okoristivši se Aleksejevim imenom.²⁹⁷ Drugi, čijem se slučaju Massie više posvećuje, bio je poljski agent Kolonel Goleniewski, koji je 1961. godine dobio američko državljanstvo i koji je radio za CIA-u. Goleniewski je tvrdio da je Jurovski pomogao Romanovima pobjeći te su oni prebjegli u Poljsku. Prema njemu, Nikola je umro tek 1952. godine. Goleniewski je do svoje smrti zahtijevao da ga se zove titulom velikog kneza i imenom Alekseja Romanova.²⁹⁸

Osim Goleniewskog kao samoprozvanog Alekseja, 60-ih godina se u SAD-u pojavila Eugenia Smith koja se predstavila kao Anastazija. Ona je čak i izdala autobiografiju pod nazivom *Anastasia, the Autobiography of the Grand Duchess of Russia* (1963). U njoj je tvrdila da je pobjegla iz Jekaterinburga i Rusije u Rumunjsku te da se tri mjeseca poslije likvidacije udala za Hrvata Marijana Smetiška s kojim se preselila u SAD. Ispitivanja su

²⁹³ Massie, *The Romanovs*, 89.

²⁹⁴ Ibid., 90.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Радзинский, „Господи... спаси и усмири Россию“, 485.

²⁹⁷ Massie, *The Romanovs*, 91.

²⁹⁸ Ibid., 92-95.

pokazala da je lagala o svemu, a ime muža je bio slučajan odabir. Eugenia se nikad nije pristala naći s velikim knezom i Nikolinin nećakom Rostislavom Romanovom koji je živio u Americi. Umjesto toga nekoliko se tjedana sastajala s Goleniewskim i njih dvoje su se zajedno predstavljali kao brat i sestra. Predstava je završena kad je Eugenia s obzirom na Goleniewskog morala potvrditi da je lagala u autobiografiji i da nije jedina preživjela smaknuće, kako je tvrdila.²⁹⁹

Anna Anderson je najupečatljivija i najpoznatija samozvanka od svih samoproглаšenih Romanova. O njenom slučaju nije se raspravljalo tek kratko vrijeme, nego punih šezdeset godina, do njene smrti 1984. godine. Žena koja je kroz svoj život nosila više imena, najpoznatija je samoproглаšena Anastazija Romanova. Zbog sličnosti s velikom kneginjom, ova tvrdnja je naišla na velik odjek. Od 1920. i njezina boravka u berlinskoj bolnici pa do 1922., kad se prvi put u sanatoriju u Dalldorfu prozvala Anastazijom, zbog nepoznata je identiteta bila jednostavno nazvana Fräulein Unbekannt (njem. Nepoznata gospođica). Do 1929. bila je poznata i pod prezimenom Čajkovski, koje je nosila zbog navodnog prošlog braka s dotičnim stražarom koji ju je, prema njenim tvrdnjama, spasio u noći Nikolina ubojstva te su zajedno otputovali u Rumunjsku u kojoj su živjeli kratko vrijeme do njegove smrti. Ipak, najpoznatija je kao Anna Anderson, otkad je prvi put otišla u Ameriku krajem 20-ih godina.³⁰⁰ Fizičku sličnost prvo je zapazilo osoblje bolnice te se vijest proširila medijima, nakon čega su počeli stizati mnogi ljudi povezani s Romanovima. Većina njih odbacila je mogućnost pripadnosti posljednjoj carskoj obitelji, no postojala je i manjina, čvrsto uvjerena da je u pitanju ruska velika kneginja. U prilog su joj išli detalji iz života obitelji, koje je navodno samo prava Anastazija mogla znati. Anna Anderson našla je najveće prijatelje i pokrovitelje u Tatjani i Glebu Botkinu, djeci ubijenog doktora Botkina, koji su doživotno podržavali njenu tvrdnju.³⁰¹ Treba spomenuti da je od svih spomenutih samozvanaca jedino ona imala privilegij sastati se s članovima obitelji Romanov. Velika kneginja Olga Aleksandrovna, Nikolina mlađa sestra, nije u početku potpuno odbacila mogućnost da je to zaista njezina nećakinja. Kontakt je brzo prekinut, vrlo vjerojatno i pod pritiskom Marije Fjodorovne koja je odbijala ikakvu vezu s navodnom unukom.

²⁹⁹ Massie, *The Romanovs*, 96-97.

³⁰⁰ Ibid., 99-116.

³⁰¹ Tatjana i Gleb Botkin nisu bili bliski prijatelji s velikim kneginjama, njihov odnos se svodio na par susreta u petogodišnjem periodu. U: Greg King i Penny Wilson, *The Resurrection of the Romanovs: Anastasia, Anna Anderson, and the World's Greatest Royal Mystery* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2011), 243-244.

Većina je odbacila ikakvu mogućnost da je Anna Anderson – careva kći. Uz Olgu Romanovu, s „Anastazijom“ su se susreli i oni koji su je poznavali jednako dobro kao careva sestra. Spomenimo samo Sidneyja Gibbesa, Pierrea Gilliarda i Lili Dehn. Jedina osoba koja je Anastaziju poznavala bolje i od njih samih, a nikad se nije susrela s Annom Anderson, bila je Ana Virubova. Podržavatelji Anderson su, poput Tatjane Botkine, smatrali da je svjedočanstvo Virubove, kao prijateljice i sljedbenice Grigorija Rasputina, kojeg je ruska emigracija prezirala, moglo samo naštetiti njenu slučaju.³⁰²

Anna Anderson umrla je 1984. godine. U listopadu 1994. u Londonu na press-konferenciji objavljeno je da se DNK Anne Anderson ne podudara s Romanovima. Dugi niz godina pretpostavljalo se da je u pitanju Poljakinja pod imenom Franziska Schanzkowska, a DNK test je to i pokazao.³⁰³ Njezino poljsko podrijetlo je potvrdilo glavnu manu njenog predstavljanja – razumijevanje ruskog jezika, ali i nesigurnost u pričanju, što je otkrivalo ruski kao nematerinski jezik. Većina informacija o Romanovima, kojima je veoma vješto baratala i manipulirala, bila je naučena iz novina i povijesnih knjiga, a na ruku su joj išle i fizičke sličnosti s najmlađom kćeri Nikole II., na temelju čega je i prihvatila alternativnu osobnost i transformirala se u Anastaziju Romanovu. Međutim, valja spomenuti da su njeno tobožnje porijeklo kasnije isticali više drugi, nego ona sama, iako ga do smrti nije opovrgnula.³⁰⁴

Slučaj Anne Anderson obradili su Greg King i Penny Wilson. Njihovo djelo *The Resurrection of the Romanovs: Anastasia, Anna Anderson and the World's Greatest Royal Mystery* u cijelosti je posvećeno ovoj najpoznatijoj samozvanki. Prateći životni put velike kneginje Anastazije i zasebno Franziske Schanzkowske, King i Wilson utvrđuju predstavljanje Schanzkowske najmlađom kćeri Nikole II. kao slučajnost i analiziraju u kolikoj je mjeri obmanjivala javnost. Uspjeh u uvjeravanju javnosti doista je impresivan, a to nam jasno pokazuje i podatak da je priča Anne Anderson ekranizirana nekoliko puta. King i Wilson ukazuju da je Schanzkowska uspjela doći do podataka o Romanovima u knjižnici sanatorija.³⁰⁵ Ljudi koji su bili više ili manje povezani s ruskim carskim dvorom, podijelili su

³⁰² Massie, *The Romanovs*, 116.

³⁰³ Još 20-ih godina, kad je Anna Anderson već bila medijski eksponirana kao Anastazija Romanova, pojavila su se njena braća iz Poljske, koja su tvrdila da je njihova sestra. Činjenice su se podudarale, s obzirom da se Franziska Schanzkowska, u veljači 1920. kad su primijetili nestanak, i pojavila u berlinskoj bolnici kao Fräulein Unbekannt. Kao dobrovoljni davatelj DNK uzorka 1994. javio se Karl Maucher, njezin pranećak, čime su potvrđeni identitet i podrijetlo Anne Anderson kao Franziske Schanzkowske. Vidi: Massie, *The Romanovs*, 138-150.

³⁰⁴ Za analizu najpoznatije ruske samozvanke vidi: Greg King i Penny Wilson, *The Resurrection of the Romanovs: Anastasia, Anna Anderson, and the World's Greatest Royal Mystery* (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2011)

³⁰⁵ King i Wilson, *The Resurrection*, 241.

se u dvije skupine. Iako su većinom stali protiv samozvanke, ona je stekla i određeni broj pobornika i pokrovitelja. Za ime Franziske Schanzkowske čulo se još 1927. godine kada ju je prepoznala obitelj. Nakratko je ova novost zaokupila javnost da bi mit o preživjeloj carevoj kćeri opet zaživio, nakon što je obitelj Schanzkowskih porekla da je to njihova kći i sestra.³⁰⁶ Anna Anderson gradila je mit o sebi kao Anastaziji Romanovoj vrlo uspješno sve do svoje smrti. Pomalo je nevjerojatna činjenica da se identitet lažne Anastazije znao već 1927. godine, ali se voljelo i nastavilo vjerovati da je velika kneginja preživjela smaknuće. King i Wilson napominju da je imala bogate i moćne pokrovitelje koji su više sām iskoristavali njenu priču, nego li ona sama. Schanzkowska nije davala puno intervjua za života, djelovala je više u tišini, a ta šutnja je, prema Kingu i Wilson, čak i više stvarala uvjerenje da se radi o Anastaziji. Slučaj Anne Anderson u Rusiji nikad nije bio toliko eksponiran koliko na Zapadu. Ne može se reći da je u Rusiji bila nepoznanica, ali, koliko je poznato, medijske pompe nije bilo u tolikoj mjeri.

5.2. Kanonizacija Romanovih

Mit o Romanovima u Rusiji ima drugačiji oblik i funkciju od onoga na Zapadu. Sudbina ruske carske obitelji ima veliki značaj posebno za Rusku pravoslavnu crkvu, razdvojenu na onu u inozemstvu i u samoj Rusiji. Između njih postoje značajne razlike u odnosu prema posljednjem ruskom caru. Kako one prihvaćaju sudbinu Nikole II. i njegove obitelji? Kako je pronalazak posmrtnih ostataka potaknuo Rusku pravoslavnu crkvu da se uključi u slučaj? Što znače pronađeni ostatci za jednu i drugu crkvu? Kako se obilježava sjećanje na pogubljenу carsku obitelj?

Ubrzo nakon revolucije 1917. godine, pod jurisdikcijom Pravoslavne crkve osnovana je Ruska pravoslavna crkva u inozemstvu (rus. Русская православная церковь заграницей). Ona se 20-ih godina odvojila od Moskovske patrijaršije, prinuđene na kompromis sa sovjetskom državom. Vezano uz sudbinu Romanovih, ove dvije grane ruske pravoslavne crkve imat će dva različita mišljenja.

Ruska pravoslavna crkva u inozemstvu kanonizirala je Romanove kao mučenike 1981. godine, još prije službene objave o pronađenim ostacima i njihovom iskapanju. Prema

³⁰⁶ King i Wilson upućuju na to da obitelj Franziske Schanzkowske prije pokazanih fotografija nije znala za slučaj, ali nakon saznanja nisu htjeli veliki publicitet kakav su dobili te su se od tada držali tvrdnje da je Franziska mrtva. Vidi više u: King i Wilson, *The Resurrection*, 245-254.

tradiciji, ruski car je morao biti „spreman patiti i čak se i žrtvovati za Boga i Rusiju“.³⁰⁷ Nikolina pobožnost i smrt koju su prouzročili antireligijski nastrojeni boljševici bili su dovoljni da posljednji ruski car u crkvenom i konzervativnom krugu ruske emigracije opravda mitsku ulogu svetog cara. Moskovska patrijaršija nije dijelila isto mišljenje. Moramo se prisjetiti da se pad Sovjetskog Saveza 1981. još nije nazirao te da njihovu kanonizaciju vjerojatno država ne bi ni dopustila. Uz to, prevladavalo je većinski negativno mišljenje o Nikoli II. kao vladaru. Stigmatizacija Nikole II. kao lošeg vladara, cara koji je svojim lošim postupcima i odlukama djelomice i sam uzrokovao revoluciju, te općenito sovjetska doktrina, nisu dopuštali nikakvu glorifikaciju sovjetskoj vlasti omraženog cara. Međutim, jedan svećenik Ruske crkve u inozemstvu objasnio je da mučeništvo nema veze s političkim akcijama i djelima cara za vrijeme vladanja te da je, u skladu s time, irelevantno kakav je Nikola bio vladar. Bitno je kako je umro. „Nikola je postao mučenik jer je brutalno ubijen iz jedinog razloga što je bio vladar države.“³⁰⁸ Stavu Ruske pravoslavne crkve u inozemstvu na ruku je išlo i priklonjenje službenog stava ruske emigracije, većinom potomaka izbjeglih iz boljševičke Rusije, između ostalog i potomaka pripadnika Bijele armije i rođaka Romanovih. Njihovo mišljenje o pronađenim ostatcima druga je strana priče.³⁰⁹ Poput Massieja, i Plotnikov ističe da se mišljenja o originalnosti carskih ostataka razlikuju još i danas. Ruska pravoslavna crkva u inozemstvu, kao i neki istaknuti članovi ruske emigracije smatraju istragu Nikole Sokolova jedinom valjanom nakon 1919. godine te su uvjereni da se pravi ostatci njihovih carskih rođaka (barem dio njih) nalaze u Belgiji, gdje ih je donio sam Sokolov.³¹⁰ Sadržaj kutije koju je prenio iz Rusije poznat je pod nazivom „nacionalne svete relikvije“ i do ekshumacije 1991. godine smatran je jednim ostatkom nestale carske obitelji.³¹¹ Ruska pravoslavna crkva strogo ga čuva u Crkvi Sv. Joba u Bruxellesu. Zbog i dalje velikog antagonizma prema ruskoj vladi i moskovskoj crkvenoj vlasti, odbija ga predati radi daljnje istrage.³¹²

Ruska pravoslavna crkva nije dijelila mišljenje s onom u inozemstvu te Romanove nije htjela kanonizirati bez ispitivanja originalnosti posmrtnih ostataka. Rezultati istrage otkrivali

³⁰⁷ Steinberg i Khrustal'ev, *The Fall of the Romanovs*, 17.

³⁰⁸ Riječi svećenika Vladimira Shishkoffa. Vidi u: Massie, *The Romanovs*, 83.

³⁰⁹ Massie piše o početnoj nepovjerljivosti ruske emigracije prema forenzičkoj istrazi ostataka pronađenih u šumi Koptjaki pokraj Jekaterinburga. Razlog netrpeljivosti leži u činjenici da su službeno vjerovali jedino istrazi Nikole Sokolova 1919. godine i da su bili veoma sumnjičavi da je u novi rad potajno uključen KGB. Vidi: Massie, *The Romanovs*, 78-79.

³¹⁰ Massie, *The Romanovs*, 78-79.; Плотников, *Правда истории*, 383.

³¹¹ Massie, *The Romanovs*, 78.

³¹² Massie, *The Romanovs*, 78.

su nepunih 100 posto³¹³ da je riječ o posljednjoj carskoj obitelji, što nije bio dovoljan razlog da se kanonizira carsku obitelj. Drugi razlog je bilo i odsustvo dva tijela. Međutim, javnost je vršila pritisak te je 1992. godine sinodalnoj komisiji predana dužnost istražiti smaknuće u Jekaterinburgu kako bi se utvrdila mogućnost kanonizacije. Komisija je radila na slučaju do 1996. godine, a njome je predsjedao mitropolit Juvenalij. Te godine predan je „Izvještaj o radu Komisije Svetog Sinoda radi kanonizacije svetih po pitanju mučeničke smrti carske obitelji“ (rus. „Доклад о работе Комиссии Священного Синода по канонизации святых по вопросу мученической кончины Царской Семьи“). Njime je komisija utvrdila da se ubijene Romanove treba kanonizirati, čime bi dobili status „strastoterpeca“.³¹⁴ Odluku je trebao pozdraviti i Arhijerejski Sabor (rus. Архиерейский Собор)³¹⁵ koji je to učinio tek 2000. godine.

Nakon niza godina, u kolovozu 2000. godine Romanovi su proglašeni svecima i u Rusiji.³¹⁶ Proglašenje svecima bio je pojam koji je nailazio na mnogobrojne dileme i kontroverze unutar Ruske crkve, o čemu pišu i novine, izvještavajući da je moskovski Koncil 15. kolovoza 2000. godine ipak blagoslovio Nikolu II. i njegovu obitelj za „blagost, strpljenje i poniznost“.³¹⁷ Romanovi su kanonizirani uz još 800-injak drugih imena, uglavnom monaha i svećenika, ubijenih u sovjetskom periodu, i u najnižem rangu svetosti.³¹⁸

Važno mjesto izgradnje kulta Romanovih je kuća njihova smaknuća. Na mjestu nekadašnjeg Ipatjevog doma danas stoji crkva posvećena smaknutoj carskoj obitelji. Ipatjev dom je u svom originalnom obliku, kao zdanje u vlasništvu trgovca Ipatjeva, ostao vrlo kratko nakon srpnja 1918. godine. Po dolasku „bijelih“ u Jekaterinburg, kuća je po prijedlogu generala Diterihsa i nalogu admirala Kolčaka te uz sklopljeni dogovor s vlasnikom stavljena pod gradsku upravu. Kad su vlast ponovno preuzeli boljševici postala je državno vlasništvo. Plotnikov piše o njegovim namjenama sve do 1974. godine, kada je predana pod državnu zaštitu kao povijesni

³¹³ DNK Nikole II. Vidi prethodno poglavlje (Nestanak tijela)

³¹⁴ „Strastoterpec“ je u pravoslavnoj vjeri najniži čin svetosti. To je osoba kršćanske, odnosno pravoslavne vjeroispovijesti koja je po shvaćanju Pravoslavne Crkve živjela pokorno i u duhu vjere te umrla ne pružajući otpor svojim krvnicima. Razlika od ranga mučenika je u tome što „strastoterpec“ nije umro zbog svoje vjere ili za vjeru, već iz političkih razloga.

³¹⁵ Arhijerejski Sabor je viši organ uprave Ruske pravoslavne crkve.

³¹⁶ „Nicholas II And Family Canonized For 'Passion'“, *The New York Times*, 15. kolovoza 2000. <http://www.nytimes.com/2000/08/15/world/nicholas-ii-and-family-canonized-for-passion.html> (posjet 10. 8. 2017.). Marcus Warren, „Tsar and family canonised“, *The Telegraph*, 15. kolovoza 2000. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/1352897/Tsar-and-family-canonised.html> (posjet 10. 8. 2017.).

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ „Sainthood for last tsar“, *BBC News*, 14. kolovoza 2000. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/880205.stm> ((posjet 10. 8. 2017.).

spomenik. Čak se neko vrijeme razmatralo da se kuća stavi pod zaštitu UNESCO-a. Ovaj status osigurao joj je pozornost javnosti. Zanimanje građana za Ipatjev dom kao mjesto pogubljenja carske obitelji, iznenada je poraslo tih godina. Dolazilo je sve više posjetitelja i bilježio se dolazak hodočasnika, što se tada tumačilo kao antisovjetska demonstracija. Već sljedeće 1975. godine Politburo i KGB (rus. КГБ - Комитет Государственной Безопасности) na čelu s Jurijem Andropovom (rus. Юрий Андропов) donose odluku o rušenju Ipatjevog doma, tobože zbog „planske rekonstrukcije grada“. U kolovozu 1977. godine dom Ipatjeva izgubio je status povijesnog spomenika. U rujnu iste godine dom Ipatjeva srušen je po naredenju generalnog sekretara oblasnog komiteta, Borisa Jeljcina.³¹⁹ Gradnja crkve započela je 2000. godine u vrijeme kad su Romanovi kanonizirani, a završila 2003. godine kada je 16. srpnja na 85-u godišnjicu smaknuća i posvećena. Posebno mjesto unutar crkve, piše na službenoj stranici Moskovske patrijaršije, zauzima kripa podignuta na mjestu podrumske prostorije u kojoj su Romanovi strijeljani, a čiji su dijelovi napravljeni od cigli i kamena fundamenta preostalog od Ipatjeve kuće. Svake godine na godišnjicu pogubljenja održava se liturgija čijim završetkom započinje križni put od crkve do Ganjine Jame na kojem, prema podacima na stranici patrijaršije, sudjeluje nekoliko desetaka tisuća ljudi. Crkva (rus. naziv Храм на крови) na mjestu nekadašnjeg Ipatjevog doma tako je postala mjestom posebnog pijeteta.³²⁰

5.3. Suvremena Rusija i Romanovi

Mitologizacija i ostavština Romanovih u suvremenoj Rusiji otvorile su nova pitanja. Jedno od njih je bila organizacija pokopa. Ona nije bila laka s obzirom da je postojalo više prijedloga. U raspravu oko te teme umiješali su se vlada, Pravoslavna crkva i pripadnici obitelji koji su iznijeli suprotna mišljenja. Drugo otvoreno pitanje ostaje percepcija Romanovih u suvremenoj Rusiji i uloga njihove sudbine u izgradnji kolektivnog identiteta moderne Rusije. Odgovor na ovo pitanje puno ovisi o trenutnom političkom raspoloženju. Kao treće bi mogli navesti pravnu mogućnost povratka Romanovih na vlast u Rusiji.

Nakon forenzičke ekspertize i dokazivanja da pronađeni ostatci pripadaju članovima ruske carske obitelji, pojavio se problem njihova pokopa. Dok je zadatak Ruske pravoslavne crkve bio odlučiti kako će se Romanovi pokopati, vlada je morala definirati vrijeme i mjesto. Nastao je spor oko mjesta ukopa. Glavna nedoumica je bila između gradova Jekaterinburga i Sankt

³¹⁹ ПЛОТНИКОВ, *Правда истории*., 68-70.

³²⁰ <http://www.patriarchia.ru/db/text/2979324.html> (posjet 6. 3. 2018.)

Peterburga. Postojali su razni faktori koji su mogli odlučiti o rješenju. Prema povijesnoj tradiciji, Romanovi su se unatrag 300-injak godina, točnije od Petra Velikog, pokapali u Crkvi Svetog Petra i Pavla na Zečjem otoku u njihovoj prijestolnici, Sankt Peterburgu. Međutim, Nikola II. i njegova obitelj umrli su u drugačijim okolnostima od svojih predaka. Umiješanost religije, odnosno pitanja kanonizacije samo je još više zapetljavalo odluku. Prema nekima, ako bi ih se proglasilo svecima, pokop bi se trebao organizirati u Jekaterinburgu, gradu gdje su ubijeni i gdje su im ostaci ležali više od 70 godina. U tom slučaju i njihovi ostatci bi postali relikvije.³²¹ S druge strane, pokop u Sankt Peterburgu uz ostale Romanove također bi bio znakovit. Tako bi im se državna vlast odužila za to što su im boljševici napravili. Odnosno, bili bi politički rehabilitirani.³²²

Osim Crkve i državne vlasti, autor Robert K. Massie daje osvrt na članove obitelji Romanovih kao još jedan čimbenik oko pogreba posmrtnih ostataka. Njihovo mišljenje nije bilo jednoglasno. Većina je bila naklonjena mišljenju princa Nikole Romanova³²³ da se posljednjeg cara i sve koji su umrli s njim te noći pokopa u Jekaterinburgu, i to izričito uz uvjet da svi ostanu zajedno u istome grobu. Prema njihovu mišljenju, ako bi ih se proglasilo mučenicima, onda bi i ostatci trebali ležati tamo gdje su mučeni. Ako ih se pokopa u Sankt Peterburgu, značilo bi da su umanjili tragediju careva smaknuća.³²⁴ Njihovo mišljenje i mišljenje vlade razilazila su se s onim velike kneginje Marije Vladimirovne³²⁵, koja je smatrala da se pokojni trebaju odvojiti u tri grupe – Nikola i Aleksandra u Crkvu Svetog Petra i Pavla, tri kćeri pokraj crkve zajedno s ostalim velikim knezovima, a poslugi u Jekaterinburgu.³²⁶ Ipak, većina se slagala da Botkin, Demidova, Trupp i Haritonov trebaju biti kanonizirani i pokopani uz carsku obitelj, kao što su ostali s njima do kraja i kao što su desetljećima dijelili grob.

Prvi predsjednik Ruske Federacije, Boris Jeljcin (rus. Борис Ельцин) bio je povezan sa slučajem Romanovih puno prije nego što je izabran na ovu dužnost. U rujnu 1977. godine pod njegovim je rukovodstvom srušen Ipatjev dom, a 1998. je kao predsjednik nazočio sahrani posmrtnih ostataka Romanovih. Odlučio je da se posmrtni ostatci pokopaju u Crkvi Svetog Petra i Pavla. Svečana ceremonija pokopa posmrtnih ostataka posljednjeg ruskog cara,

³²¹ Massie, *The Romanovs*, 84.

³²² Ibid.

³²³ Princ Nikola Romanovič Romanov je u to vrijeme bio predsjednik organizacije koja je ujedinjavala sve pripadnike dinastije Romanovih u inozemstvu, Romanov Family Association.

³²⁴ Massie, *The Romanovs*, 84-85.

³²⁵ Marija Vladimirovna Romanova se kao izravni potomak cara Aleksandra II. po muškoj liniji smatra pretendentom na rusko prijestolje.

³²⁶ Massie, *The Romanovs*, 84.

njegove žene, tri kćeri i četvero članova posluge održana je 17. srpnja 1998. godine, na osamdesetu obljetnicu njihove smrti. Ceremoniji je prisustvovao Jeljcin, ali ne i moskovski patrijarh Aleksej II.³²⁷ Svećenici u obredu ni u jednom trenutku nisu izgovorili njihova imena.³²⁸ Ne zaboravimo da je to bilo 1998. godine, u vrijeme kad je Ruska pravoslavna crkva još sumnjala u autentičnost ostataka, dvije godine prije kanonizacije. Na mjestu Ipatjeva doma u Jekaterinburgu početkom 21. stoljeća, ubrzo nakon kanonizacije, sagrađena je crkva posvećena carskim mučenicima.

Suvremena Rusija ima miješane osjećaje prema svom posljednjem caru. Zemlja iz koje je krenula revolucija i u kojoj je komunizam opstao gotovo do kraja 20. stoljeća, još nije raščistila ni sa sovjetskom prošlošću i, iako se o Nikoli II. diskutira puno češće nego prije, njegova povijesna ličnost i dalje po popularnosti zaostaje za, primjerice, Lenjinom i Staljinom.³²⁹ U doba poslije perestrojke i kasnijeg raspada SSSR-a povećalo se zanimanje za sudbinu Romanovih, zahvaljujući i iskopavanjima u Koptjakovskoj šumi pokraj Jekaterinburga. Međutim, nije postojao interes niti ikakav relevantan diskurs o njegovoj politici. Nikola II. je, prema tome, i dalje ostao upamćen kao slab vladar, kako ga je svojevremeno prikazala sovjetska historiografija, koji je zajedno s obitelji doživio tragičnu sudbinu.

Predsjednik Boris Jeljcin odao mu je svojevrsnu počast nazočivši pokopu 1998. godine. Dolaskom Vladimira Putina na vlast, tema posljednjeg cara ponovno je pala u drugi plan. Putin kao predsjednik pokazao je malo interesa za povijest predsovjetske Rusije, ali zato nastoji „pomiriti“ dvije suprotne strane povijesnog gledišta, odnosno „bijele“ i „crvene“. Vratio je sovjetsku himnu, ali s druge strane je dao i pokopati ostatke generala Bijelih.³³⁰ Međutim, i Putin, kao bivši član KGB-a, naginje više simpatiziranju sovjetskih lidera, nego vladara carske Rusije. Kao što se može pročitati u većini ruskih novina, pobjeda u Drugom svjetskom ratu i Staljinova uloga u pobjedi nad fašizmom i dalje su najpopularnije povijesne

³²⁷ „Romanovs laid to rest“, *BBC News*, 17. srpnja 1998. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/133725.stm> (posjet 22. 8. 2017.).

³²⁸ Michael Wines, „Last Czar Buried: Tale of 2 Russias“, *The New York Times*, 18. srpnja 1998. <http://www.nytimes.com/1998/07/18/world/last-czar-buried-tale-of-2-russias.html?mcubz=1> (posjet 22. 8. 2017.).

³²⁹ Alexander Morozov, „Post-Soviet Russia has mixed feelings for Tsar Nicholas II“, *Russia Beyond the Headlines*, 17. srpnja 2013. <https://www.rbth.com/society/2013/07/17/post-soviet-russia-has-mixed-feelings-for-tsar-nicholas-ii-27185> (posjet 13. 9. 2017.).

³³⁰ Alexander Morozov, „Post-Soviet Russia has mixed feelings for Tsar Nicholas II“, *Russia Beyond the Headlines*, 17. srpnja 2013. <https://www.rbth.com/society/2013/07/17/post-soviet-russia-has-mixed-feelings-for-tsar-nicholas-ii-27185> (posjet 13. 9. 2017.).

teme u Rusiji, velikim dijelom i zbog osjećaja ponosa, zasluge koju je Sovjetski Savez imao u „najkrvavijem“ dijelu 20. stoljeća. Nikola II. kao vladar i dalje ostaje sporedna tema.

Ipak, postoji skupina koja izrazito štuje Nikolu II., i kao mučenika, i kao vladara. To su pripadnici konzervativnih stranaka, koji posljednjeg ruskog cara vide kao ikonu – zaštitnicu Rusa i njihove vjere, o kojima smo pisali gore. Toj skupini pripadaju i promonarhistički članovi desnice. Među njima se pojavila ideja za restauriranjem monarhije o kojoj se diskutira zadnjih par godina i koja je zastupljena kod pojedinaca više stranaka.

Vladimir Petrov (rus. Владимир Петров), član Ujedinjene Rusije (rus. Единая Россия), stranke na vlasti kojoj pripada i predsjednik Putin, zagovara povratak potomaka Romanovih u Rusiju, odnosno predstavnika carskog doma – Dmitrija Romanoviča iz Danske i Marije Vladimirovne iz Španjolske. On u njima vidi prvenstveno simbol ujedinjenja Rusije.³³¹ Ideja nije strana ni članovima Liberalno-demokratske stranke (rus. Либерально-Демократическая Партия России), najveće opozicijske stranke u Rusiji, na čelu s kontroverznim Vladimirom Žirinovskim (rus. Владимир Жириновский) koji je svojevremeno naglasio potrebu za ukidanjem političkih stranaka, uspostavom izborne monarhije, vraćanjem carske zastave i stare himne.³³² On, za razliku od Petrova, ne vidi strogo potomke Romanovih na carskom mjestu. Dapače, predlaže izbore za cara svakih deset godina.³³³ Međutim, ni Petrov ni Žirinovski nisu pripadnici stranaka koje bi restauraciju carstva uzele kao temelj svoje politike. Godine 2012. osnovana je Monarhistička stranka Ruske Federacije (rus. Монархическая партия Российской Федерации), jedina službeno dopuštena i registrirana stranka tog tipa u Rusiji, na čelu s Antonom Bakovom (rus. Антон Баков). Vođe stranke monarhizam vide ne kao ideologiju, doktrinu, nego kao najbolju formu za Rusiju, tradicionalnu i stabilnu, koja je kroz stoljeća pokazivala svoju uspješnost.³³⁴ Ono što ova stranka naglašava kao svoj temeljni cilj, jest povratak Romanova na prijestolje, kao jedine legitimne dinastije. Ovaj dinastički princip oni smatraju vrlo važnim te su u skladu s tim proglasili kneza Nikolu Kiriloviča (rus.

³³¹ „Дмитрия или Марию на царство. Потомки императорского дома Романовых готовы вернуться в Россию“, 24. lipnja 2015. <https://lenta.ru/articles/2015/06/23/potomky/> (posjet 19. 9. 2017.)

³³² Арсений Томин, „Жириновский призвал запретить все партии и ввести монархию“, Московский комсомолец, 23. kolovoza 2014. <http://www.mk.ru/politics/2014/08/23/zhirinovskiy-prizval-zapretit-vse-partii-i-vvesti-monarkhiyu.html> (posjet 19. 9. 2017.). „Zhirinovsky Wants All-Powerful Tsar to Rule Over Russia“, *The Moscow Times*, 24. rujna 2014. <https://themoscowtimes.com/news/zhirinovskiy-wants-all-powerful-tsar-to-rule-over-russia-39718> (posjet 19. 9. 2017.)

³³³ Томин, „Жириновский призвал запретить“

³³⁴ <http://monpartya-mos.ru/about/dokumenty/>

Николай Кириллович) kao jedinog pravog nasljednika trona, koji bi uzeo carsko ime Nikola III.³³⁵

Osim spomenutih političkih stranki, možemo utvrditi u kojoj mjeri stanovnici Rusije podržavaju povratak monarhije. Ruski centar za istraživanje javnog mišljenja, VCIOM (rus. Всероссийский центр изучения общественного мнения) u 30 godina svog postojanja nekoliko je puta radio ankete o mogućnosti povratka monarhije (2002., 2006., 2013. i 2017.). Prema podacima dostupnima na stranici VCIOM-a, možemo vidjeti da je broj pristaša monarhije od početka 21. stoljeća narastao, ali da zadnjih par godina stagnira.³³⁶ Najveći postotak glasača-simpatizera monarhije, čak veći od 30%, pripada skupini mladih od 18-34 godine. Što se tiče područja stanovanja, svoj glas monarhiji dalo je najviše ljudi iz Moskve i Sankt Peterburga, a slijede ih, s malim zaostatom, ostali ruski milijunski gradovi. Prema rezultatima ankete možemo zaključiti da je prosječni ruski pristalica monarhije mlad čovjek do 34 godine, iz Moskve ili Sankt Peterburga. Iz medija se da zaključiti kako su mladi simpatizeri monarhije nezadovoljni sadašnjom vlasti kojoj najviše zamjeraju nepotizam i neučinkovitost, te komunističkom indoktrinacijom i dalje prisutnom među starijom populacijom.³³⁷ Od svih ispitanika koji su glasali za monarhističku državu, najčešći razlog za takvo glasanje je mišljenje da Rusija na čelu treba imati jednog čovjeka, a slijede ga tvrdnje da je to tradicionalni ruski ustroj države te da bi bilo više reda u državi, ako bi joj na čelu bio car.³³⁸

Postoji i perspektiva restauracije monarhije u Rusiji. Nakon 2015. godine i inicijative Vladimira Petrova da se u Rusiju dovede nasljednik Romanovih, diskusije o tome se i dalje vode, ali sve je ostalo na prijedlogu spomenutog zastupnika. Među političarima, dakako, nema jedinstvenog mišljenja. Sam predsjednik Putin, prema riječima tajnika Dmitrija Pjeskova (rus. Дмитрий Песков), nije optimističan u vezi s vraćanjem tog načina vladanja.³³⁹ Iako je broj monarhističkih simpatizera porastao zadnjih par godina, on je i dalje minoran u usporedbi s pristašama republike, odnosno prodemokratski nastrojenih građana. Monarhistička stranka je nova stranka koja osim angažmana u određivanju zakonitog

³³⁵ Nikola Kirilovič (rođen kao Karl Emich zu Leiningen) praunuk je Kirila Vladimiroviča (rus. Кирилл Владимирович), bratića Nikole II. Vidi: <http://monpartya-mos.ru/about/dokumenty/>

³³⁶ Svi rezultati istraživanja mogu se naći na stranicama VCIOM-a. <https://wciom.ru/index.php?id=125>

³³⁷ Russia Beyond The Headlines, https://www.rbth.com/politics_and_society/2017/04/14/will-russia-ever-revert-back-to-a-monarchy_742769.

³³⁸ Svi rezultati istraživanja mogu se naći na stranicama VCIOM-a. <https://wciom.ru/index.php?id=125>

³³⁹ Lenta.ru, <https://lenta.ru/articles/2017/03/18/monarchy/>

nasljednika Nikole II. i par ispada, nije imala ozbiljnih političkih poteza.³⁴⁰ Politički analitičari i sociolozi, proučavajući javno mnijenje, također smatraju da je takav oblik vlasti u Rusiji u današnje vrijeme ipak neostvariv. Stoji činjenica da, u većini, Rusi „vole“ autoritet, ali on ne isključuje demokraciju. To su pokazala i dugogodišnja mjerenja i analize. Stanovnici Rusije su republici kao državnom uređenju i dalje naklonjeniji nego monarhiji. Time dolazimo do zaključka da današnji oblik vlasti ipak najviše odgovara građanima Ruske Federacije.

O događajima neposredno nakon revolucije i njihovom utjecaju na suvremeno rusko društvo postoje različiti stavovi. U javnosti su izražene i sovjetska i carska memorabilija. Carska prošlost, a s tim u vezi pogotovo vladavina Nikole II. te njegova sudbina, počela je intrigirati javnost posljednje desetljeće 20. stoljeća. Pojavila se generacija novih desničara. Među njima se najviše ističe mlada populacija, neopterećena komunističkom prošlošću svojih roditelja, baka i djedova. Ona preispituje druge mogućnosti vladanja, želi povratak monarhije i bori se religioznošću protiv ukrijepljenog ateizma sovjetskog sistema, kojem je bila izložena. Uz njih, prije par godina na političku scenu stupila je i Monarhistička stranka koja želi restauriranje monarhije i povratak dinastije Romanov na vlast. Međutim, pojava procarski orijentiranih političara i građana još nije uzdrmala temelje republike.

5.4. Romanovi u popularnoj kulturi

Važan faktor u pamćenju i percepciji sudbine posljednjih Romanovih filmske su interpretacije njihovih života. Postoji niz filmskih ostvarenja, među njima i nekoliko hvalevrijednih pokušaja ekranizacije života i smrti carske obitelji. U ovom poglavlju analizirat ćemo čija se kinematografija bavila temom života i smrti ruske carske obitelji. Ustvrdit ćemo i kada se javlja i pojačava interes za ekranizaciju navedene teme te koji se detalji najčešće obrađuju. Postoje i razlike u interpretaciji smaknuća carske obitelji.

Među prvima spomenimo američki biografski film *Nicholas and Alexandra* iz 1971. godine, baziran na istoimenoj knjizi Roberta K. Massieja. Možemo vidjeti kako je upravo tih godina porastao interes za temu života i smrti ruske carske obitelji. Trosatni film prati najvažnije događaje ruske povijesti u vrijeme vladavine Nikole II. Tako usporedno pratimo carev obiteljski život s onim političkim, odnosno revolucionarnim u sklopu kojega upoznajemo Lenjina, Trockog i Staljina. Niti jedna strana, odnosno politička opcija, nije pretjerano

³⁴⁰ Russia Beyond The Headlines, https://www.rbth.com/politics_and_society/2017/04/14/will-russia-ever-revert-back-to-a-monarchy_742769.

simpatizirana. Pokazana je omrznutost carskog režima te se kroz odnos Nikole i Aleksandre nastoji prikazati koliko je velika bila Aleksandrina moć i utjecaj nad carem te njena ovisnost o Rasputinu. Posljednja snimljena scena je smaknuće carske obitelji. Najprije se primjećuje nepotpun broj ukućana Ipatjevog doma. Tamo je ubijeno jedanaestero ljudi, dok ih je u filmu osmero, uz vidni nedostatak posluge. Uz obitelj, ubijen je samo dr. Botkin. U filmu je likvidacija izvršena neposredno nakon ulaska u podrum gdje su ih smjestili, bez čitanja presude.³⁴¹

Amerikanci su pažnju posvetili i samozvancima. Na Zapadu je, kao što smo prije naglasili, vladao veći interes za samoprozване Romanove, pa je u skladu s tim snimljeno i nekoliko filmskih interpretacija. U popularnoj kulturi postoji velik interes ponajviše za mit o preživjeloj princezi Anastaziji Romanovoj. Priča Anne Anderson posebno intrigira, pa je i poslužila kao odličan predložak za nekolicinu ekranizacija, primjerice miniseriju *Anastasia: The Mystery of Anna* (1986.). Uz nju, istaknut ćemo i film *Anastasia* (1956.) te vjerojatno još popularniji istoimeni Disneyjev animirani film (1997.), oba bazirana na drami *Anastasia* francuske spisateljice Marcelle Maurette iz 1955. godine. Disneyjev animirani film o Anastaziji Romanovoj postigao je velik uspjeh te je dobio i nekoliko nagrada, između ostalih i prestižni Oscar. Zasnovan je na legendi o spašenoj kćeri Nikole II., iako ima malo veze s, primjerice, pričom Anne Anderson. Dvije priče, onu koju je proslavila Anna Anderson (Franziska Schanzkowska), i ovu filmsku animiranu povezuje činjenica da se nakon smaknuća pojavila mlada žena koja je uzela ime Ana i koja je tvrdila da je preživjela kći cara Nikole Romanova.

Ruska kinematografija dala je nekoliko filmskih ostvarenja na temu Romanovih. Primjerice, film *Careubijca* (u engleskom prijevodu *The Assassin of the Tsar*) iz 1991. godine, redatelja Karena Šahnazarova, jedan je od prvih snimljenih u Rusiji u kojem je prikazano carevo smaknuće. Film je koncentriran na ličnost Jakova Jurovskog, kako i naslov sugerira – ubojicu cara. Ne možemo ga nazvati povijesnom dramom, s obzirom da je većina filma fikcija.³⁴² Romanove se prati u scenama koje su zapravo navodna „sjećanja“ glavnih likova liječnika i pacijenta u sanatoriju, Jurovskog i Nikole II. Prikazano je samo ubojstvo i kasnije njihovo

³⁴¹ *Nicholas and Alexandra*, redatelj Franklin J. Schaffner (Horizon Pictures, 1971).

³⁴² U filmu su glavni likovi liječnik i pacijent u sanatoriju u Moskvi. Pacijent je uvjeren da je on sam Jakov Jurovski, ubojica cara, dok glavni liječnik prihvaća dijalog s njim i stavlja se u ulogu Nikole II. te na taj način pokušava doznati motive i razloge smaknuća u Jekaterinburgu.

pokapanje u Koptjakovskoj šumi, a prati ih narator – pacijent Timofejev iz perspektive Jakova Jurovskog, opisujući scene onako kako ih je Jurovski zapisao u znamenitoj *Bilješci*.³⁴³

Prvi ruski film koji isključivo prati Romanove je *Romanovy. Vencenosnaja sem'ja* (u engleskom prijevodu *The Romanovs: An Imperial Family*) redatelja Gleba Panfilova, snimljen 2000. godine. Film je snimljen te godine povodom kanonizacije Romanovih u Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Radnja filma smještena je u razdoblje od Februarske revolucije i careve abdikacije do smaknuća cijele obitelji u Jekaterinburgu. Time se naglasak htio staviti na muku koju je proživljavala carska obitelj. Pritom ne mislimo na onu fizičku muku, nego ponižavanje u obliku brojnih zabrana. S obzirom na godinu kanonizacije, film je htio pokazati i njihovu nepokolebljivost u vjeri unatoč teškim trenucima. Za razliku od Schaffnerova filma snimljenog 1971. godine, u puno većoj mjeri je koncentriran na obiteljske odnose. Kroz cijeli film osjetno je simpatiziranje careve obitelji, pogotovo u scenama gdje se naglašava, npr. careva ugladenost, dobar odgoj careve djece i njihova skromnost. Scena smaknuća prilično vjerno slijedi povijesne izvore, poput zapisa Jurovskog i iskaza ostalih sudionika. Njihovim smaknućem igrani film završava, uz dodatak snimke kanonizacije Romanovih.³⁴⁴

U skupini biografskih i povijesnih drama koje se bave temom Romanovih, spomenut ćemo i jedan TV serijal. Riječ je o ruskom serijalu *Konj belij* (u engleskom prijevodu *The White Horse*), koji nam može biti zanimljiv i zato što je redatelj Gelij Rjabov – uz Avdonjina, jedan od otkrivača groba Romanovih. U deset epizoda prikazan je put Bijele armije pod zapovjedništvom admirala Aleksandra Kolčaka u Sibiru. Upravo je u kontekstu građanskog rata u Rusiji ekranizirano i smaknuće Romanovih, njihovo pokapanje u neobilježeni grob te daljnja istraga Nikole Sokolova.³⁴⁵

Možemo zaključiti da je interes za sudbinu Romanovih podjednako zastupljen u američkoj i ruskoj kinematografiji. Kao sličnost između filmskih interpretacija ovih dviju kinematografija možemo navesti posebnu pažnju koja se posvećuje samom činu pogubljenja. Smrt Romanovih prikazana je dramatično. Slike, koju su čitateljima veoma dobro približili sudionici ubojstva i neki ruski i zapadni historiografi, vjerno se pokušavaju držati i redatelji. Buđenje Romanovih u gluho doba noći, naredba doktoru Botkinu da probudi ostale i da se spuste u podrum, kratki izvještaj da su „bijeli“ blizu i da ih zbog sigurnosti sele. Spuštanje obitelji u podrum niz 23

³⁴³ *The Assassin of the Tsar* (rus. *Цареубийца*), redatelj Karen Šahnazarov (Карен Шахназаров) (Mosfilm, 1991).

³⁴⁴ *Романовы. Венценосная семья*, redatelj Глеб Панфилов (Вера, 2000).

³⁴⁵ *Конь белый*, redatelj Гелий Рябов (Диапазон, 1993).

stube, koje neki autori poput Kasvinova simbolično tumače kao 23 godine Nikoline vlasti, na čelu Nikola Romanov s bolesnim sinom u naručju, a slijede Aleksandra i kćeri koje nose jastuke te posluga. Na samom kraju se prikazuje podrumaska prostorija s prugastim tapetama i vratima s desne strane te Romanovi kako slušaju presudu koju čita Jakov Jurovski i bivaju usmrćeni pucnjevima iz revolvera. Mnogi su pokušali što vjernije pristupiti upravo tim zadnjim scenama, koje su detaljno opisane u ruskoj i zapadnoj historiografiji. Razlika u kinematografiji podudara se s onom u historiografiji. Dok je na Zapadu pojačan interes za samozvance Romanovih i mit o preživjeloj Anastaziji posebno je holivudiziran, u ruskoj kinematografiji postoji istovremeni nedostatak takvih ekranizacija.

6. ZAKLJUČAK

Smaknuće carske obitelji Romanovih u Jekaterinburgu 1918. godine simbolički je označio kraj carske i početak vlasti novog totalitarnog režima u Rusiji. Njime su boljševički revolucionari htjeli pokazati svoj stav o dinastiji koja je vladala Rusijom više od tristo godina i svoju nemilosrdnost u borbi za novi društveni poredak. Ovaj događaj izazvao je pažnju svjetske javnosti. Nestanak tijela i skrivenost dva groba pojačali su interes za ovu temu ne samo u historiografiji, već i u široj javnosti. Na tome je najvećim dijelom izgrađen mit o preživjelim Romanovima. Mitologiziranje njihove smrti i danas budi zanimanje te je neodvojivi dio sadržaja ove teme. Likvidacija cijele carske obitelji tema je brojnih popularnih interpretacija i utječe na oblikovanje javnog diskursa o ruskoj revoluciji.

Historiografiju o Romanovima podijelili smo prema prostoru na rusku i zapadnu historiografiju. Rusku smo historiografiju podijelili na sovjetsku i suvremenu rusku historiografiju. Sovjetska historiografija je jednostrana po pitanju vladavine dinastije Romanovih i drži negativan pogled na razdoblje carske vlasti. Tako i Nikolu II. prikazuje kao tiranina, pa mu često pridjeva i epitet „krvavi“ u spomen na brutalnost u gušenju prve revolucije. Egzekucija Romanovih je prema sovjetskoj historiografiji bila opravdana, ali je desetljećima predstavljala i tabu temu. Suvremenu rusku historiografiju teško je sažeti u jednoj formulaciji. Autori se razlikuju po tome gledaju li više ili manje naklono na tekovine revolucije, a s time u vezi grade stav prema vladavini posljednjeg cara. Za razliku od sovjetske koja se uglavnom bavi revolucijom, suvremeni autori posvetili su se ne samo carskoj Rusiji Nikole II., već i pogubljenju Romanovih kao zasebnoj temi.

Slično suvremenoj ruskoj, zapadnu historiografiju isto možemo opisati kao raznovrsnu. Velik je broj interpretacija smrti carske obitelji. Dok jedni autori pokušavaju naći opravdanje za izvršen zločin, kod drugih je uočeno svojevrsno žaljenje za pogubljenom carskom obitelji. Možemo steći dojam da se to događa zbog ubijenih petero careve djece. Da je pogubljen samo bivši car, ovo pitanje ne bi intrigiralo u tolikoj mjeri. Također, u literaturi je obrađen i njihov ukop i skrivanje tijela. Ono što zapadnu razlikuje od ruske historiografije, veća je količina autora koji su se posebno bavili mitologizacijom njihove smrti i pitanjem samozvanaca.

O sudbini carske obitelji saznajemo iz različitih vrsta izvora. Dokazi su se mijenjali tijekom vremena. Izvještaji prvih istražitelja vremenski su se poklapali s prvim vladinim izjavama koje su bile često međusobno kontradiktorne i koje su vrlo dobro postizale svoj cilj zbunjivanja javnosti. Materijali rezultata prve istrage upućivali su na smaknuće svih

jedanaestero ljudi koliko ih je bilo u Ipatjevom domu, dok su se službene izjave odnosile samo na pogubljenje cara, ali ne i cijele njegove obitelji i članova pratnje. Prva istraga donijela je i prva otkrića u nestanku tijela, ali ona najvažnija, poput mjesta groba, nije mogla dati rezultate zbog naglog prekida rada. Glavni izvor nam predstavljaju iskazi sudionika likvidacije i uništenja tijela. Oni su dani pisanim i putem audio-vrpce te su godinama strogo čuvani u sovjetskim arhivima. Unatoč ponekim međusobnim neslaganjima, iz njih možemo dobiti bolju sliku o pogubljenju i ukopu tijela. Također, oni su dokazali koliki broj je smaknut i potvrdili postojanje dva groba. Konačnu potvrdu dao je pronalazak grobnica u dvije etape. Veća je otkrivena 1979., ali je javno otkopana tek 1991. godine, dok je manja s ostacima dvaju tijela pronađena 2007. godine. Znanstvene istrage potvrdile su pripadnost ostataka Romanovima.

Od 1918. do 1991. godine Romanovi su bili pokopani na nepoznatom mjestu. Godinama su se postavljala sljedeća pitanja: Tko je donio odluku o smaknuću? Tko je neposredno sudjelovao u likvidaciji? Tko je sve pogubljen? Gdje su sakrili njihove ostatke? Iako se danas može sa sigurnošću odgovoriti na većinu ovih pitanja, intrigantnost slučaja, dugotrajna potraga za odgovorima i niz kontradiktornih dokaza potaknula je mitologizaciju čitavog događaja. Mit o Romanovima možemo gledati iz dva aspekta. Dok se na Zapadu uvriježio mit o preživjelim Romanovima, Rusija je čuvala onaj o svetosti cara te je ruska javnost posebno bila zaokupljena temom kanonizacije. Podlogu za nastanak mitologije o preživjelim Romanovima napravili su nestanak tijela, šutnja vlasti i nagađanja o preživjelim Romanovima. Glavna osobina razvoja tog mita bila je pojava brojnih samozvanaca. Iako je ruska povijest upoznata s pojmom samozvanstva, nikad se u tako velikoj mjeri nije pojavilo toliko broj ljudi koji su tvrdili da su pripadnici carske obitelji. Oni su stvorili jedan od najraširenijih i najpopularnijih mitova 20. stoljeća. Više od ostalih, najpoznatiji je ostao mit o spašenoj velikoj kneginji Anastaziji. Poznatim ga je učinila Anna Anderson, najpoznatija samozvana Anastazija, a popularizirala medijska kultura i posebno filmska industrija. Mitologizacija je budila interes javnosti, ali na određeni način je evocirala i čuvala zanimanje za sam događaj. Mit se ne percipira isto u ruskoj i zapadnoj historiografiji. U Rusiji je puno manje zanimanje, nego, primjerice u SAD-u. To možemo također povezati sa samozvancima koji su, kao samoproглаšeni Romanovi, „djelovali“ na zapadu, a ne u Rusiji, gdje mit ima posve drugi karakter. Najveću zaslugu za mitologizaciju Romanovih u Rusiji možemo pripisati Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Iako ova institucija još uvijek traži odgovore na

pronalazak posmrtnih ostataka, Romanovi su kanonizirani te se sjećanje na njih kao svetu obitelj obilježava svake godine.

Posljednja carska obitelj i danas je aktualna tema u Rusiji. Gotovo sto godina nakon, njihovo smaknuće i dalje izaziva kontroverze. Dugotrajne istrage nisu prolazile bez problema i nesuglasica među stručnim timovima, ali su potvrdile originalnost ostataka. Ruska pravoslavna crkva kanonizirala je Romanove, ali zahtijeva dodatna istraživanja nakon otkrića druge grobnice 2007. godine. Ostatci Marije i Alekseja još nisu pokopani s ostatkom obitelji u Crkvi Sv. Petra i Pavla u Sankt Peterburgu. U postsovjetsko doba pojavilo se čak i pitanje restauracije monarhije s nekoliko pretendenata na prijestolje, ali dakako, ideja nekolicine pripadnika konzervativnih i neomonarhističkih stranaka nije zaživjela. Suvremena Rusija polako miri svoju carsku i komunističku prošlost, ali teme poput ove i dalje ostavljaju otvorena pitanja i povod za javni diskurs.

Sto godina je prošlo od smaknuća posljednje ruske carske obitelji. Aktualnost teme govori nam koliko je veliko značenje njihove smrti za suvremeno rusko društvo. Posljednji ruski car i njegova obitelj danas predstavljaju simbol otpora prema boljševicima i odanosti „staroj“ Rusiji u koju su vjerovali.

Summary

The Death of Romanovs: from Myth to Reality

The Russian Imperial Romanov family was executed by Bolsheviks in the night of 16/17 July 1918 in the cellar of Ipatiev's House in Ekaterinburg. Their execution opened many issues and initiated controversy. It symbolized not only the decline of Romanov dynasty, but also the fall of the empire.

The thesis analyses the causes and consequences of the death of the Russian imperial family. Sources were studied and the main works of Soviet, contemporary Russian and Western historiography were compared. Some sources have been kept secret for years because of the intriguing issue of the Emperor's grave, which the Soviet government didn't want to reveal and that became available only decades later, in the face of the fall of the Soviet Union.

The thesis has two main goals that are closely related. The first is a review of the fate of Romanovs. Historical background is important to understand what caused the execution of Imperial family. Under the different influences, Soviet and contemporary historians have a disagreeing views on the Nicholas II's era, the revolutions in 1917 and the rise of the Bolshevik regime, that led to the Romanov's execution. Sources are studied, as well as the thoughts of prominent Russian and Western historians. They provided answers to the questions about the place and time of murder, the number of killed, the main organizers of death penalty and executors. One of the major problems is the issue of the disappearance of their mortal remains, leading to another main goal.

The second goal is to show the construction of mythology about the Romanovs, as the main consequence of their death. Myth is differently perceived in the West and in Russia. In the West, the myth of the surviving Romanovs has prevailed. The paper studies the factors that have influenced its emergence. Russian orthodox groups prevailed the myth of Nicholas II as a holy emperor. In Russian Orthodox Church, the Emperor's family is canonized in the rank of the „passion bearers“. The thesis tries to explain what the Romanovs represent in contemporary Russian society. There are few movie adaptations about life and death of Romanovs, presented at the end of thesis, that also helped with spreading the myth about Romanovs.

Keywords: Romanovs, execution, myth

Краткое содержание

Гибель Романовых: от мифа к реальности

Русская царская семья была расстреляна в ночь с 16 на 17 июля 1918 года в подвале Ипатьевского дома в уральском городе Екатеринбурге. Их убийство породило много вопросов и противоречий.

В дипломной работе представлен анализ причин и последствий смерти семьи последнего русского императора. Были исследованы источники и проведен сравнительный анализ основных работ советской, современной российской и западной историографии. Отдельные источники годами были скрыты от общественности, поскольку не был до конца прояснен интригующий вопрос о местонахождении могилы царской семьи, на который советская власть не хотела давать ответа. Они стали доступными только несколькими десятилетиями позже, в начале 1990-х гг., после распада Советского Союза. Историография этого вопроса весьма разнообразна. В работах советской, современной российской и западной историографий существуют значительные противоречия, касающиеся оценки правления Николая II и гибели царской семьи.

Работа преследует две тесно связанные между собой цели.

Первая представляет собой анализ судьбы семьи Романовых. Николай II, последний русский царь из династии Романовых, которая правила Россией более трехсот лет. На престол он вступил в 1894 году, после смерти своего отца Александра III. Его жена Александра Федоровна была немкой по происхождению. У них было пятеро детей – дочери Ольга, Татьяна, Мария, Анастасия, которые носили титул великих княжон, и сын Алексей, наследник российского престола. Алексей страдал гемофилией. С царской семьей часто связывают имя Григория Распутина, которого в то время многие обвиняли в негативном влиянии на политику Российской империи. Исторический контекст правления Николая II важен для понимания причин крушения Российской Империи и последующей гибели царской семьи. Для правления Николая II характерен экономический рост в Российской империи и в то же время появление социально-экономических проблем и рост революционного движения. Была учреждена Государственная Дума и принят Манифест 17 октября. Ключевыми событиями во внешней политике были экспансия на Дальний Восток, русско-японская война и

участие в Первой мировой войне. Многочисленные потери в Первой мировой войне привели Российскую империю на грань коллапса, и, в результате, к Февральской и Октябрьской революциям 1917 года.

После Октябрьской революции 1917 года к власти пришли большевики, которые осуществили множество перемен в русском обществе, и значительно повлияли на мировую политику.

Николай II отрекся от престола в марте 1917 года, после Февральской революции. Вместе с семьей он был заключен под домашний арест в Царском Селе. Согласно решению Временного правительства царская семья была отправлена в ссылку в Тобольск. Весной 1918 года по решению большевистского правительства семья была отправлена в Екатеринбург, где была убита летом того же года. Было расстреляно одиннадцать человек.

Многие годы оставался без ответа вопрос, где было принято решение о расстреле царской семьи, и кто его принял. Советское правительство утверждало, что местная власть в Екатеринбурге приняла решение о судьбе Романовых. Большая часть современных историков соглашается с версией, что решение было принято Яковым Свердловым и Владимиром Лениным в Москве. О точном числе исполнителей и сейчас ведутся споры. Известно имя Якова Юровского, коменданта Ипатьевского дома. Царская семья, вместе со служанкой Демидовой, лакеем Труппом и поваром Харитоновым была расстреляна в ночь на 17 июля 1918 года в подвале Ипатьевского дома. Их тела подверглись ограблению и были выброшены в две ямы в Коптяковском лесу. Место захоронения большевики держали в строгом секрете в течение десятилетий. Это место было открыто двумя исследователями в конце 1970-х гг., но не раскрывалось ими. Могила была раскопана лишь в 1991 году. Второе захоронение, с телами цесаревича Алексея и великой княжны Марии было открыто в 2007 г.

Вторая цель работы представляет собой исследование мифологии о Романовых как главного последствия их гибели. Этот миф был по-разному интерпретирован на Западе и в России. На Западе господствовал миф о выживших Романовых. На утверждение мнения об их спасении повлияли противоречивые свидетельства, отсутствие тел убитых и появление самозванцев. Самая известная самозванка – Анна Андерсон, которая представлялась как великая княгиня Анастасия Романова. В России господствовал миф о Николае II как святом царе. В Русской Православной Церкви

царская семья канонизирована в чине страстотерпцев. Современное российское общество движется по пути примирения своего дореволюционного и послереволюционного периодов. На утверждение мифа о Романовых повлияла и популярная культура, в особенности российский и западный кинематограф.

Ключевые слова: Романовы, расстрел, миф

Bibliografija

Izvori

Быков, Павел М. „Последние дни последнего царя“. У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#16>

Dehn, Lili. *The Real Tsaritsa*. Boston: Little, Brown, and Company, 1922.

Gilliard, Pierre. *Thirteen Years at the Russian Court (A Personal Record of the Last Years and Death of the Czar Nicholas II and his Family)*. Preveo F. Appleby Holt. London: Hutchinson and co., 1921.

Декрет о введении в Российской республике западноевропейского календаря. <http://rusarchives.ru/projects/statehood/08-34-dekret-kalendar-1918.shtml>

Дитерихс, Михаил. *Убийство царской семьи и членов Дома Романовых на Урале*. Владивосток: [Тип. воен. академии], 1922.

„Из рассказа Я. М. Юровского о расстреле царской семьи на совещании старых большевиков в г. Свердловске“ (1934). У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#9>

„Из воспоминаний чекиста Г. И. Сухорукова, одного из участников уничтожения трупов царской семьи“ (1928). У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#10>

„Из воспоминаний участника расстрела царской семьи М. А. Медведева (Кудрина)“ (1963). У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#11>

„Из расшифрованной записи беседы с Г. П. Никулиным в Радиокomitee о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964). У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#12>

„Из расшифрованной беседы с И. И. Родзинским в Радиокomitee о расстреле царской семьи“ (Москва, 1964). У *Сборник документов, относящихся к убийству Императора Николая II и его семьи*. <http://rus-sky.com/history/library/docs.htm#13>

Рябов, Гелий. *Как это было. Романовы: сокрытие тел, поиск, последствия*. Москва: Политбюро, 1998.

Viroubova, Anna. *Memories of the Russian Court*. London: Macmillan and Co., 1923.

Wilton, Robert. *The Last Days of the Romanovs*. Frome, London: Butler & Tanner, 1920.

Literatura

- Barčot, Branka, Ivana Peruško. „Transliteracija – (ne)dosljedno od A do Я na primjeru ruskih vlastitih imena i toponima u prijevodima književno-umjetničkih i administrativno-ravnih tekstova“. *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića* (2016): 279-290.
- Bazylow, Ludwik. *Rušenje ruskog carstva*. Preveo Petar Vujičić. Novi Sad: Matica srpska, 1980.
- Bidlo, Jaroslav. *Povijest Rusije: od početka XIX. stoljeća do naših dana*. Preveo Milan Prelog. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1922.
- Быков, Павел М. *Последние дни Романовых*. Свердловск: Уралкнига, 1926.
- Цареубийца*. Redatelj Карен Шахназаров. Мосфильм, 1991.
- Cook, Andrew. *Rasputin – biografija*. Prevela Tatjana Jambrišak. Zagreb: Zoro, 2010.
- Cowles, Virginia. *The Romanovs*. London: Penguin Books, 1974.
- Cravetto, Enrico, ur. *Povijest*, Sv. 15. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- _____, ur. *Povijest*, Sv. 16. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- Čelić, Željka. „Непоследовательность реализации принципов транслитерации русских имен собственных хорватской латиницей“ U *Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы*: 348-349. Москва: МГУ имени Ломоносова, филологический факультет, 2012.
- _____. „Проблема реализации транслитерации с русской кириллицы на хорватскую латиницу“. *Язык. Словесность. Культура*, 4 (2012): 84-97
- Čelić, Željka, Kristian Lewis. „Ударения в русских фамилиях в хорватском языке“. U *Мир человека на гранях языка. Международный сборник научных трудов по лингвокультурологии*: 137-144. Самара: НОУ ВПО «Самарская гуманитарная академия», 2013.

„Дмитрия или Марию на царство. Потомки императорского дома Романовых готовы вернуться в Россию“, 24. lipnja 2015. <https://lenta.ru/articles/2015/06/23/potomky/> (posjet 19. 9. 2017.). Autor nije naveden.

Fleming, Candace. *The Family Romanov: Murder, Rebellion, and the Fall of Imperial Russia*. New York: Schwartz & Wade Books, 2014.

Harding, Luke. „Bones found by Russian builder finally solve riddle of the missing Romanovs“. *The Guardian*, 25. kolovoza 2007. <https://www.theguardian.com/world/2007/aug/25/russia.lukeharding> (posjet 13. 11. 2017.)

Hosking, Geoffrey. *Russia and the Russians: a history*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2003.

Ivanov, Pavel L. „Mitochondrial DNA sequence heteroplasmy in the Grand Duke of Russia Georgij Romanov establishes the authenticity of the remains of Tsar Nicholas II“, *Nature Genetics* 12 (1996): 417-420. <https://www.nature.com/articles/ng0496-417> (posjet 20. 11. 2017.)

Иоффе, Генрих. *Революция и судьба Романовых*. Москва: Издательство Алгоритм, 2002.

Jacobi, Jean. *Ruska revolucija: stradanja imperatora Nikole II*. Preveo Krešimir Mimirković Beograd: Naše novo doba, 19??.

Касвинов, Марк. *Двадцать три ступени вниз*. 1978. http://modernlib.ru/books/kasvinov_mark/dvadcat_tri_stupeni_vniz/read_1/

Khrustal'ev, Vladimir, Mark Steinberg. *The Fall of the Romanovs*. New Haven and London: Yale University Press, 1995.

King, Greg, Penny Wilson. *The Resurrection of the Romanovs: Anastasia, Anna Anderson, and the World's Greatest Royal Mystery*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2011.

Конь белый. Redatelj Гелий Рябов. Диапазон, 1993.

Lovrenčić, Rene. *Nemirni mir: svijet 1918.-1939*. Zagreb: Mala zvona, 2011.

Massie, Robert K. *Nicholas and Alexandra*. London: Head of Zeus Ltd., 2013.

_____. *The Romanovs: The Final Chapter*. London: Head of Zeus Ltd., 2013.

Монархическая партия России. <http://monpartya-mos.ru> (posjet 20. 9. 2017.)

Montefiore, Simon Sebag. *The Romanovs: 1613-1918*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2016.

Morozov, Alexander. „Post-Soviet Russia has mixed feelings for Tsar Nicholas II“. *Russia Beyond the Headlines*, 17. srpnja 2013. <https://www.rbth.com/society/2013/07/17/post-soviet-russia-has-mixed-feelings-for-tsar-nicholas-ii-27185> (posjet 13. 9. 2017.)

Nathans, Benjamin. „The Jews“. U *The Cambridge history of Russia Vol. 2: Imperial Russia, 1689-1917*, ur. Dominic Lieven, 184-201. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Nicholas and Alexandra. Redatelj Franklin J. Schaffner. Horizon Pictures, 1971.

„Nicholas II And Family Canonized For 'Passion'“. *The New York Times*, 15. kolovoza 2000. <http://www.nytimes.com/2000/08/15/world/nicholas-ii-and-family-canonized-for-passion.html> (posjet 10. 8. 2017.). Autor nije naveden.

Пагануцци, Павел. *Правда об убийстве царской семьи*. Jordanville: Sv.-Troitskii Monastery, 1981.

Pavković, Joško. *Ruska dualistička monarhija: državno-pravna i politička povijest posljednjeg desetljeća Ruskog Carstva*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, 2012.

Pejović, Bosa. *Oktobarska socijalistička revolucija*. Beograd: Rad, 1955.

Pipes, Richard. *A Concise History of the Russian Revolution*. New York: Vintage Books, 1995.

_____. *Russia Under the Bolshevik Regime*. New York: Vintage Books, 1995.

Пахомов, В. М. „Миф Но.5. Реформа орфографии 1917-18 задумана и поготовлена большевиками“. http://gramota.ru/class/istiny/istiny_5_orfo1917/

Платонов, Олег. *Убийство царской семьи*. Москва: Советская Россия, 1991. <http://emalkrest.narod.ru/txt/ub/platub.htm>

Плотников, Иван. „О команде убийц царской семьи и её национальном составе“. *Урал* Но. 9 (2003). <http://magazines.russ.ru/ural/2003/9/plotnik.html>

_____. *Правда истории. Гибель царской семьи*. 2003. Mjesto izdanja i izdavač nisu navedeni.

Pokrovski, Mihail. *Povijest Rusije: od njezinog postanka do najnovijeg vremena*. Preveli Božidar Adžija i Milan Durman. Zagreb: Zadružna štamparija (B. Miletić), 1935.

Радзинский, Едвард. „Господи...спаси и усьмири Россию“ : Николай II: жизнь и смерть. Москва: Вагриус, 1993.

Raleigh, Donald J. „The Russian civil war, 1917-1922“. U *The Cambridge history of Russia Vol.3: The twentieth century*, ur. Ronald Grigor Suny, 143-151. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Rappaport, Helen. *The Last Days of the Romanovs: Tragedy at Ekaterinburg*. New York: St. Martin's Press, 2009.

_____. *The Romanov Sisters: The Lost Lives of the Daughters of Nicholas and Alexandra*. New York: St. Martin's Press, 2014.

Renouvin, Pierre. *Europska kriza i Prvi svjetski rat*. Preveo dr. Nikola Berus. Zagreb: Goldenmarketing – Tehnička knjiga, 2008.

„Romanovs laid to rest“. *BBC News*, 17. srpnja 1998. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/133725.stm> (posjet 22. 8. 2017.). Autor nije naveden.

Романовы. Венценосная семья. Redatelj Глеб Панфилов. Вера, 2000.

Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата. <http://www.patriarchia.ru/db/text/2979324.html> (posjet 6. 3. 2018.)

„Sainthood for last tsar“. *BBC News*, 14. kolovoza 2000.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/880205.stm> ((posjet 10. 8. 2017.). Autor nije naveden.

Service, Robert. *Povijest suvremene Rusije: od carizma do 21. stoljeća*. Preveli Marino Buble, Ana Bunčić, Nada Uglješić. Zagreb: Sandorf, 2014.

Stanojević, Vladimir. *Dooktobarska Rusija: Karakterologija feudalnog društva, njegove kulture i sudbine*. Beograd, 1972.

Stevanović, Branislav. „From Archaic to Modern (Political) Myth: The Causes, Functions and Consequences“. *Facta Universitatis*. Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History Vol. 7., 1 (2008): 25-41.

Томин, Арсений. „Жириновский призвал запретить все партии и ввести монархию“. *Московский комсомолец*, 23. kolovoza 2014.
<http://www.mk.ru/politics/2014/08/23/zhirinovskiy-prizval-zapretit-vse-partii-i-vvesti-monarkhiyu.html> (posjet 19. 9. 2017.).

„Участник повторной экспертизы останков Николая заявил об их подлинности“. *Знак*, 3. srpnja 2017. https://www.znak.com/2017-07-03/uchastnik_povtornoj_ekspertizy_ostankov_nikolaya_ii_zayavil_ob_ih_podlinnosti
Autor nije naveden.

Верхотуров, Дмитрий. *Сталин и евреи*. Москва: Яуза-пресс, 2015.
http://velib.com/read_book/litagent_jauza-verkhoturov_dmitriij/stalin_i_evrei/chast_i_vkhozhdenie_v_sovetskuju_semju_naroda_v/glava_3_k_istorii_tak_nazyvaemogo_evrejskogo_zasilja/antisemitizm_u_krasnykh_i_u_belykh/

Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ).
<https://wciom.ru/index.php?id=125> (posjet 20. 9. 2017.)

Warren, Marcus. „Tsar and family canonised“. *The Telegraph*, 15. kolovoza 2000.
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/1352897/Tsar-and-family-canonised.html> (posjet 10. 8. 2017.).

Wines, Michael. „Last Czar Buried: Tale of 2 Russias“. *The New York Times*, 18. srpnja 1998.
<http://www.nytimes.com/1998/07/18/world/last-czar-buried-tale-of-2-russias.html?mcubz=1> (posjet 22. 8. 2017.)

Živanov, Sava. *Pad Ruskog Carstva I*. Beograd: Nolit: More, 2007.

_____. *Revolucija u Rusiji 1917. godine: ključna pitanja, osnovni tokovi i socijalni i politički nosioci*. Beograd: Naučna knjiga, 1988.

Živković, Igor. „Ruski i hrvatski: transliteracija i/ili transkripcija“. *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika* 37 (2008), 2: 123-136.

„Zhirinovsky Wants All-Powerful Tsar to Rule Over Russia“. *The Moscow Times*, 24. rujna 2014. <https://themoscowtimes.com/news/zhirinovsky-wants-all-powerful-tsar-to-rule-over-russia-39718> (posjet 19. 9. 2017.). Autor nije naveden.